

BİR FİKİR SENFONİSİ

İSTİŞARE

TACEDDİN KAYAOĞLU

İSTİŞARE

BİR FİKİR SENFONİSİ
İSTİŞARE

Taceddin Kayaoğlu

İçindekiler

İSTİŞARE	2	d. Akıl, basiret ve feraset sahibi olması	45
BİRKAÇ SÖZ	5	e. Tefekkür ehli olması	46
İstişare İLE İLGİLİ SORULAR VE CEVAPLAR	8	f. Cesur olması	46
1. Şûrâ nedir?	8	g. İlim sahibi ve salih olması	46
a. Şûrâ kelimesinin sözlük anlamı:	8	h. Emin-Güvenilir olması	46
b. Şûrâ kelimesinin terim anlamı:	9	i. Doğru (sözlü) olması	47
2. İstişare nedir, müsteşâr kimdir?	10	j. İnsan ve toplum psikolojisini iyi bilmeli	47
3. İstişarenin önemi nedir?	11	k. İhlaslı olması	47
4. Kur'an-ı Kerim'de şûrâ ile ilgili ayetler hangileridir?	12	l. Kıskanç olmamalı	48
a. Âl-i İmrân, 3/159, (Müşâvere)	13	m. Çıkarıcı olmamalı	48
b. Şûrâ, 42/38, (Şûrâ)	13	n. Sır saklayan olması	48
5. Elmalılı Hamdi Yazır, Kur'an'da sarahaten yer alan istişare ile ilgili iki ayeti nasıl tefsir etmiştir?	13	o. Heyetlerle yapılmalı	50
6. İstişarede gaye nedir?	21	19. İstişare esnasında ve sonrasında hangi hususlara dikkat edilmelidir?	56
7. İstişarenin faydaları nelerdir?	21	20. İstişareyi verimli bir şekilde yapmanın yolu nedir?	60
8. İslâm hükûmetinde istişarenin yeri nedir?	23	21. İstişareye hazırlık nasıl olmalıdır?	60
9. İstişare (toplantı) çeşitleri nelerdir?	23	22. İstişareye zihni hazırlık nasıl olmalıdır?	60
10. Her "ortak akıl" toplantısı istişare midir ya da ortak akıl mı, aklı selim mi?	24	23. İstişarenin fizikî ortamı nasıl olmalıdır?	64
11. Dar alan istişaresi nedir?	26	24. İstişarede ölçü nedir? İstişareye giren bir insanın tavrı/düşüncesi ne olmalıdır?	65
12. Hangi konularda istişare yapılır?	27	25. İstişareyi açış nasıl olmalıdır?	72
13. Müsteşâr hangi vasıfları taşımalıdır?	28	26. İstişarenin gündem maddeleri nasıl tespit edilmelidir?	72
14. Deha mı istişare mi?	29	27. İstişarelerde zaman sınırlaması nasıl olmalıdır?	74
İstişare	32	28. İstişare (toplantı) nasıl yönetilmelidir?	74
15. Efendimiz (s.a.s.) vahiyle müeyyed olmasına rağmen neden "İş(ler) hakkında onlarla istişarede bulun!" emri gelmiştir?	33	ORKESTRA ŞEFLERİ	81
16. Efendimiz'in (s.a.s.) istişare şekli nasıldı ve kararları nasıl almıştı?	35	1. Çıkacak Sesleri Yöneten Orkestra Şefi	81
a. Çoğunluğun kararına uymak	36	2. Çıkan Sesleri Yöneten Orkestra Şefi	82
b. Görüşlerden birini seçmek	36	3. Çıkmış Sesleri Yöneten Orkestra Şefi	82
c. Kararı tehir etmek	36	29. İstişarede "ihtilâf âdâbı" nasıl olmalıdır?	85
d. Zâtî temâyülleri istikametinde karar almak	37	30. İstişarelerde tenkidin yeri nedir?	87
17. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) müşâvirleri kimlerdir?	38	İnsaf ve Yumuşak Üstüpla Çözülen Kilitler	88
18. İstişare kimlerle yapılmalıdır?	39	Umuma Konuşma ve Perdeyi Yırtmama	89
a. Ehli ile yapılmalı	41	31. "Hürriyet" ve "Meşveret" ilişkisi üzerine neler söylenebilir?	92
b. Tecrübeli kimselerle yapılmalı	44		

33. İstişarelerde lidere kayıtsız uyma konusu "biat" olarak algılanabilir mi? Lidere itaat hangi çerçevede olmalıdır? 101

İTAAT 104

İtaat edilmesi gereken bir noktada bazen aklımız ve mantığımız ters düşen hususlar olabiliyor. Bu noktada "itaat"i nasıl anlamalıyız? 104

34. Büyük âlimler arasında, saygı ve terbiye gibi hususlar, fikir hürriyetine gölge düşürmüş müdür? Yaş açısından daha küçük olanların meclislerde söz söylemesini nasıl değerlendiriyorsunuz? Böyle bir durum şimdi söz konusu olabilir mi? 111

35. İstişarede kararlar nasıl alınmalıdır? 112

36. İstişare nasıl bitirilmelidir? 112

37. İstişarelerin sonuçlarına nasıl bakılmalıdır? 114

38. İstişare yapıldıktan sonra mesuliyet kalkmış olur mu? 114

39. İstişarede çoğunluğun kararına uymak gerekir mi? Efendimiz'in "Allah (c.c.) ümmetimi dalâlet üzere birleştirmez" hadisini nasıl anlamalıyız? 114

40. İstişare kararlarına uymak "farz" mıdır? 116

41. İstişareden beklenen netice alınmadığı durumlarda müsteşara nasıl davranılmalıdır? 117

42. Uygulamada yanlışlığı görülen kararlar nasıl değiştirilecektir? 117

43. Devlet başkanları istişarelerini bütün halkla mı yoksa bir şûrâ heyeti ile mi yapmalıdır? 121

44. Devlet başkanı ile Şûrâ Heyeti arasında anlaşmazlık çıktığında nasıl tavır alınacaktır? 121

45. İstişarelerde gayrimüslim tebaanın yeri var mıdır? 123

46. Yönetici "Primus inter pares" midir? İstişarede "idare eden" ve "idare edilen"in konumları nasıldır? 124

47. İdareci istişare etmek zorunda mıdır? 127

48. İstişare edilen kimselerin görüşlerine aynen uymak gerekir mi? 132

49. "Yöneticiler" istişareye uymadıkları ve "yanlış" yaptıkları takdirde "yönetilenlerin" tavrı ne olmalıdır? 134

50. İdareci umumu ilgilendiren konuları istişareye sunmadığı takdirde mesul olur mu? 134

ŞÛRÂ 137

BİBLİYOGRAFYA 148

BİR FİKİR SENFONİSİ
İSTİŞARE

Copyright ● *Süreyya Yayınları*, 2023

Bu eserin tüm yayın hakları *Süreyya Yayınları*'na aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin, *Süreyya Yayınları*'nın önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Süreyya Yayınları

-

<https://sureyyakitap.com>

“İstişare eden pişman olmaz.”

Hz. Muhammed (s.a.s.)

BİRKAÇ SÖZ

İslâm'da içtimaî hayatın temel prensiplerinden biri olan “İstişare”, gerek tarihte gerekse günümüzde Müslümanlar tarafından en çok ihmal edilen hususlar arasındadır. Müdekkik araştırmacıların İlâhî Beyan ve onun Mübelliğinden elde edecekleri semerelerle bu sahada ortaya koyacakları ciddi çalışmalar, “özünden uzaklaştırılmış ve düşünce dünyasında iflasa sürüklenmiş nesillere” salim ve müstakim bir istikamet tayininde yardımcı olacaktır.

Bütün insanlığa gönderilmiş bulunan Kur'an-ı Kerim ve onun ilk muhatabı, tebliğcisi ve temsilcisi olan Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'den sudûr eden sahih hadislerle birlikte sünnet-i seniyyesi, dünden bugüne kadar insanlığın beşerî ihtiyaçlarına çözüm bulma noktasında “ana kaynaklar” olma özelliklerini muhafaza etmişlerdir. Şüphesiz velûd bir kaynak olma hususiyetlerini kıyamete kadar da sürdüreceklerdir. Dolayısıyla doğru materyallerle doğru metotlar kullanarak, sahih bilgi ve sahih algılamalar elde edecek olan değerli ilim adamları, insanlığın problemlerine yine bu iki kaynağı temel alarak hâl çareleri arayacaklar ve çözüm önerileri sunacaklardır.

Gerek Kur'an ayetlerinden, gerekse Hz. Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarından; insanların her türlü işlerinde mutlaka başkalarının görüş ve tecrübelerinden istifade etmeleri gerektiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu nedenle istişare, Allah'ın emri ve tavsiyesi, Hz. Peygamber'in sünneti, Müslümanların da menfaatleri gereğidir. Bu noktada önemli gördüğümüz bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır; “İstişare”, “şûrâ”, “meşveret” gibi kavram ve pratikler sadece Müslümanlara mahsus bir keyfiyet değildir; İslâm dışı toplumlar da “şûrâ”nın önemini farkına vardıklarından, tarih boyunca “şûrâ”ya tekabül eden kurumlar kurmuş ve geliştirmişlerdir. Bugün gelişmiş ülkelerdeki Danışmanlık Kurumlarını, “şûrâ” kavramının belirli seviyede “kurumsallaşmış” şekli olarak görmek mümkündür. Kavramların kurumsallaşması, kurumsallaşan yapıların da işlevselliklerini devam ettirmeleri bugünün Müslümanlarının temel hedeflerinden biri olmalıdır.

Elinizdeki kitap, Müslümanların gerek bireysel gerekse toplumsal hayatla-

rında en fazla ihtiyaç duydukları “istişare” konusunun her yaş ve her seviyede insanın rahatlıkla okuyup anlayabileceği üslûpla kaleme alınmış bir çalışmadır. Ana iskeleti Türkiye’de yazılmaya başlanan bu kitap, bir seri sohbet ve seminer programlarının sonucunda ortaya çıktı. Bir yıl boyunca devam eden ders notlarının zayi olmaması ve başkalarının da istifadesine sunulması fikri arkadaşlarımızın da isteği ile galip gelince kitap olarak yayınlamaya karar verdik.

Böyle bir çalışma yapmaktaki amacımız; en başta “İlâhî bir emir” olan istişareyi öğrenmek ve bundan sonraki hayatımıza bu minval üzere bir şekil vermekten ibarettir. Bu sebeple okuyucunun kitaptan azamî derecede istifade edebilmesi en büyük arzumuzdur. Şimdi kitabın nasıl hazırlandığına dair birkaç noktaya dikkat çekelim;

- Kitaptan en iyi şekilde istifade edilebilmesi ve okuyucunun istediği sorunun hemen cevabını bulabilmesi için konular soru-cevap şeklinde hazırlandı. İstişare ile ilgili herhangi bir konuda sorusu olan şahıs, önce “İçindekiler” kısmını tarayabilir, daha sonra da sayfa numarasından bulduğu sorunun cevabını açıp okuyabilir.
- Bazı hassas sorular ve cevaplar, M. Fethullah Gülen Hocaefendi’nin ilgili sohbet ve eserlerinden yer yer özet, bazen de aynen alındı. Alıntı yapılan yerler, diğer soru-cevaplarda olduğu gibi dipnotlarda gösterildi.
- Kitaba dört adet çerçeve yazı konuldu. *Birinci çerçeve yazıda*; istişarenin fikir ve hikmet açısından tariflerine, *ikinci çerçeve yazıda*; istişareyi yöneten idarecilerin toplantı anında nasıl bir tavır almaları gerektiğini ifade sadedinde “orquestra şefleri” yazısına, *üçüncü çerçeve yazıda*: M. Fethullah Gülen Hocaefendi’nin, “*İtaat edilmesi gereken bir noktada bazen aklımız ve mantığımız ters düşen hususlar olabiliyor. Bu noktada ‘itaat’i nasıl anlamalıyız?*” sorusuna verdiği cevaba, *dördüncü çerçeve yazıda da* yine Hocaefendi’nin *Yeni Ümit* dergisinde çıkan kapsamlı “Şûrâ” yazısına yer verildi.
- Özellikle hadis kaynaklarına dipnotlarda yer verilirken kütüphanemizdeki mevcut tercüme esas alındı, tercümesi olmayan eserlerin Arapça asılları kaynak olarak verildi ve her hâlükârda dipnot düşme metodolojisine sadık kalınmaya çalışıldı. Tercüme edilmiş hadis kaynakları ilk gösterildikleri yerde tam künye olarak verilmiş, daha sonraları dipnot kurallarına göre kay-

dedilmiştir.

- Kitabı hazırlarken, en başta Kur'an-ı Kerim ve tefsirlerden istifade ettik. Hadis külliyatları ufkumuzu açan ve bize bir perspektif kazandıran ikinci dereceden önemli kaynaklar oldu. Selefin ortaya koyduğu diğer eserlerin yanında, özellikle, M. Fethullah Gülen'in *Yeni Ümit* dergisinin başyazısı olan "Şûrâ" makalesi (*Yeni Ümit*, c. 3, Sayı 24, İzmir 1994, s. 3-7) ile İdris Tüzün'ün "İstişarenin Hakkını Veriyor muyuz?" (İrfan Mektebi, Yıl: 2, Sayı: 18, İstanbul 2008, s. 29-39) adlı makalesi; bir heyet tarafından hazırlanan *İstişare Adabı ve Toplantı Yapma Sanatı* (Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2014) ve Abidin Sönmez'in *Şûrâ ve Resûlullah'ın Müşâveresi* (İstanbul 2015) adlı kitaplar ile Hamdullah Öztürk'ün *Kur'an'da İstişare* adlı master tezi, kitabımızda çokça istifadesine başvurulmuş çalışmalar olmuştur. Başta selef-i sâlihîn olmak üzere istifade ettiğim bütün yazarlara gıyaben teşekkürlerimi arz ediyorum.

Teşekkür bahsine gelince, kitabın oluşmasında emekleri olan o kadar insan var ki... Kendilerine nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum. Şu kadarlığını da ifade etmezsem vefasızlık yapmış olurum, diye düşünüyorum: Türkiye'de iken, seminer programlarının yapılmasına vesile olan, programların takibi, kontrolü ve motivasyonunda çok önemli hizmetlerde bulunan, ayrıca ders gruplarının takibini yapan, derslere giren, derslerde soru ve cevapları ile çok şey öğrenmeye vesile olan bütün arkadaşlarıma kabul buyurmaları istirhamıyla teşekkürlerimi arz ediyorum. Diğer yandan, Almanya'ya geldikten sonra buradaki çalışmalarında her türlü katkıyı yapan bütün dost ve arkadaşlarıma en kalbî teşekkürlerimi sunuyorum. En büyük üzüntüm, bir yâd-ı cemîl olsun diye isimlerini buraya açıkça yazamayışım... Hiçbir fırtınanın daimî olmadığı inancıyla, "Bu da geçer yâ Hû!.." demekle yetinmek istiyorum...

Son bir teşekkür de kitabın müsveddelerini okuyarak görüşlerini aktaran kıymetli dostlara ve basımını üstlenen Süreyya Yayınları'na.

Okuyan herkesin istifade edebilmesi ümidiyle...

Dr. Taceddin Kayaoğlu

Böblingen, 2022

İSTİŞARE İLE İLGİLİ SORULAR VE CEVAPLAR

1. ŞÛRÂ NEDİR?

a. Şûrâ kelimesinin sözlük anlamı:

Şûrâ kelimesi, “ş-v-r” kökünden türemiş, “*tûbâ*” vezninde bir mastardır. Dilbilimcilere göre “*şûrâ*” (şe-ve-ra) fiilinin farklı nesnelere kullanımından doğmuştur. Bu meyanda şûrânın kökeni ile ilgili iki görüş ön plana çıkmıştır.

Birinci görüş: Şûrâ; “şâra’l-‘asele şevran ve şiyâran ve şiyâraten ve meşâran ve meşâraten” şeklindeki kullanılışından alınmıştır¹. Çünkü “*şevra’l-‘asel*”; balı bulunduğu gizli ve kuytu yerden çıkarmak anlamına gelir. Şûrâ ile de bal gibi şifalı², kıymetli ve gizli olan görüşler açığa çıkmaktadır.

İkinci görüş: Şûrâ; “şurtu’ d-dâbbete şevran” ifadesinden alınmıştır. “*Şurtu’ d-dâbbete*” ifadesi ise satılacak bir hayvanın pazarda yürütülmesi, koşturulması ve bu sayede özelliklerinin ortaya çıkarılmasını ifade eder³. Dolayısıyla hayvanın gizli olan bazı meziyetleri veya kusurları bu sayede görülmüş olur. Şûrâ esnasında da insanlar düşüncelerini ifade etmek suretiyle onları ortaya çıkarmış olurlar.

Bu anlamlar göz önüne alındığında; “*şe-ve-ra*” fiilinin önceleri gizli olan ancak daha sonraları bir şeylerin yardımıyla gözle görülebilir bir duruma dönüşen durumları ifade ettiği anlaşılmış olur⁴.

“*Meşveret*” kelimesi de yine “*şe-ve-ra*” kökünden türemiş bir kelimedir. “*el-Meşveretü*”; işâret’ten mef’ale kalıbında türemiş bir isimdir⁵. “*Meşveret*” ve “*meşûrat*” şeklinde iki kullanımı vardır. *Meşveret*; şûrâ anlamını ifade ederken, *meşûrat* ise “İş hakkında onunla müşâvere yaptım.”, “İstişare yapmak istedim.” (isteşertuhu) anlamına gelmektedir⁶. Netice itibari ile “*meşveret*” ve “*meşûrat*” kelimelerinin ortak bir anlam olan “bir iş hakkında müşâvere yapmak” manasına geldiğini söylemek mümkündür.

Bu tariflerden de anlaşıldığı üzere *şûrâ*; belirli enstrümanlar kullanılmak suretiyle, gizli ve değerli kalmış vasıfların, fikirlerin, güzelliklerin, durumların ortaya çıkarılması, insanların bu hal ve değerlere muttali olması ve bir istika-

met belirlenmesi amacıyla yapılan faaliyettir, denilebilir.

Zamanla daha çok “*danışma*” manasında kullanılan “*şûrâ*” kelimesi, “*görüş sahibi*” anlamında isim olmuş ve aynı zamanda *toplanıp görüş beyan eden cemaatin* de adı haline gelmiştir⁷. Toplanıp meşveret eden, görüş bildiren kişiler topluluğuna “*şûrâ*” ya da “*ehlü’ş-Şûrâ*” denilir⁸. Diğer yandan “üzerinde görüş alışverişinde bulunulan ‘iş’e de “*şûrâ*” denildiğini ifade edelim⁹. Mehmed Salâhî, *Kâmûs-i Osmânî*’de “*Şûrâ-yı Devlet*”i örnek göstererek “*şûrâ*” kelimesine bir de “istişare mahalli” anlamı verir¹⁰.

b. Şûrâ kelimesinin terim anlamı:

“*Şûrâ*” veya “*müşâvere*” kavramlarını sadece İslam’a hasretmek doğru bir anlayış olmasa gerekir. Zira insanın aciz ve sürekli başkalarına ihtiyaç duyan bir varlık olması hasebiyle inanan-inanmayan herkes birbiriyle “*istişare*” etmek mecburiyetindedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Firavunun ve Belkıs’ın etraflarındaki danışma heyetleriyle nasıl görüş alışverişinde buldukları kaydedilmiştir. Bu vesileyle, “*şûrâ*” veya “*istişare*”; İslâmî birer kavram olmalarından daha ziyade, sosyal, siyasi, askerî vb. problemlerin çözümünde sürekli müracaat edilen önemli bir “*usûl*”dür, diyebiliriz.

“*Şûrâ*” veya “*müşâvere*” kavramlarıyla ilgili olarak seleften birkaçının ortaya koymuş olduğu bazı tarifleri incelemek yerinde olacaktır. Meselâ; Râgıb *el-İsfehânî*’ye (ö. 502/1108) göre “Bazılarının bazılarına (herhangi bir konuda) müracaat ederek (ilgili) konudaki görüşlerini ortaya çıkarmak için istişare etmesidir.”¹¹

Zemahşerî’ye (ö. 538/1144) göre “Hakkında vahiy gelmemiş olan harp ve benzeri konularda halkın görüşünü sormaktır.”¹²

İbn *Arabî*’ye (ö. 543/1149) göre “Belli bir iş için toplanmaktır. Bu toplanmadan maksat herhangi bir arkadaştan o iş hakkındaki görüşlerini öğrenmektir.”

Tabersî’ye (ö. 548/1154) göre ise “Başkalarının görüşünü sorup kendi görüşünü de ortaya koyarak ehil insanların düşüncelerini öğrenmektir.”¹³

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’a (1878-1942) göre ise “Mü’minlerin işleri, buyrukları istibdat ile değil, aralarında danışıklıkla, oylarına müracaat iledir. Müracaatın şekli de görüş sahibi olan toplumun re’yelerini temsil edebilecek içtihat sahibi yetkin insanların toplanıp müzâkere etmesidir.”

Buradaki tariflerden öne çıkan noktalara şöyle dikkat çekebiliriz; *Zemahşerî*, tarifine ‘hakkında vahiy gelmemiş olan konularda’ ayrıntısını koyarak şûrânın *alanına* işaret etmiş, *Tabersî* de ‘ehil insanlar’ kaydını koyarak şûrâyâ bir hususiyet kazandırmıştır. Yaşadığı dönem, yönetim şekli olarak *Meşrûtiyet* ve *Cumhuriyetin* yoğun bir şekilde tartışıldığı zamana tekabül eden *Muhammed Hamdi Yazır*’ın tarifinde ise devrinin ihtiyacı, tarifin esasını teşkil eden öğelerde kendisini göstermektedir. Yazır’a göre şûrânın kurumlaşarak devlet yönetiminin esasını teşkil edecek şekilde ele alınması zarureti doğmuştur. Çünkü Batıda gelişen *cumhuriyet*, *meşrutiyet* ve *demokrasi* kavramları ve bu kavramlar üzerinde cereyan eden tartışmalar entelektüellerimizi meşgul eden en önemli meseleler arasına girmiştir.”¹⁴

2. İSTİŞARE NEDİR, MÜSTEŞÂR KİMDİR?

İstişare: Kişinin kendisini ilgilendiren konularda başkasının görüşüne başvurması¹⁵ veya idarecilerin ümmetin durumunu ilgilendiren konularda müşâverede bulunması şeklinde iki cepheden ele alınabilir.¹⁶

Kısacası *istişare*; herhangi bir konuda karar alınmadan önce yetkili kişilerin görüşünü öğrenmektir. Meselelerin etraflı bir şekilde araştırılması, fikir alışverişi, daha sonra da alınan kararın uygulanması veya ta’dil edilmesinin gerekliliğidir.

- Hadislerde “*şûrâ*”, “*istişare*”, “*müşâveret*”, “*meşveret*”, “*meşûre*” ve “*teşâvür*” gibi kelimeler sözlük anlamlarıyla sıkça geçmektedir¹⁷. Hadislerde istişare; “kişisel ve toplumsal düzeyde her iş bakımından doğru karar almanın gerekli bir metodu” olarak tanımlanmıştır.”¹⁸

Müsteşâr: Kendisinden işaret istenen, istişare edilen yani görüşüne başvuru alan kişidir.

Müsteşîr: “İsteşâra” fiilinin ism-i fâili olan “*müsteşîr*”; işâret isteyen, istişare eden, görüş için bir kimseye müracaat eden kimsedir.

Diğer konulara geçmeden önce bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır; Gerek herhangi bir konuda gerekse “*şûrâ*”, “*istişare*” ve “*meşveret*” gibi mevzularda maksadın net olarak ifade edilebilmesi için kelime ve kavramların vuzuha kavuşturulması bir zorunluluktur. Dolayısıyla “mücerred olarak danışma” konusu kastedildiğinde “*meşveret*” kelimesini; konuyu tecrübe sahibi kim-

selerden ve ilgili herkesten sorup aydınlanmak ama uygulama mecburiyeti olmayan hususlar için “*istişare*” kelimesini; “bir konuyu ikili veya yaptırım gücünü kanunlardan almayan aile vb. küçük gruplarda karşılıklı fikir alışverişinde bulunarak kararlaştırmayı ifade için “*müşâvere*” veya “*teşâvür*” kelimesini; dinî konularda olsun, dünyevî (siyasî, iktisadî, içtimaî, askerî, malî vs.) konularda olsun bir topluluk tarafından başkan riyasetinde görüşülen -bunların da bir kısmı bağlayıcı olmayabilir- ve herkes için uyma zorunluluğu olan konular için de “*şûrâ*” kelimesini kullanmak en doğru olanıdır.

Bununla birlikte “*müşâvere*”, “*meşveret*” ve “*şûrâ*” gibi kelimelerin yerine genellikle “*istişare*” kelimesi kullanılmaktadır¹⁹. Bu sebeple, bu çalışmada okuyucunun tamamı göz önünde bulundurulmaya çalışılmış ve metnin içerisinde -daha anlaşılır olması amacıyla- genel olarak “*istişare*” kelimesi tercih edilmiştir.

3. İSTİŞARENİN ÖNEMİ NEDİR?

“Kur’an-ı Kerim’de şûrâ, namaz ve infakla aynı çizgide zikredilir ve ‘*Onlar (öyle kimselerdir) ki, Rabbilerinin çağrısına icabet eder ve namazı dosdoğru kılarlar; onların işleri kendi aralarında şûrâ iledir, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infakta bulunurlar.*’ (Şûrâ, 42/38) buyurularak, *şûrânın ibadet ölçüsünde bir muamele olduğu* hatırlatılır. Ayette, Allah’ın çağrısına icabet ve bu icabetin gereği ve neticesi sayılan *namaz-şûrâ-infak* aynı çizgide zikredilerek bu hayatî meselenin önemi vurgulanmıştır.”²⁰

Hasan Basrî şöyle demiştir: “Allah’a yemin ederim ki, istişarede bulunan bir kavim, elbette orada tartışılan şeyin en faziletlisine sevk edilmiş olurlar.” Ardından şu ayeti okumuştur: “(Ashâb,) *işlerini aralarında istişare ile yaparlar.*” (Şûrâ, 42/38)²¹

Dağları görmek için ovalara inmek, ovaları görmek için dağlara çıkmak gerekir. Dağdaki insanın gördükleriyle, ovadaki insanın gördükleri nasıl farklıysa, toplum hayatında değişik yerlerde duranların, şahsî veya toplumsal olayları algılama ve değerlendirmeleri de o derece farklıdır. İstişare toplantıları bu farklı algı ve değerlendirmeleri bir araya getirerek, bir tefekkür zenginliği ortaya koyar. Bu toplantılara katılanların her biri birer dâhi olmayabilir, ancak akılların ittifakıyla oluşan grubun beyni, kolektif bir deha özelliği yansıtır. Bedüzzaman Hazretleri buna işâreten şöyle der: “*Hakiki, samimî bir ittifakta*

her bir fert, sair kardeşlerin gözüyle de bakabilir ve kulaklarıyla da işitebilir. Güya on hakiki müttehit adamın her biri yirmi gözle bakıyor, on akılla düşünüyor, yirmi kulakla işitiyor, yirmi elle çalışıyor bir tarzda manevî kıymeti ve kuvvetleri vardır.”²²

Bedüzzaman Hazretleri *Hutbe-i Şâmiye* adlı eserinde “*Eğer denilse: Neden şûrâya bu kadar ehemmiyet veriyorsun? Ve beşerin, husûsan Asya'nın, husûsan İslâmiyet'in hayatı ve terakkisi nasıl o şûrâ ile olabilir?*” şeklinde bir soru sorar ve muhatabını *Risâle-i Nûr* Külliyyatı'ndan *Lem'alar* adlı eserinin Yirmi Birinci Lem'ası olan “İhlâs Risâlesi”ne yönlendirerek cevabını şöyle verir:

“Elcevap: Nûrun Yirmi Birinci Lem'a-i İhlâsında izah edildiği gibi, *haklı şûrâ* ihlâs ve tesânüdü netice verdiği için; üç elif, yüz on bir olduğu gibi, ihlâs ve tesânüd-ü hakiki ile üç adam yüz adam kadar millete fayda verebilir. Ve on adamın, hakiki ihlâs ve tesânüd ve *meşveretin sırrı ile* bin adam kadar iş gördüklerini çok vukûât-ı târihiye bize haber veriyor. Madem beşerin ihtiyâcâtı hadsiz ve düşmanları nihayetsiz ve kuvveti ve sermayesi pek cüz'î; husûsan dinsizlikle canavarlaşmış, tahribatçı, muzır insanların çoğalmasıyla elbette ve elbette, o hadsiz düşmanlara ve o nihayetsiz hâcetlere karşı, imandan gelen nokta-i istinâd ve o nokta-i istimdâd ile beraber hayat-ı şahsiye-i insaniyesi dayandığı gibi, hayat-ı içtimaiyesi de yine imanın hakâikinden gelen şûrâ-yı şer'î ile yaşayabilir, o düşmanları durdurur, o hâcetlerin teminine yol açar.”²³

Bedüzzaman'ın vermiş olduğu cevaptan da anlaşılacağı üzere gerek Asya'daki Türk devletlerinin gerek İslâm âleminin ve gerekse İslâmiyet'in hayatı ve terakkisi şûrâ ile olacaktır. Bedüzzaman, yukarıda da ifade edildiği şekliyle “*haklı şûrâ*” kavramını ortaya koymakta ve “*haklı şûrâ*”nın da ihlâs ve tesânüdü (dayanışma) netice verdiği için bahsetmektedir.

4. KUR'AN-I KERİM'DE ŞÛRÂ İLE İLGİLİ AYETLER HANGİLERİDİR?

Kur'an-ı Kerim'de *işâreten şûrâya temas eden* ayetler pek çoktur fakat burada sadece iki ayete yer verilecektir. Söz konusu bu iki ayette istişare sarâhaten ele alınır. Bunlardan biri, “*İş(ler) hakkında onlarla istişarede bulun!*” (Âl-i İmrân, 3/159), diğeri de “*Onların işleri kendi aralarında meşveret iledir.*” (Şûrâ, 42/38) meâlindeki ayettir.

a. Âl-i İmrân, 3/159, (Müşâvere)

﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا
مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا
عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾

“(Ey Resûlüm, o bozgun ânında) Allah’tan gelen bir rahmet eseri olarak çevrendeki ashâbına yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olmuş olsaydın – ki değilsin– çevrenden dağılır giderlerdi. Sen onların kusurlarına bakma, bağışla onları ve *idarî meselelerde onlarla istişare* et. (İstişare sonucu) karar verip de artık bu kararı uygulamaya koyuldun mu, o zaman da Allah’a tevekkül et. Şüphesiz ki Allah, tevekkül sahiplerini sever.”

b. Şûrâ, 42/38, (Şûrâ)

﴿وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾

“Yine onlar, Rabbilerinin davetine kulak verip, (emir ve yasaklarında O’na itaat ederler); namazı bütün şartlarına riayet ederek, vaktinde ve aksatmadan kılarlar ve *işleri aralarında istişareye dayalı olarak yürütülür*. Onlar, kendilerine rızık olarak ne lütfetmişsek, onun bir miktarını (Allah rızası için ve kimseyi minnet altında koymadan geçimlik olarak muhtaçlara) verirler.”²⁴

5. ELMALILI HAMDİ YAZIR, KUR’AN’DA SARAHA TEN YER ALAN İSTİŞARE İLE İLGİLİ İKİ AYETİ NASIL TEFSİR ETMİŞTİR?²⁵

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Âl-i İmrân Sûresi’nin 159. ayetini tefsir ederken ilk önce “*müşâvere*” kelimesinin etimolojisini incelemiş, daha sonra da ayette dikkati çeken birtakım nükte ve hikmetleri açıklamıştır. İstişare emrinin hükmü ve alanı ile ilgili bilgilere de özet olarak yer veren Yazır, Hz. Peygamber’e (*sallallahu aleyhi ve sellem*) hitap olarak gelen “*ve şâvirhum*” (Onlarla istişare et!) emrinin sebep ve asıl hikmetinin; ümmetinin öğretim ve terbiyesi olduğuna dikkat çekmektedir. Yazır’ın ayeti tefsîri şöyledir:

Müşâvere; şivâr, meşvüre, meşvere, meşûre; danışıp işaret almak yani re’y

almak demektir. Toplanıp meşveret eden cemaate de *şûrâ* “şûrî” denilir ki bu da esas itibarıyla öbürleri gibi mastardır. Arap dilinde “işâret” *إِلَىٰ أَشَارَ إِلَيْهِ* diye *إِلَىٰ* (ilâ) ile sılalandığı (kullanıldığı) zaman, dilimizde meşhur olduğu üzere el veya göz, kaş ile îmâ (işaret etme) manasına geldiği gibi, *أَشَارَ عَلَيْهِ* ile sılalandığı zaman da “emretmek, oy vermek” manasına gelir. Müşâvere işte bu manada “işâret almak” içindir. İştikak (türeme) bakımından iş bu müşâvere ve işâret; arı kovanından bal almak manasından veya satılık hayvanı göstermek veya anlamak için at pazarında binip koşturmak manasından alınmıştır.

Afv ve istiğfar emirlerinden olan *وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ* “İşte onlarla istişare et.” buyurulmasında dikkati çeken birtakım nükteler ve hikmetler vardır:

1. Peygamber’in onlarla müşâveresi, şanlarının yüksekliğini ve pâyelerinin terfiini (yükseltilmesini) gerektirir. Bu da onların sevgilerinin artmasına sebep olur. Müşâvereye tenezzül edilmemesi ise bir çeşit hakareti içerir ki bundan da kötü huy ve huysuzluk meydana gelir. Bunun sonucu ise *لَانْفِضُوا مِنْ حَوْلِكَ* “Etrafindan dağılırlardı.” sözüyle açıklanmıştır. Bu açıdan Peygamber’e ait müşâvere, bir tatyîb-i kalbi tazammun eder (kalp hatırı almayı içerir).

2. *وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ*, (Âl-i İmrân, 3/79) *كُونُوا رَبَّانِينَ* (Âl-i İmrân, 3/104), *كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ* (Âl-i İmrân, 3/110) emirleri işaretilince Muhammed *aleyhisselâmın* gönderilmesi bütün insanlar için uyulacak, örnek alınacak bir ümmet teşkilini hedef aldığından, Hz. Muhammed’in ashabının en yüksek bir siyasî terbiye kazanması Allah’ın isteği idi. Böyle bir terbiye ise *فَبِمَا* *رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ* “Allah tarafından bir rahmet ile” ayetinin delâletince sırf ilâhî rahmet olan Hz. Muhammed’in *müşâvere* mektebinde alınabilirdi. Hz. Muhammed’in terbiye ve talim görmüş ashâbı, başkalarını terbiye edebilecek şekilde yetişecekler sonra da *أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَأَيِّهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ إِهْتَدَيْتُمْ* “Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz.” hadisi manasınca, Allah’ın emriyle nice toplumlar ve Allah’a layıkıyla kulluk etmeye çalışanlar yetişeceklerdi. Buna ise her şeyden önce pek büyük bir cömertlik ve nezâketi içeren bir ahlâkî kemâl ve rabbânî irfân gerekli idi ki; işte esası, İlâhî bir vergi ve meyveleri ve inkişafı beşere ait çalışma, kazanma olan bu ahlâkın başlangıcı *فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ* *فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ*

لَهُمْ iyiliksever emriyle gösterildikten sonra o irfan (anlayış)ın öğretim ve tem-rini (alıştırma) için de **وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ** buyurulmuştur. Bu bakımdan da Pey-gamber'in müşâveresi bir terbiye sırrını ve uyma hikmetini içine alır.

3. Esasen Peygamberimiz, Uhud hadisesinin başlangıcında müşâvere etmişti. Kendisi Medine'den çıkılmaması tarafına meylettiği halde, onlar çıkılması re'-yinde bulunmuşlardı. Çıkılınca da olanlar oldu. Şu hâlde bundan sonra Pey-gamber onlarla müşâvereyi terk ederse, o müşâvereden dolayı kalbinde bir üzüntü bulunduğu delâlet ederdi. Bunun için bu olaydan sonra müşâvere emri açıkça belirtilmiştir ki Peygamber'in kalbinde bu olaydan böyle bir eser bulunmadığı ve müşâvere hususunda üzüntü caiz olmayıp, tam bir emniyet ile hareket edilmesi gerektiği ve iyi niyetle vaki olan ictihadî re'yden dolayı sonunda hata ortaya çıksa bile başında mesuliyet olmayacağı anlaşılmış olsun.

4. Münafıkların başı Abdullah ibn Übeyy müşâvereye sokulmuş olduğu hal-de, müşâvere ahlâkını tanımayarak ve tahakküm fikrine kapılarak en müşkül (zor, kritik) bir zamanda işe karışma ve müdâhale hırsıyla **لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ لَوْ** *Bize işten bir hisse var mı?*, *“Bize bu işten bir şey olsaydı ...”* **قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ** cevabından sonra **وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ** buyurulmasın-da; hem İslâm siyasetinin tahakküm ve istibdad fikrinden uzak bir iyiliksever ruh ve ahlâka dayandığını hem de bu iyilikseverliğin, tevhîd esasına ve ihlâs fikrine aykırı açık veya gizli bir şirk ve işrâk (Allah'a ortak koşmay)a varan bir işe katılma durumunda olmamasının gereğini ayrıca bir hatırlatmadır. Şu hâlde **وَأَشْرِكْهُمْ فِي الْأَمْرِ** *“Onları işe ortak et.”* buyurulmayıp da **وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ** buyu-rulması, münafıklara bir reddi ve müşâverenin **قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ** metnindeki emir birliğini bozmaya değil, düşünme ve açıklamaya yönelmiş olması gerektiğini de içerir ve ayetin başında **فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ** sonunda **فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ** yük-sek hükmüyle de bütün işlerin Allah'a döndürülmesi de bu tevhîd noktasını bildirir. Bundan ise şu neticeyi alırız ki İslâm şûrâsının (danışma kurulunun) görevi; yalnız kendi arzu ve isteklerini ifade eden re'yelerini göstermek değil, olaylarda Allah'ın kullarının genel çıkarları açısından hakkı araştırmakla o konuda aklî ve naklî delillerden amel edilir olması gereken Allah'ın hükmünü tayin etmektir. Bu şekildedir ki ortaya çıkacak olan irade, tatbikte hiçbir kıy-meti olmayan yalnız beşerî istekler değil, vakide gerçekleşecek olan ilâhî irâ-

deyi temsil ve ona uyarak faydalı bir şekilde hüküm icra edebilir. Burada insan iradesinin hiç hükmü yok denemez. Fakat ilmin iradeye tâbi olmasıyla, iradenin ilme tâbi olması arasında büyük bir fark bulunduğunu unutmamak gerekir. Şu hâlde şûrâ; her şeyden önce, ilmî bir fikir ile hakkı araştırmak ve ilâhî iradenin tecellilerine uymak ve cüz'î iradelerini, kendi temennilerini ortaya çıkarmaya değil, Hakk'ın hükmünü açıklamak ve tayine sarf etmek gerekir. Yoksa ortada müşâvere değil, çeşitli iradelerin çekişme ve mücadelesi cereyan eder ve bu münakaşa, hak ve hayır fikri ile Allah'ın hükmüne döndürülmedikçe çeşitli firkaların çarpışması, batması gerekli [kaçınılmaz, T.K.] olur.

İşbu müşâvere emrinin vücûb (farz)mu, yoksa nedb (mendûb)mi ifade ettiği hakkında âlimlerin ihtilafı vardır. İmam Şafiî Hazretleri *mendûb* olduğunu kabul etmişse de zâhir olan farzdır. Fakat tefsircilerin ve bilginlerin ittifakı vardır ki Allah katından vahiy inmiş olan hususlarda Peygamber'in ümmeti ile müşâvere etmesi câiz değildir. Çünkü nass karşısında re'y ve kıyas bâtıldır; mevrid-i nass (nassın geldiği yer)de ictihada mesağ (izin, ruhsat) olmadığı malûmdur. Nass olmayan hususlara gelince, her şeyde müşâvere câiz midir, değil midir? Birçok bilginler ve tefsirciler işbu *وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ* emrinin, *harb*'e mahsus olduğu fikrindedir. Çünkü vahiy bulunan hususlarda müşâvere caiz olmadığı kesinlikle bilindiğinden *فِي الْأَمْرِ* deki *الْأَمْرُ* kelimesinin “elif-lâm”ının istiğrâk (genelleme) olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla *ahd* için olduğu ortaya çıkar. Bu ayette geçmiş olan bilinen emir ise harp ve düşmanla karşı karşıya gelmektir. Şu hâlde emrin de buna tahsis edilmiş olması gerekir. Fakat diğer âlimler ise “el-emr”in âmm (genel) olduğu ve ancak nass (kesin dînî delil)'in geldiği hususlara tahsis edilmiş ve buna göre geri kalanlarda genel bir şekilde hüccet (delil) olarak kalmış olduğu fikrindedir. Gerçekte *لِلَّهِ كَلِمَةُ الْأَمْرِ إِنَّ* emri, harbe mahsus olmadığı gibi buradaki *فِي الْأَمْرِ* de öyle olması gerekir. Delillerin gelmesinden sonra ihtilaf edenler ve Allah'ın kitabına iman etmeyenler aleyhinde gelen ayetlerin, nassın geldiği yerde ictihadın caiz olmadığını gösterdikleri ve daha açıkçası nass karşısında ictihad, Allah'ın emri karşısında re'y ve kıyas ile isyan eden mel'ûn (lanetlenmiş) İblis'in hali olduğu malûmdur. Şu hâlde meselenin ruhu, vahye mazhar olan Resûlullah'ın din içinde ictihadla da görevli olup olmadığı meselesidir. Peygamber için ictihadı caiz görmeyenler, müşâverenin harp işi gibi sırf dünya ile ilgili olan hususlara ait olduğuna inan-

mışlardır. Hâlbuki Usûl İlmî'nde sahih olan şudur ki; Resûlullah vahyi bekler ve vahiy gelmeyen hususlarda re'y ve ictihâdıyla amel ederdi. Ve bu ictihadda başlangıçta hata da düşünülebilir, ancak hata olursa vahiy ile düzeltilir, devam etmezdi. Peygamber'in ictihadının, diğer ictihadlardan farkı bu idi. Yoksa Cenâb-ı Allah *لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ* “İçlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkarırlar, onun ne olduğunu bilirlerdi.” (Nisâ, 4/83) diye müctehid âlimleri övmüş ve *يَا أُولِي الْأَبْصَارِ فَاعْتَبِرُوا* “Ey akıl sahipleri ibret alın.” (Haşr, 59/2) diye basiret kullanmak ile isti'bâr (ibret alma) ve kıyası da emretmişken, basiret sahiplerinin efendisi olan, akıl ve zekâsı herkesin üstünde bulunan Resûlullah'ın bu nasslardan hariç olamayacağı açıktır. Şu hâlde Resûlullah, vahiy inmeyince ictihadla görevliydi. İctihad ise mübâhase (karşılıklı konuşma) ve münâzara (ilmî tartışma) ile kuvvet bulacağı için vahyin gelmesinin dışında müşâvere ile de görevli olmuştur. Rivayet edilmiştir ki işbu *وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ* indiği zaman Resûlullah şöyle buyurmuştur: *أَمَا أَنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَغَنِيَّانِ عَنْهَا وَلَكِنْ جَعَلَ اللَّهُ تَعَالَى رَحْمَةً لِّأُمَّتِي فَمَنْ اسْتَشَارَ مِنْهُمْ لَمْ يَعْذَمِ رُشْدًا وَمَنْ تَرَكَهَا لَمْ يَعْذَمِ غَيًّا* “Biliniz ki, Allah ve Resûlü müşâvereden herhalde müstağnidirler ve fakat Allah Teâlâ bunu benim ümmetime bir rahmet kıldı. Onlardan her kim istişare ederse doğru yoldan mahrum kalmaz. Her kim de terk ederse hatadan kurtulmaz.” Diğer bir hadis-i şerifte de: *مَا تَشَاوَرَ قَوْمٌ قَطُّ إِلَّا هُدُوا لِأَرْشَادِ أَمْرِهِمْ* “Müşâvere eden bir toplum, herhalde işlerinin en doğrusuna muvaffak olur.” buyurulmuştur.

Bütün bunlardan anlaşılır ki, burada Peygamber'e hitap olarak gelen “ve şâvirhum” (onlarla müşâvere et) emri, yukarıda açıklandığı üzere birçok faydaları içermekle beraber, bunun sebebi ve asıl hikmeti; ümmetini öğretim ve terbiyesi için gelmiş olmasıdır. Şu hâlde Peygamber için müşâvere mendûb da olsa, ümmet için vaciptir. Nitekim diğer bir ayette *وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ* “İşleri, aralarında danışma iledir.” (Şûrâ, 42/38) buyurulmuştur.

Yine Yazır “Onların işleri aralarında istişare iledir.” ayetinin yorumunda şûrâ müzâkerelerinin (görüşmelerinin) icmâ meselelerinin aslını teşkil ettiğini ifade eder ve İslâm tarihinde ve fıkıh usûlünde (metodolojisinde) maalesef “şûrâ” düstûrunun sahabe devrinden sonra Kur'an'ın verdiği önem ile uyumlu bir biçimde geliştirilemediğinden yakındır. Yazır, *وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ* den sonra

gelen **وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ** “ve onlar, kendilerine rızık olarak ne lütfetmişsek, onun bir miktarını (Allah rızası için ve kimseyi minnet altında koymadan geçimlik olarak muhtaçlara) verirler.” ayetine de enfes bir yorum getirir ve “Belli ki bu infâk; şûrâ ile verilen kararın yerine getirilmesi için gereken masrafi temin manasını anlatmaktadır. O münasebetle bunun da gereğine göre şûrâ ile halledilmesi gerekir.” der²⁶.

¹ İbn Manzûr [Ebü'l Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (el-İfrîkî el-Mısırî)], *Lisânü'l-Arab*, Dar Sader Beyrut 2005, c. 8, Tahkikli 4. Baskı, s. 159; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, [Tahkik (Tahk.). Muhammed Ahmed Kasım], el-Mektebetu'l-Asrıyye Sayda-Beyrut 2013, s. 455-456; Mecdi'd-dîn Muhammed b. Ya'kûb el-Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (Tahk. Muhammed Na'îm ve diğerleri), Müessesetu'r-Risâle Beyrut-Lübnan 2015, s. 420; Râgıp el-İsfehânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, (Müt. Yusuf Türker), İstanbul 2018, “ş-v-r” maddesi, s. 822. İbn Fâris, *Mu'cemü'l-Mekâyîsü fi'l-Lugati* isimli eserinde “ş-v-r” harflerinden oluşan bu fiilin genel olarak iki anlama geldiğini belirtir. Birincisi; bir şeyi keşfetmek, izhâr etmek ve arz etmektir. İkincisi ise herhangi bir şeyi almaktır. Bkz. Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu'l-Mekâyîsü fi'l-Lugati*, (Tahk. Şihâbuddîn Ebû Amr), Dâru'l-Fıkr, Kahire 2011, s. 541; Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, (Müt. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru), c. 7, İstanbul 2013, s. 160; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul ty., c. 2, s. 452.

² Allahu Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de sadece “Kur'an”ı ve “bal”ı “şifâ” ile vasıflandırmıştır (Kur'an için bkz. Yûnus, 10/57, İsrâ, 17/82; Bal için bkz. Nahl, 16/69). Kur'an; kalbin dalâlet, şüphe ve şehvetlerine karşı; bal ise vücut hastalıklarına karşı şifâdır. Geniş bilgi için bkz. Râzî, *a.g.e.*, c. 14, s. 279; Kerim Buladı, *Kur'an Kendisini Nasıl Tanıtır?* İstanbul 2010, s. 82-124; Ömer Çınar, *Kur'an'dan İncelikler*, c. 1, İstanbul 2018, s. 50-51.

³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 159; Zemahşerî, *a.g.e.*, s. 456; Feyrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 420; Râgıp, *a.g.e.*, s. 822.

⁴ Tuğrul Tezcan, *Kur'an'da Şûrâ Kavramı ve Çağdaş Yorumları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 5.

⁵ Feyrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 421.

⁶ Feyrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 421.

⁷ Yazır, *a.g.e.*, c. 2, s. 452 ve c. 7, s. 30; İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 8, s. 160; Mefail Hızlı-Saffet Köse, “İstişare”, Şâmil İslâm Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul 1991, s. 183; Talip Türcan, “Şûrâ”, *TDV, İA*, c. 19, İstanbul 2010, s. 230.

⁸ Râzî, *a.g.e.*, s. 160.

⁹ Râgıp, *a.g.e.*, s. 822.

¹⁰ Mehmed Salâhî, *Kâmûs-i Osmânî*, (Haz. Ali Birinci), İstanbul 1313 (2019), c. 2, s. 88, “şûrâ”

maddesi.

- ¹¹ Râgıp, *a.g.e.*, s. 822.
- ¹² Ebi'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'An Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, c. 1, Beyrut-Lübnan, 2008, s. 474. Bu eserin tercüme edilmiş metni için bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf 'An Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl Keşşâf Tefsîri*, (Müt. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Adil Bebek), c. 1, İstanbul 2016, s. 1110.
- ¹³ Öztürk, *a.g.t.*, s. 29-30.
- ¹⁴ Öztürk, *a.g.t.*, s. 30-31.
- ¹⁵ Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türki*, Dersâdet 1317, [Editör (Ed). T. B. Akdoğan, Balıkesir 2012], s. 100.
- ¹⁶ Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, Kahire 1347-49/1929-30, c. 4, s. 76'dan naklen Hızlı-Köse, *a.g.makale* (m), s. 183.
- ¹⁷ Arent Jan Wensinck, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, c. 3, Leiden 1955, s. 209-212. (“ş-v-r” md.)
- ¹⁸ Recep Aslan, “İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, Sayı 1, Haziran 2014, s. 224-225. Örnek olması açısından bkz. Tirmîzî, “Fiten”, 75 (2262), 76(2263), 77(2264), 78(2265); Türcan, *a.g.mad.*, s. 231.
- ¹⁹ Mehmed Salâhî, *Kâmûs-i Osmânî*, İstanbul 1313, c. 1, s. 312, “İstişare” maddesi.
- ²⁰ Gülen, *a.g.e.*, s. 50; aynı müellif, “Şûrâ”, *Yeni Ümit*, Nisan-Mayıs-Haziran İzmir 1994, c. 3, Sayı 24, s. 1.
- ²¹ Buhârî, *Edebu'l-Müfred*, 259.
- ²² Bediüzzaman Saîd Nursî, *Lem'alar*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2011, s. 270.
- ²³ Nursî, *Hutbe-i Şâmiye*, s. 560-561.
- ²⁴ Şûrâ Sûresi ile ilgili toplu bir değerlendirme için bkz. Bekir Topaloğlu, “Şûrâ Sûresi”, *TDV, İA*, c. 39, İstanbul 2010, s. 239-240.
- ²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 451-455.
- ²⁶ Yazır, *a.g.e.*, c. 7, s. 30.

*Meşveretsiz kim bir iş işleye
Şol nedâmet parmağın çok dişleye.*

Zarîfi

6. İSTİŞAREDE GAYE NEDİR?

İstişareye katılan bütün fertlerin görüşlerini almak, mesuliyeti dağıtmak, meselenin en güzel yönünü bulmak ve hata ihtimalini en aza indirmektir.

7. İSTİŞARENİN FAYDALARI NELERDİR?

Kurallarına uygun yapılan hakikî istişare;

- Yaratılışı itibari ile ahsen-i takvîme mazhar “insan”a değer verdirir. Görüşlerine değer verilen ve “adam” yerine konulan insan iş konusunda daha fazla çaba gösterir ve daha çok katkı sağlar (İbn Kesîr, “Allah Resûlü, bir iş olduğunda *gönüllerini hoş etmek* ve *yaptıkları işi isteyerek yapmaları için* ashâbı ile müşâvere ederdi” der²⁷.)
- Hakkı verilerek yapılan istişare aynı zamanda bir “şahs-ı manevî” oluşturur. Aksi takdirde, yani istişarenin olmaması durumunda, yapılan hizmetler ve faaliyetler bireysel gayretlerden ibaret kalır.
- Grup fikri ve takım ruhu oluşturur. Ortak kararlar, ortak faaliyetler, ortak destekler, ortak başarıyı getirir.
- Sürekli çalışmaya sevk eder. Çalışma ise huzurun kaynağıdır. Bir meşgalesi olanların, çarşı pazarda günaha girmeleri azalır. Şeytan onlarla uğraşacak vakit bulamaz ve onları kandıramaz²⁸.
- İnsanı daha sonra pişman olacağı işlerden uzak tutar. Peygamber Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*) “*İstişare eden pişman olmaz.*”²⁹ buyurmuştur.
- Fikir ve düşünceleri güçlendirir, vesvese ve şüphelerden muhafaza eder (Bedüzzaman Hazretleri; “Sakın, dikkat ediniz!.. İhtilâf-ı meşrebinizden ve zayıf damarlarınızdan ve derd-i maişet zaruretinizden ehl-i dalâlet istifade edip birbirinizi tenkit ettirmeye meydan vermeyiniz. Meşveret-i şer’iyye ile reylerinizi teşettütten muhafaza ediniz. İhlâs Risâlesi’nin düsturlarını her vakit göz önünüzde bulundurunuz.”³⁰ demektedir).
- Mesuliyet sahibi kılar (Mesuliyet sahibi olmayan çözümün parçası olmaz).
- Uyumlu çalışmayı sağlar.
- Çalışanlar, yapılan/yapılacak işleri sahiplenirler.

- Sahiplenme duygusu işin kalitesini ve başarısını artırır.
- Kolektif bir şuur oluşturur.
- Emniyet ve güven oluşturur.
- Gönülleri birbirine bağlar.
- Samimi bir hürmet ve itaat duygusu geliştirir.
- Rekabeti minimalize eder.
- İnanan kimseler arasında muhabbet peyda eder (Zira herkes kendisine ve fikirlerine değer verilmesinden hoşlanır).
- Bakış açısını zenginleştirir.
- Fark edilmeyen, akla gelmeyen noktaları ortaya çıkarır.
- Sorumluluk yükü paylaşılmış olur.
- Kişilerin kibrini kırar, mütevazı yapar (Çünkü kişi ancak “ENE”sinin terbiyesi nispetinde başkasının sözlerini dikkate alır).
- “Öteki”nin de var olduğunu hatırlatır.
- “Tek doğru” olmadığını/olamayacağını düşündürür.
- Farklı seslere tahammülü öğretir.
- Dinlemeyi öğretir.
- Kendi hayatında tek başına karar almaya alışmış otoriter bir kişiliğin, bu özelliğini o grubun içinde ortaya çıkarmamak için azamî ve hususi dikkat göstermesi gerektiğini öğretir.
- “İyi”, “doğru” ve “mükemmellik” gibi hususların “izâfî” olduğunu iş‘ar eder (Kendini beğenenler başkalarının görüşlerine önem vermeyip her konuda en iyi görüşün kendilerine ait olduğunu sanırlar. Bu düşünce çoğu zaman iyi bir şey yapıyorum sanırken kişiyi ve kurumları zarara uğratır).
- Toplumun fikir ve müdahale seviyesini yükseltir.
- İnsana ve fikre saygıyı öğretir (Başkalarına saygılı olan ve başvuran kişi “doğru karar”a ulaşmanın anahtarını elinde tutuyor, demektir).
- Bir ölçüde hemen her hâdise münasebetiyle, “Sevâd-ı A‘zam”ın idareye

katılmasını sağlar.

- Halkın idareyi kontrol edip, gerektiğinde onun idarecileri sorgulaması şuurunu canlı tutar.
- Yöneticilerin sorumsuzca davranışlarını engelleyip tasarruflarını sınırlandırır.

8. İSLÂM HÜKÛMETİNDE İSTİŞARENİN YERİ NEDİR?

İslâm hükûmeti meşveret (istişare) esası üzerine kurulmuştur, danışmanın şekli ise insanın tercihi bırakılmıştır³¹. Bu yönüyle “İslâm idaresi bir şahsın diktatörlüğüne dayanan ‘otokrasi’den; kendisinde ilâhî bir sıfat olduğu iddiasıyla ortaya çıkan kişinin idaresine dayanan ‘teokrasi’den; üstün azınlık sınıfının hâkimiyetine dayanan ‘oligarşi’den; kişilerin heva ve heveslerine göre idare ettiği ‘demagoji’den ayrılır.”³²

9. İSTİŞARE (TOPLANTI) ÇEŞİTLERİ NELERDİR?

Amaçlarına ve çözüme yönelik problemlere göre toplantılar şu kategorilere ayrılırlar:

1. Problem çözme toplantıları,
2. Karar verme toplantıları,
3. Planlama toplantıları,
4. Rapor verme ve alma toplantıları,
5. Bilgilendirme toplantıları,
6. Tepki ve değerlendirme toplantıları,
7. Sohbet toplantıları,
8. Birleşik toplantılar. Yani bütün bunların beraber olduğu toplantılardır³³.

Buna göre toplantı çeşitleriyle ilgili şu hususları göz önünde tutmak gerekir:

a. Bilgi vermek için yapılan toplantılarda toplantıya katılanların görüşü alınmaz. Onların bir şeyden haberdar olmaları veya bir şeyi yapmaları istenir. Problem çözmek için yapılan toplantılarda ise toplantıya katılan kişilerin görüşlerine müracaat edilerek, problemi çözmede yardımları istenir.

b. Bazen bir toplantıda hem bilgilendirme hem de problem çözme üzerinde durulabilir. İki hususun birbirine karıştırılması toplantı başkanıyla toplantıya katılanlar arasında çatışma doğurabilir. Bu yüzden “bilgi verme” ile “problem

çözme” kesin ve net hatlarla birbirinden ayrılmalıdır. Bu konular ya ayrı ayrı ele alınmalı veya açıkça belirtilmelidir.

İstişare ya da toplantıya gelecek şahıslar neye, niçin geldiklerini bilmiyorlarsa o istişare veya toplantıdan bir verim alınmaz. Üyeler önce hangi tür bir toplantıya geldiklerini bilmeli, ona göre hazırlıklarını yapmalı ve toplantıda ona göre tavır almalıdırlar.

Eğer dar bir zaman içerisinde toplanmak söz konusu olmuş ise yönetici hangi nedenle toplanıldığını ve ne tür bir toplantı yapılacağını en baştan ifade etmelidir. Yani, “bu bir *‘bilgilendirme’* toplantısıdır” veya “Bugün şu şu konuları sizinle acilen istişare edip karara varmamız gerekiyor. Bu bir istişare (*problem çözme*) toplantısıdır.” şeklinde en başta toplantının çeşidini söylemek yerinde bir harekettir.

c. “Problem çözmek” için yapılan toplantılarda, toplantı başkanı veya yetkili birisinin kendi görüşünü öne sürmesi ve toplantıya katılanlara kendi görüşünü kabul etmelerini istemesi ve kabul ettirmesi doğru değildir. Bu hal “sorun çözme” toplantısını “bilgi verme” toplantısına dönüştürür.

d. *Toplantıyı tertip eden başkan bir işi yapmaya veya yaptırmaya kesin kararlıysa, bunu istişare etmemelidir.* Kesin kararlı olduğu konuda bazı tereddütleri varsa ve bu konuda başkalarının görüşünü de almak istiyorsa, bunu birebir danışma şeklinde yapmalıdır³⁴. Dolayısıyla işin bütün mesuliyeti de kendisine ait olur.

10. HER “ORTAK AKIL” TOPLANTISI İSTİŞARE MİDİR YA DA ORTAK AKIL MI, AKL-I SELİM Mİ?

Son dönemlerde insanlar “istişare”, “meşveret”, “şûrâ” gibi geleneksel kelimeler yerine “ortak akıl” kavramını kullanmaktadırlar. Belki de “istişare” vb. kelimeler biraz da muhafazakâr/İslâmî renkler taşıdığından -modern görünme adına da olabilir-, “ortak akıl” kelimesini kullanmayı tercih etmektedirler. Nihayetinde bu anlaşılabilir bir durumdur. Ancak burada önemli bir sorun var gibi. Soru şu: Her ortak akıl toplantısı istişare midir?

Önce “ortak akıl nedir?” sorusunu cevaplamaya çalışalım. Ortak akıl; bir konu hakkında birden fazla kişinin toplanarak akıl kapasitelerini ve düşünce güçlerini birleştirmesi, yerine göre karar alması ve uygulamasıdır. Ortak akıl; gruptaki kişilerden her birinin kişisel düşüncelerini bağımsız olarak açıklaması,

karşıt fikirlerle zenginleşerek bir sentez haline gelmesi ve ortaya tek bir kişinin düşünemeyeceği kadar büyük bir aklın çıkmasının esas alındığı toplantı şeklidir. Karar verme aşamasında da yine ortaklaşa hareket edilir ve serdedilen fikirlerin en iyileri bir araya getirilerek konu karara bağlanır. Bu sürece “*birleştirilmiş zekâ*” adı verilir.

Fikirlerin özgür bir ortamda serbestçe ifade edilmesi sırasında herkes kendi fikrini sahiplenebilir. Dolayısıyla “*Bu benim fikrimdir.*” ya da “*Bu benim fikrim değildir.*” diyebilir. Ancak toplantı sonrasında “*birleştirilmiş zekâ*”nın ürünü olarak herkes şu düşüncededir: “*Bu bizim fikrimiz.*” Sivil toplum kuruluşlarının, şirketlerin ve toplumların yönetiminde temel esas işte bu “*ortak akıl*”dır, diyebiliriz.

Buraya kadar “*ortak akıl*”la ilgili söylediklerimiz aslında gerçek bir “*istişare*” de var olan ya da olması lazım gelen hususların temel özelliklerindedir. Ancak yukarıda tarifine çalıştığımız “*ortak akıl*” kavramının tastamam “*istişare*” kavramıyla örtüştüğünü söyleyebilmemiz mümkün değildir. Şöyle ki:

İstişare makamında kullanılan “*ortak akıl*” kavramı her zaman için “*akıllı bir ortaklık*” anlamını tazammun etmez. Aynı manayı içermez. Ortak akıl, belki istişarenin dış çerçevesidir, içinde bir cüz mahiyetindedir, bütünü kapsamaz. İstişarede çok önemli iki husus vardır ki, bunlar ortak akılda yoktur. Birincisi: kurulun “*hall ü akd*”, yani ehil kimselerden, konusunda uzman kişilerden oluşmasıdır. Bir sivil toplum kuruluşunu veya şirketi yöneten/ele geçiren insanların her zaman için konusunda uzman kişilerden oluştuğunu söyleyebilmemiz mümkün değildir. İkincisi: İstişarenin daha çok (yerine göre sadece) “*hayır*” maksadıyla yapılıyor olmasına mukabil, ortak akılda her zaman için “*hayr*”ın gözetildiğini söylemek zordur. Şer için ya da bir grubun menfaatine, diğer grupların zararına olan veya onları bitirip yok etmeye matuf yapılan “*ortak akıl*” toplantıları da vardır.

Bir başka husus; ortak akıl her zaman için salim bir akıl (akl-ı selim) değildir. Salt bir akıl ya da akıllar topluluğu her zaman için doğru neticelere varamaz. Nice akıllı insanların yaptıkları toplantılar vardır ki, bu toplantılar insanı ya da insanlığı felakete sürükleyecek kararlar içerir. Ortak akıldan şer/şeytanî ve hayırsız kararlar çıkması mümkündür. İstişare ise genel olarak hak için toplanmanın, hayırlı işler yapmak maksadıyla bir araya gelmenin adıdır. Şer içeren

toplantılar ortak akıl toplantıları olsalar da istişare olamazlar, düşüncesindeyiz.

Hulâsâ istişare, insanı ve insanlığı hakka, hakikate, doğruya, hayra götürecektir. Konular hakkında yapılan toplantılardır. Akl-ı selimin (sağduyu), kalb-i selimin, hiss-i selimin hatta zevk-i selimin olmadığı istişareler “ortak akıl” toplantıları olabilir, ancak “istişare” olamaz...

11. DAR ALAN İSTİŞARESİ NEDİR?

Dar alan istişaresinden kastımız; bir idarecinin bütün idarî birimlerin başlarında bulunan şahıslarla değil de sürekli olarak sadece bir alt kademedeki “ast”ları ile istişare etmesidir. Farklı birimlerden müteşekkil geniş bir alandan sorumlu idarecinin, mesul bulunduğu bütün alandaki kimselerle sürekli temas halinde olması, onlarla meşverette bulunması her zaman için tabii ki mümkün değildir. Ancak zaman zaman belirli kademelerdeki diğer yöneticilerin ve sorumlu olduğu şahısların arasına girip onların dertlerini dinlemesi, fikirlerini özgürce söylemelerine yardımcı olması, farklı düşüncede olanların fikirlerini bir yere kaydetmek suretiyle yeri ve zamanı geldiğinde değerlendirmeye alacağını söylemesi ve alması, yani idare edilenlerin halinden, yolundan, fikriyatından haberdar olması gerekir.

Dar alan istişaresinin birçok mahzurları bulunmakla birlikte önemli gördüğümüz iki sonucuna dikkat çekmek faydalı olacaktır:

Birincisi: Dar dairede yapılan istişare yönetici kadroyu tabandan koparacağından sonuç itibari ile despotizm kaçınılmaz olur. Daha açık ifadeyle; hizmet verme makamı, emir yağdırma makamına dönüşür. Meselâ; indî mülâhazalarla hareket eden üst yönetici, düşüncesine uymayan ya da isteklerini yerine getirmeyen bir alt idareci konumundakileri verimli ol(a)mayacakları yerlerde çalıştırma, sistemde tutmakla birlikte yetkilerini sınırlama veya tayine tâbi tutma gibi zulümleri irtikap eder. Bu davranış ise hem kendisine hem bulunduğu makama hem hakkında karar verdiği insanlara hem de o şahısların ailelerine ve çevrelerine zulümdür.

İkincisi: Kendilerini yenilemeyen idareciler/liderler belirli bir zamandan sonra “vazgeçilmezler” kategorisine dâhil olurlar: “Ben olmasam, ben emretmesem, ben yönlendirmesem... bunların hiçbiri doğru ve akıllı iş göremez, bütün işleri birbirine karıştırırlar...” gibi farkına varmadan şeytânî mırıltıların borazanı haline gelirler.

Dolayısıyla bir fikrin inşa ve ihyası için yapılan bütün faaliyetlerde imkânlar ölçüsünde bütün çalışanları işin içine katmak, onları mesuliyet sahibi yapmak ve çözümün bir parçası haline getirmek gerekir. Aksi takdirde, yöneticilerle yönetilenler arasında bir uçurum peyda olacak, gönül bağları zedelenecek, yönetilenler zaman içerisinde kendilerini sadece “efendi”lerinin arzularını yerine getirme makamında gören bir kısım “köleler” olarak telakki etmeye başlayacaklardır. Bu durum bir sivil inisiyatif grubu için en büyük felaketlerden biridir. Kendilerini sadece “işçi sınıfı” görenler, “direktif verilenler” kategorisinde mütalaa edenler en küçük bir sarsıntıda bünyeden kopabilirler. Dolayısıyla içlerine biriktirdikleri dertleri dinleyecek makam bulamayan insanların, günü geldiğinde patlamaya hazır bir bomba halini almaları garip karşılanmamalıdır.

Netice itibariyle idareciler idare ettikleri insanların tamamından haberdar olmalı/olmaya çalışmalı, dışarıda hiç kimseyi bırakmamalı, onların dertleriyle dertlenmeli, fikirlerinden istifade etmeli ve hiç kimsenin en küçük/en basit fikrini dahi yabana atmamalıdır. Herkesi bulunduğu konumda kabul etmeli, kimseyi hafife almamalı, küçük ve basit görmemeli, eşref-i mahlûk olan “insan” değeri vermeli ve çözüme katkı sağlayan bir dost haline getirmeye çalışmalıdır. Çözüme katkı sağlamayanların problemin çoğalmasına katkı sağlayacakları unutulmamalıdır. Dar alandan çıkıp -imkânlar ölçüsünde- daha geniş katılımlı istişareler yapmaya çalışmalıdır. Dar alan insanı sığlaştırır. Sığlaşan insan zaman içinde kendini yenilemediği takdirde hem astlarının hem de üstlerinin kontrolüne girer, yönlendirmeleriyle hareket eder. Sorumlu olduğu insanların dünyasından kopar, kendisine sürreal bir dünya oluşturarak orada yaşar, herkesin de o dünyaya göre şekil almasını ister, sadece emir yağdırma makamında kendisini görür ve diğer insanların sesini/feryadını duyamaz hale gelir.

12. HANGİ KONULARDA İSTİŞARE YAPILIR?

İstişare, hakkında kesin ve açık nas olan meselelerin dışındaki bütün konularda yapılabilir. İstişare, dinin sosyal ve siyasî hayatına bakan önemli emirlerinden olması hasebiyle de üzerinde hassasiyetle durulması gerekir. Vahyin dışında kalan bütün konularda istişare eden Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*), “Ben hakkında bana (bir vahiy) inmemiş hususlarda kendi re’yimle hüküm veririm.”³⁵ buyurarak, vahyin dışındaki konularda kendi görüşünü kul-

landığını beyan etmişlerdir. Bilindiği üzere O, imana ait konularda münazara ve münakaşayı yasaklamıştır³⁶.

13. MÜSTEŞAR HANGİ VASIFLARI TAŞIMALIDIR?

Müsteşarın vasıfları ile ilgili özellikle şu hususlar önemlidir³⁷:

- a.** Bilgi sahibi olmak ve bildiği doğruları söylemek,
- b.** Anlayış ve kavrayışı güçlü olmak,
- c.** Tecrübe sahibi olmak,
- d.** Emin ve güvenilir olmak,
- e.** Sır saklayan olmak³⁸.
- f.** Memleket ve dünya işlerinden haberdar olmak,
- g.** Hür fikirli olmak ve düşüncelerini cesurca söyleyebilmek. Bunun için de - mümkün mertebe- geçimini kendi çabalarıyla kazanmak, maaş almamak.
- h.** Liyakat ehli olmak,
- i.** Menfaatperest ve bencil olmamak,
- j.** Hakka ve hakikate doğru yol gösteren olmak,
- k.** Mağrur ve hasetçi olmamak,
- l.** İyiliksever ve yardımsever olmak,
- m.** Muhatabı incitmeden usulünce ve güzel bir üslupla uyarıcı olmak,
- n.** Lidere yakın bir mekânda bulunuyor ise halktan gelen öneri, şikâyet ve teklifleri kendisine göre yorumlamadan yalın bir şekilde “yukarı”ya sunmak,
- o.** Liderin etrafında bir “Mâbeyn-i hümâyûn” -bir manada “Karanlık oda”- oluşturarak onu istenilen yöne doğru yönlendirmemek (Bu kısımda yer alan müsteşarlar, dışarıdan gelen parlak fikirleri lidere olduğu gibi sunmadıkları gibi liderin düşüncelerini de yine aynı şekilde dışarı yansıtmazlar; fikir ve emirleri istedikleri gibi yorumlayarak çevreye ulaştırırlar).
- p.** Her yapılanı tasdik eden ve hatalara göz yuman olmamak,
- r.** Lideri sürekli pohpohlayıp alkışlayan olmamak, övgü, medih ve takdirle-

riyle lideri şirâzedden çıkarmamak (zira övgü ve medih insanı baştan çıkarır).

- s. Sürekli liderin gözüne girmeye, gönlünü hoş tutmaya ve ona şirin görünmeye çalışmamak,
- ş. Bulunduğu konumun hakkını vermek (Hz. Ali, *“Sultanın arkadaşı aslana binen kimse gibidir; başkaları ona gipta ederken, o ne kadar tehlikeli bir yerde olduğunu bilir.”*³⁹ demek suretiyle hem konumun önemine hem de sorumluluğuna dikkat çekmiştir).

14. DEHA MI İSTİŞARE Mİ?

Allah ve Resûlü hariç herkesin istişareye ihtiyacı vardır. Bununla birlikte - bazı hikmetlere binaen- Allah Teâlâ, Efendimize de *“İş(ler) hakkında onlarla istişarede bulun!”*⁴⁰ buyurmuştur.

Konuyla ilgili olarak M. Fethullah Gülen şu değerlendirmelerde bulunur: “Bir insan yüksek bir dehâya malik olacağına, başkalarıyla istişare etme gibi deha üstü bir ahlâka sahip olsun daha iyidir. Çünkü istişarenin kıymetini bilen biri, belki yüz insanın düşüncesinden istifade eder. Böylece, hem onlara değer verdiğini ortaya koymuş hem onların inkişafına yol açmış hem istifade edilecek insanların dairesini genişletmiş ve hem de kendi yanlışlarının çar-çabuk düzeltilmesini sağlama mevzuunda önemli bir adım atmış sayılır. Ziya Paşa’ya nispet edilen bir sözde, ‘Bârika-yı hakikat, müsâdeme-i efkârdan doğar’ denmektedir; yani hakikat kıvılcımı, fikirlerin çarpışmasından çıkar. İslâm dünyasında dünden bugüne hocalarla talebeleri arasında münazara ve müzakereler olagelmiş, herkes kendi fikrini rahatlıkla söyleyebilmiş ve kim ifade ederse etsin hakikatin kendisine saygı gösterilmiştir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik Hazretleri gibi mürşitlerin kendi talebeleriyle yaptıkları münazaralar malum ve meşhurdur.”⁴¹

Başka bir yerde de o; “Kendi düşüncelerine kapalı ve başkalarının fikirlerine de saygılı olmayan biri, üstün bir fitrat, seviyeli bir dimağ hatta dâhi bile olsa, her düşüncesini meşverete arz eden sıradan ve düz bir insana göre daha çok yanılmalara maruzdur.”⁴² diyerek, kim olursa olsun, insanların fikirlerini meşverete açmasının ne kadar önemli olduğuna vurgu yapar.

Yine “yeryüzü mirasçıları”nın vasıflarını anlatırken; zamanımızın olabildiğince teferruata açıldığını, bu kadar teferruatın altından ferd-i ferîdlerin bile

kalkamayacağını, dehânın yerini “şahs-ı manevî”, “meşveret” ve “kolektif şuur”un aldığını ifade eden Gülen, sayılan hususları da “yeryüzü mirasçılarının altıncı adımı” olarak vaz’ eder ve şöyle der: “...Bugün farklı dünyalara doğru yürürken hem başkalarına karşı olan tavırlarımızda hem kendi benlik ve hırslarımız açısından biraz daha hür düşünceli ve hür iradeli olmalıyız... Evet, bugün her şeyden ziyade hür düşünceyi kucaklayabilen, ilme ve ilmî araştırmalara açık olabilen, kâinattan hayata uzanan çizgide Kur’an ve Sünnetullah arasındaki mutabakatı sezebilen engin sinelere ihtiyaç var. Bunu da şimdilerde ancak dehâ misyonunu yüklenen bir cemaat yapabilir. Vakıa eskiden bu büyük işler ferdî dehâlarla temsil ediliyordu... ne var ki her şeyin olabildiğince teferruata açıldığı ve ferd-i ferîdlerin dahi altından kalkamayacağı bir hâl aldığı günümüzde, artık dehânın yerini de şahs-ı manevî, meşveret ve kolektif şuur almıştır ki bu da yeryüzü mirasçılarının altıncı adımının hulâsasıdır.”⁴³

Evet, en akıllı insan istişareye en fazla değer veren, başkalarının fikirlerinden en çok istifade eden insandır. Kendi fikirleri doğrultusunda hareket eden, düşüncelerini başkalarının görüşlerine açmayan, diğer yandan kendi düşünceleriyle iktifa ederek onları başkalarına da dikte ettirmeye çalışan kimselerin sürekli gelişen, yenilenen ve globalleşen dünyada yer edinebilmeleri ve tutunabilmeleri mümkün değildir.

²⁷ Bkz. İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsîri*, c. 4, s. 1402.

²⁸ Yıldız, *a.g.e.*, s. 233.

²⁹ Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, 13157.

³⁰ Nursî, *Kastamonu Lâhikası*, s. 189.

³¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), c. 2, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 891.

³² Köse, *a.g.mad.*, s. 231.

³³ *İstişare Adabı*, s. 60, 79.

³⁴ Tüzün, *a.g.m.*, s. 30.

³⁵ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 3585.

³⁶ Buhârî, “İ’tisâm”, 20-28, “Bed’i’l-Halk”, 59(83); Müslim (Ebu’l-Hüseyin Mülimu’bnu’l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî), *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi el-Câmi’u’s-Sahîh*, (Müt. Mehmed Sofuoğlu), c. 1, İstanbul 2014, s. 182-186, “Kitâbu’l-İmân”, 209(132)-217(136).

³⁷ Geniş bilgi bkz. M. Fethullah Gülen, “Hayırlı Bir Danışmanın Özellikleri”, *Kırık Testi*, 10.02.2019.

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Abidin Sönmez, Şûra ve *Resûlullah’ın Müşaveresi*, İstanbul 2015, s. 122-127.

- ³⁹ Seyyid Razî, *Nehcü'l-Belâğa*, (Müt. Kadri Çelik), İstanbul 2019. s. 567.
- ⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/159.
- ⁴¹ M. Fethullah Gülen, *İkinci Yağmurları*, İstanbul 2013, s. 139.
- ⁴² M. Fethullah Gülen, *Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, İzmir 2013, s. 51.
- ⁴³ Gülen, *a.g.e.*, s. 47.

İSTİŞARE

İstişare: Fikirlerinden vazgeçebilme fedakârlığı, başkalarının görüşlerini benimseyebilme olgunluğudur.

İstişare: İradenin ilme, realiteye tâbi olmayı kabul etmesi ve mesuliyetin tak- sim edilmesidir.

İstişare: İrfana açılan kapıdır. İrfan ise kişinin önce kendini daha sonra da Rabbini bilmesidir. Tükenmeyen bir servet, sürekli artan berekettir.

İstişare: Yabancı düşünce ve ideolojilerin tesirinden kurtularak, bütünleşip bir sözde karar kılma hem düşünce hem de yaşama tarzı itibarıyla istiklâle kavuş- manın en güzel işareti ve en güzel beşâretidir.

İstişare: Diktatörlüğe giden yolun önündeki en büyük engeldir.

İstişare: İnsanların birbirlerinden istifade ederek bilgi ve tecrübelerini geliştir- dikleri en önemli işlerden/ortamlardan biridir. İstişare olmazsa istifade, istifade olmazsa irtifâ mümkün değildir (İstişare→İstifâde→İrtifâ).

İstişare: Akıllıların akıllarından istifade etmektir. Bernard Shaw'ın "*Akıllı adam aklını kullanır. Daha akıllı adam başkalarının da aklını kullanır.*" ve Montaigne'in, "*Akıllı insan herkesten öğrenen insandır.*" sözlerinde olduğu gibi her Müslüman, özellikle idareci konumunda olanlar herhangi bir işi yap- madan önce o konuda ehil olan kimselerden, bir diğer ifadeyle genel olarak konu hakkında bilgisi olanlardan, özel olarak da sözü edilen işin parçası olan- lardan görüş almasıdır.

İstişare: Hoşlanmadığına sabredebilmektir. Hazreti Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm): "*Bil ki zafer sabırla gelir. Ferahlık sıkıntılardan sonra gelir. Her zorluğun yanında bir kolaylık vardır.*"⁴⁴ buyurur. Hz. İsa (aleyhisselâm)'ın da "Hoşlanmadığına sabretmedikçe, hoşlandığını ele geçiremezsin." dediği rivayet edilir ki şûrâda, insanı kemâlâta götüren noktaların başında bu yolun geldiğini söylemek mümkündür.

İstişare: "İlk mirasçılar gibi günümüzün kudsîleri için de en hayatî bir vasıf, en esaslı bir kuraldır. Kur'an'a göre o, mümin bir toplumun en bariz alâmeti ve

İslâm'a gönül vermiş bir cemaatin en önemli hususiyetidir. (...) Bu itibardır ki; *şûrâyı önemsemeyen bir toplum tam mümin sayılamayacağı gibi onu uygulamayan bir cemaat de kâmil manada Müslüman kabul edilmemiştir.*"⁴⁵

İstişare: Gül bitiren topraktır. Vakıa toprağa ne atsan, toprak onu bitirir. İstişarenin de ehli ile sancılı ve ızdıraplı ruhlarla, üstlendiği işleri sırtında küfe taşıma hassasiyeti ile hareket edenlerle yapıldığı takdirde insanların hayranlığını uyandıracak güller çıkaracağı muhakkaktır.

İstişare: Bir ışık huzmesidir. Nasıl ki ışığın ana renkleri kırmızı, yeşil ve mavidir, diğer renkler, bu renklerin farklı oranlarda bir araya gelmesiyle oluşur. Dolayısıyla bizler o farklı renkleri tek bir renkmış gibi görürüz de renklerin hiçbirisini çıplak gözle fark edemeyiz. Aynen öyle de farklı fikir erbabının serrettiği görüşler de güzel bir insicamla tek bir renk/aydınlık haline gelir, ki işte bu istişaredir. Bir bütün halinde aydınlık vardır, ancak içlerinde o aydınlığın oluşmasına neden olan renkler yoktur. Aslında var ama görünmemektedir. İstişarelerde beyan edilen fikirlerin tek bir renk ya da tek bir renge yakın çıkması ve orada fikir beyan edenlerin kendi fikirlerinin belirli oranda muhteva değişikliğine uğrayarak tek bir fikir halinde çıkması da buna kıyas edilebilir.

İstişare: Peygamber yolu ve Sahabe mesleğidir. Dolayısıyla ister fazilet ehlinde olmak isterse sahabenin hemen arkasında saf tutmak isteyenler istişare yoluna sülûk etmelidirler. Sahabe, Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*) hayatta iken bütün meselelerini O'na danışmışlar, daha sonraki zamanlarda ise -âyette belirtildiği üzere- işlerini kendi aralarında istişare ile yürütmüşlerdir. Sahabeyi "yıldız"laştıran hususlardan biri de işte bu hususiyetleridir.

İstişare: fikirlerin çağlayan haline geldiği bir mecradır.

Sonuç olarak; hiçbir su çıktığı yerde çağlayan değildir.

15. EFENDİMİZ (S.A.S.) VAHİYLE MÜEYYED OLMASINA RAĞMEN NEDEN "İŞ(LER) HAKKINDA ONLARLA İSTİŞAREDE BULUN!" EMRİ GELMİŞTİR?

Bu sorunun en kestirme cevabı: İlâhî emre nasıl itaat edileceğini bizzat hayatında göstermek, pratiklerini de yaşayarak ve yaşatarak ümmetine örnek olmak, yol göstermek içindir, denilebilir.

M. Fethullah Gülen, Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*) ile ilgili bu hususu Uhud harbi üzerinden anlatır ve gerek idareciler ve gerekse idare edi-

lenler için şu tespitlerde bulunur: “Hazret-i Rûh-u Seyyidi’l-Enâm Uhud’a çıktıkları zaman ashâbına bir kısım tavsiyelerde bulunmuş ve bir düzine strateji üzerinde durmuştu. Arkadaşlarından zımnî bir muhalefet bile almadan uygulamaya koyduğu bu şeyler arasında; okçuların bir tepeye yerleştirilmesi, onların düşmanı nasıl karşılayacakları keyfiyeti, ne olursa olsun yerlerinden ayrılmamaları lazım geldiği hususu... ve diğerleriyle beraber emre itaat edip zaaf göstermemeleri, ganimet arkasına düşmemeleri gibi tavsiyeler bunlardan bazıları... ne var ki ashâb-ı kirâm, emre itaatteki inceliği anlasalar da zaman itibarıyla emir süresinin bitmesinde ictihad hatasına düşmüş ve kapalı bir muhalefet tavrı almışlardı ki Efendimiz, Uhud yolunda karşılaştığı zımnî muhalefetlerden biriyle karşı karşıya bulunuyordu. Şimdi, eğer O’nun yerinde böyle üst üste muhalefetlerle karşılaşan bir başkası olsaydı, bunca zarar ve zayıttan sonra onları da onların düşüncelerini de elinin tersiyle iter ve ‘*Gidin Allah’tan bulun!*’ derdi. Ama O, öyle yapmadı; arkadaşlarının sebebiyet verdiği ve hasımlarının gerçekleştirdiği en amansız tecavüzlerle yüzü-gözü kanlar içinde, çok sayıda şehidin paramparça cesetleri karşısında ve arkadaşlarından bazılarının kendi başlarının derdine düştükleri, hatta bazılarının da Medine yolunu tuttuğu hengâmda O, suçlu-suçsuz etrafında kümelenen insanlara, hiçbir şey olmamış gibi, Allah’ın: ‘*Bu iş hususunda onlarla istişare et!*’ ayetini onlara okuyor ve oturup yeniden onlarla meşverette bulunuyordu. Sadece meşveret etmekle de kalmıyor, onları bağışlaması lazım geldiğini ve onlar hakkında istiğfar emri aldığını da onlara duyuruyordu.

Böylece Allah Resûlü, hayat-ı seniyyelerini vahyin aydınlığında sürdürüyor olmalarına rağmen meşveretle memur olduğunu da ortaya koyuyor; bununla idarecilere sorumluluklarını hatırlatıyor, idare edilenlere de düşüncelerinin değerlendirilmesi fırsatını veriyor... ve onlara, idarecilere yardımcı olma yollarını açıyor, idarecilere de istibdâda girmemelerini hatırlatıyordu.

Ayrıca Uhud Harbini müteakip: ‘*Bu iş hususunda onlarla istişare et!*’ fermân-ı Sübhânîsi nâzil olunca, Allah Resûlü’nün şöyle buyurduğu nakledilir: ‘*Şüphesiz ne Allah’ın ne de Resûlü’nün meşverete ihtiyacı vardır. Ne var ki Allah onu, ümmete bir rahmet vesilesi kılmuştur. Kim istişarede bulunursa, o doğruya ulaşmaktan mahrum kalmaz... kim de onu terk ederse sapıklığa düşer?*’⁴⁶ Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi Allah, meşverete ihtiyacı olmayan Nebisine istişareyi

emretmekle, idarecilere şûrânın önemini hatırlatmak istiyordu.”⁴⁷

16. EFENDİMİZ’İN (S.A.S.) İSTİŞARE ŞEKLİ NASILDI VE KARARLARI NASIL ALMIŞTI?

Peygamberimiz gerek ailevî meselelerde gerek bir beldeye emir tayin etme hususunda ve gerekse Müslümanlara veya İslâm’ın yayılmasına ilişkin konularda sürekli istişarelerde bulunurdu. Efendimiz’in istişareleri ile ilgili vurgulanması gereken belki de en önemli husus şudur: O (*sallallahu aleyhi ve sellem*), istişarelerde alınan kararları büyük bir kararlılıkla uygular ve sonra da Allah’a tevekkül ederdi. O’nun, Allah’a (*celle celâlihû*) tevekkülü “eyleme bağı bir tevekküldü.”⁴⁸ İstişare ile ilgili ayette Allahu Teâlâ’nın “*Karar aldık-tan sonra Allah’a tevekkül ederek alınan kararı azimle uygula!*”⁴⁹ emrine son derece titizlikle uyar ve uygulardı.

Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*) istişarelerde asla kendi görüşlerini zorla kabul ettirmeye çalışmazdı. Hakkında vahiy olmayan hususlarda ashabı ile istişare eder, onların fikirlerini alır, kendi görüşlerine aykırı olsa bile çoğunluğun fikrine uyar ve uygulardı. Ebû Hüreyre (*radıyallahu anh*), Allah Resûlü’nün bu yönüyle ilgili olarak şu tespitte bulunur: “*Resûlullah’tan (sallallahu aleyhi ve sellem) daha çok arkadaşlarıyla istişare eden bir kimse görmedim.*”⁵⁰ Efendimiz, bu şekilde istişarenin karar(lar)ını herkesin karar(lar)ı haline getirirdi.

O (*sallallahu aleyhi ve sellem*), peygamberlik makamını ön plana çıkararak karar alan bir lider değildi. İstişare edilmesi gereken herkesle istişare ediyor, kimseyi dışarıda bırakmıyor, daha sonra da durumun nezâketine göre karar veriyordu.

Kur’an-ı Kerim’de ömrüne yemin edilen⁵¹ Allah Resûlü’nün hayatı yakından takip edildiğinde; vahyin sınırları dışında kalan her mesele ve problemi şûrâdan geçirdiği ve ma’şerî vicdana arz ettikten sonra icraya koyduğu görülür. Binaenaleyh daha sonraki zamanlarda İslâm devletlerinde görülen *meşveret meclisleri* bu ilk *şûra meclisi* ve *şûrâ heyetinin* basit birer kopyasından ibarettir, denilebilir.

Aşağıda da görüleceği üzere Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*) istişare konusunda tek bir yol takip etmemiş ve belirli bir düzenleme yapmamıştır. Meselâ; devlet yönetimiyle ilgili işlerde şûrâyâ kimlerin katılacağı hususunda

Kur'an'da ve Sünnet'te özel bir düzenleme yoktur. Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*) bu konuda tek bir yöntem izlememiştir; bazı konuları Mescid'de hazır bulunan bütün ashâbla, bazılarını ise başta Hz. Ebû Bekir (*radiyallahu anh*) ve Hz. Ömer (*radiyallahu anh*) olmak üzere ashâbın önde gelenleriyle istişare etmiştir.

Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'in kararlarını genel olarak şu dört şekilde aldığını görüyoruz. *Birincisi*: Çoğunluğun kararı, *İkincisi*: Görüşlerden birinin kabulü, *Üçüncüsü*: Kararı tehir etmek, *Dördüncüsü*: Kararın bir yönde çıkması için belirli bir ölçüde ısrarlı olmak şeklindedir. Şimdi sırasıyla bu kararları kısaca açıklayalım:

a. Çoğunluğun kararına uymak

Buna örnek Peygamberimizin (*aleyhissalâtu vesselâm*) Uhud Savaşı için yaptığı istişaredir. Başta Allah Resûlü (*aleyhissalâtu vesselâm*) olmak üzere seçkin sahabeler düşmanı şehirde karşılama fikrini teklif etmişlerdi. Münafıkların reisi olan Abdullah ibn Ubey ibn Selûl'un görüşü de bu istikametteydi. Ancak istişarede bulunan ve Bedir Savaşı'na katılan ve katıl(a)mayan gençler, düşmanı Uhud'da karşılama fikrinde ısrar ettiler. Çoğunluk bu görüşte ittifak edince Peygamberimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*) de "Madem çoğunluk savaş istiyor, öyle ise savaşacağız!" buyurarak savaş kararı aldı⁵².

b. Görüşlerden birini seçmek

Her istişarede oylama yapılarak çoğunluk aranmaz. Bazen oylamaya gerek kalmadan görüşlerden biri seçilir ve ona uyulur. Peygamberimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*) Bedir esirlerine nasıl muamele edileceği konusunda sahabe ile istişare etmiş; Hz. Ebû Bekir'in '*belli bir fidye karşılığında salıvermek*' fikrini kabul etmiş, Hz. Ömer'in (*radiyallahu anh*) '*Öldürelim!*' fikrine ise sıcak bakmamıştır⁵³.

c. Kararı tehir etmek

Bazı karmaşık ve belirsiz konularda yapılan istişarelerde hemen karar verilmez. Konunun açıklığa kavuşması beklenir ve alınacak kararlar tehir edilir. Peygamberimiz (*aleyhissalâtu vesselâm*) namaza davet konusunda sahabenin görüşlerine hemen karar vermeyerek daha sonraya tehir etmiştir. Bir başka gün

“Ezan” konusunda Abdullah ibn Zeyd’in (*radiyallahu anh*) gördüğü rüyaya ve ezanın kudsî kelimelerine göre kararını vermiştir⁵⁴.

d. Zâtî temâyülleri istikametinde karar almak

Hz. Peygamberin (*sallallahu aleyhi ve sellem*), Hudeybiye Barış Antlaşmasını imzalamasına⁵⁵ sahabenin hemen tamamı memnun değildi⁵⁶. “Böyle Müslümanları zillete düşürücü bir anlaşma yapmaktansa erkekçe savaşmak daha iyidir” diyorlardı. Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*) ise sulhun maslahatını anlatmanın, durumun nezaketinden ve hissiyatın ön planda olmasından dolayı faydasız olduğunu görerek sükût ediyordu. Bir taraftan da daha önce gerçekleşen vaatleri hatırlatarak bunda da hayır olduğunu söyleyerek etrafındakileri ikna etmeye çalışıyordu. Sonuçta Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*) sahabelerini anlaşmaya zorlamak durumunda kaldı. “*Bu, Allah’ın iradesidir!*” buyurdular.

M. Fethullah Gülen Hocaefendi, Allah Resûlü’nün zâtî temâyülleri istikametinde karar alması ve ashâbı yapılmış bir anlaşmaya uymalarını teşvik etmek bâbında özetle şunları ifade etmektedir: “Hudeybiye Antlaşması, Müslümanlara çok ağır gelmişti. Öyle ki herkes öldüren bir gerginlik içine girmişti. Bu arada Allah Resûlü, kendisiyle umreye gelenlere, kurbanlarını kesmelerini ve ihramdan çıkmalarını emretmişti. Ancak sahabe, acaba verilen kararda bir değişiklik olur mu diye, meseleyi biraz ağırdan alıyordu. Allah Resûlü, emrini bir kere daha tekrarlardı. Ancak sahabedeki o ümitli bekleyiş tavrı değişmedi. Aslında bu ağırdan alma, Allah Resûlü’ne karşı asla bir muhalefet değildi; sadece başka bir alternatifin olup olmadığını öğrenmekti. Zira Kâbe’yi tavaf etmek üzere yola çıkmışlardı ve bu mülâhaza ile Hudeybiye Antlaşması’ndaki şartlarda bir değişiklik beklentisi içinde bulunuyorlardı. İki Cihan Serveri, sahabedeki bu durumu sezince hemen çadırına girdi ve zevcesi Ümmü Seleme validemizle istişarede bulundu. Bu ufku geniş annemiz, istişarenin hakkını vermek için fikrini beyan etti. Çünkü o da biliyordu ki Allah Resûlü onun diyeceklerine muhtaç değildi; ne ki böyle bir istişare ile bize içtimaî bir ders veriyordu. Validemiz, Allah Resûlü’ne şu mealde sözler söyledi: “Ya Resûlallah! Emrini bir daha tekrar etme. Belki muhalefet eder ve mahvolurlar. Fakat Sen, kendi kurbanlarını kes ve onlara bir şey demeden ihramdan çık. Onlar verdiği emrin kesinliğini anlayınca, ister istemez Sana itaat edeceklerdir.” Allah Resûlü de

zaten böyle düşünüyordu. Hemen bıçağını eline aldı ve çadırından çıkarak kendine ait kurbanları kesmeye başladı. Onu böyle gören sahabe de kendi kurbanlarını kesmeye koyuldu. Çünkü artık verilen karardan dönüş olmadığını anlamışlardı.”⁵⁷

Bilindiği üzere dönüşte sahabenin ağzını bıçak açmıyordu. Yolda “Fetih Sûresi” nâzil oldu. Yüce Allah “barış”ı “fetih” olarak niteliyor ve gelecek fetihlerin müjdesini veriyordu. Hz. Ömer (*radıyallahu anh*) dayanamadı ve “Yani bu bir fetih mi?” diyerek hayretini dile getirmekten kendisini alamadı⁵⁸. Başta Hz. Ebû Bekir (*radıyallahu anh*) olmak üzere pek çok sahabe ittifakla “Hudeybiye Sulhunun İslâm’ın en büyük zaferi olduğunu” ifade edeceklerdir. Daha sonraları Hz. Ömer (*radıyallahu anh*) şöyle diyecektir: “*O gün konuşmuş olduğum sözün korkusuyla o kadar çok oruç tuttum, namaz kıldım, sadaka verdim ve köle azat ettim ki nihayet benim için bir hayır olacağını umabildim.*”⁵⁹

Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*) buradaki tavrını “icbârî karar alma”⁶⁰ şeklinden ziyade, *zâtî temâyülleri istikametinde* ortaya konan görüşlere göre bir yol ve strateji belirlemiş ve muhakkak bir hezimetî zafere çevirerek Medine’ye öyle dönmüştü”⁶¹ ifadelerini tercih etmek daha doğru olacaktır.

17. HZ. PEYGAMBER’İN (S.A.S.) MÜŞÂVİRLERİ KİMLERDİR?

Peygamberimizin her türlü özel ve kamuya ait işleri görüştüğü ve müşâvere ettiği kişileri şu şekilde sıralayabiliriz: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin, Hz. Hamza, Hz. Selmân-ı Fârisî, Hz. Ammar ibn Yasir, Hz. Huzeyfe, Hz. Ebû Zer-i Gıfârî, Hz. Bilâl-i Habeşî, Hz. Mus’âb, Hz. Ca’fer, Hz. Mikdâd, Hz. Abdurrahman bin Avf, Hz. Ubey ibn Ka’b, Hz. Ebû Musa el-Eş’ârî, Hz. Muaz ibn Cebel, Hz. Ebû Hüreyre, Hz. Üseyd ibn Hudayr, Hz. Zeyd ibn Sâbit, Hz. Abdullah ibn Mes’ûd, Hz. Abdullah ibn Abbas, Hz. Abdullah ibn Ömer, Hz. Abdullah ibn Amr, Hz. Abdullah ibn Selâm ve hanımlardan Hz. Âişe (*radıyallahu anhum*)⁶².

Bu hususta ilk akla gelen kimseler; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’dir (*radıyallahu anhümâ*)⁶³. Ebû Saîd’den (*radıyallahu anh*) gelen bir rivayette, Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurmuştur: “*Ne zaman bir peygamber gelmişse, mutlaka biri gök ehlinden, biri de yer ehlinden olmak üzere iki veziri olmuştur. Benim gök ehlinden vezirlerim Cebrâîl ile Mîkâîl’dir, yer ehlinden vezirlerim de Ebû Bekir ile Ömer’dir.*”⁶⁴ Hz. Peygamber’in

indinde Ebû Bekir ve Ömer Efendilerimizin kadir ve kıymeti her türlü takdirin üstündedir.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in (*sallallahu aleyhi ve sellem*), ismi geçenler dışında başka müşâvirleri de olmuştur. İstişare edilecek mesele kimi veya kimleri alâkadar ediyorsa, kadın-erkek, yaşlı-genç hatta mümin-münafık ve müşrik ayırımı yapmadan fikirlerine başvurmuş, lüzumuna inandığı ve fayda mülâhaza ettiği herkesle istişarede bulunmuştur. Ensar ve Muhacirlerin temsilcileri durumunda olan büyükler de yine O'nun sıkça müracaat edip istişare yaptığı kimse-lerdi.

18. İSTİŞARE KİMLERLE YAPILMALIDIR?

İstişarenin kimlerle yapılabileceği konusuna girmeden önce M. Fethullah Gülen'in konuyla ilgili düşüncelerini kaydetmek yerinde olacaktır. Gülen, bu mevzuda şöyle der: "Şûrâ söz konusu olunca kimlerle meşveret edileceği hususu üzerinde de durmak icap eder. Bütün bir ülke insanını bir araya getirip hepsiyle birden istişare etmek mümkün olmadığına göre onun sınırlı bir kadro ile gerçekleştirilmesi zarureti doğar. Ayrıca istişareye arz edilen konular, büyük ölçüde ilim, mümârese, ihtisas ve tecrübe istediğinden, şûrânın da bu hususlarla temâyüz etmiş şahıslardan teşkil edilmesi icap eder ki bu da ancak ulemânın '*ehlü'l-hall ve'l-akd*' dedikleri, her meseleyi çözebilecek bir *baş yüceler heyeti* olabilir. Hususiyle hayatın bütün bütün giriftleştiği, dünyanın globalleştiği ve her problemin bir dünya problemi hâline geldiği günümüzde, İslâmî mana, İslâmî ruh ve İslâmî ilimlerin yanında, Müslümanlar için çok defa maslahat sayılan diğer ilim, fen ve teknikle alâkalı konuları bilen kimselerin de bu *baş yüceler* içinde bulunması şarttır. Bu ikinci şıktaki hususlar, dine uygunluğu, dinî otoritelerce kontrol edilmesi kaydıyla, her zaman değişik sahalardaki ihtisas erbabıyla yapılabilir. Aslında şûrâ, ehli'-hall ve'l-akd'e bırakıldığı gibi, onun değişik zaman ve değişik keyfiyetlere göre icra şekli de yine onlara havale edilmiştir. Dönüp tarihe baktığımız zaman, değişik devirler ve ayrı ayrı ahvâl itibarıyla onun tatbikatındaki farklılıkları görmek mümkündür. Evet, tarih boyunca o, yer yer dar dairede, zaman zaman da genişletilmiş olarak; bazen sırf siviller arasında, bazen de askeriye ve ilmiyeye de kapılarını açarak bir hayli farklılıklara sahne olmuştur. Ama bu onun değiştirilmeye maruz bir kural olmasından değil, her devirde uygulanabilirliğindeki esnekliğinden ve evren-

selliğindedir.

Değişik şart ve değişik devirlere göre şûrânın icrâ şekli ve heyet mozaîği değişse de onu teşkil eden baş yücelerin, *ilim, adâlet, görüş ve tecrübe sahibi, hikmet ve feraset erbabı* olmaları vasfı değişmez. *Adalet*; farzları yerine getirip haramlardan sakınmak ve insanî değerlere ters işler yapmamak demektir. *İlim*; dinî, idari, siyasi ve fennî uzmanlık demektir. Her ferdin değişik ilim dallarında ihtisas erbabı olması gerekme de heyet ve şahs-ı manevînin, yukarıda zikredilen mevzulara açık olması yeter. Bazen *görgü ve tecrübenin* esas olduğu hususlarda, ilmiyeden olmasa bile, tecrübe sahiplerinin görüş ve düşünceleri de alınabilir. *Hikmet*; ilim, hilim, mana-yı nübüvvet anlamlarına geldiği gibi, eşyanın perde arkasına ıttılâ, halka kapalı olan şeyleri *feraset* nuruyla görüp sezme; ferdî ve içtimâî problemleri çözebilme istidat, kabiliyet ve fetâneti manalarına da hamledilmiştir ki her zaman erbabı az, değeri yüksek bir vasıf olarak görülmüş ve kabul edilmiştir.”⁶⁵

İstişare yapılacak konulara göre şahıslar da değişebilir. Beşerî münasebetlerde bilhassa yaşlı, olgun ve tecrübeli insanlarla, ticarî mevzuda ticaretten anlayan kimselerle, ilmî mevzularda ise âlimlerle istişare yapılmalıdır. Bir insanın bütün alanlarda uzman olması ve her şeyden anlaması mümkün değildir. Hulâsa; istişarelerde “belli şahıslar” değil, sahasında “yetkin/uzman” şahıslar özelliği aranmalıdır. Bu hususlarda din farkına da itibar edilmez.

Bu noktada asr-ı saadetten iki örnek vermek yerinde olacaktır:

Abdullah İbn Ubey İbni Selûl, Medine’deki münafıkların başı olarak birçok probleme sebep olduğu halde, Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*) kendisiyle istişare etmiştir. Bu meyanda *Uhud Savaşı*’nın nerede yapılacağı hususunda icra edilen istişarede bulunması ve burada ifade ettiği görüşleri önemlidir.

Hiz. Peygamber (*aleyhissalâtu vesselâm*) Mekke’de iken, amcası Abbas İbn Abdülmuttalib henüz iman etmemiş olmasına rağmen “isabetli rey ve kuvvetli zekâ sahibi” olması sebebiyle, hicret gibi en kritik ve en gizli bir meselede bile istişare ederek fikirlerini almıştır⁶⁶.

Aşağıda istişarenin kimlerle yapılabileceğine dair maddeler yer almaktadır. Görüleceği üzere hem bir hakikat hem de bir ders-i hikmet ve ibret olması açısından birinci sıraya büyük harflerle “EHİL” maddesi konulmuştur. Doğrusu da

budur. Birinci madde yoksa, yapılan toplantılara “meşveret” diyebilmek mümkün değildir. Diğer maddeler meşveretin daha sağlıklı ve derinlikli olabilmesi açısından önemlidir.

a. Ehli ile yapılmalı

İstişarede en mühim esas; onun ehliyetli ve kabiliyetli kimselerle yapılmasıdır. Zaten istişare, ehli ile yapılana denir. İstişarenin amacına ulaşması sahasında yetkin kişilerle yapılmasına bağlıdır. Tanıdık, dost, arkadaş vs. kimselerle bir mesele hakkında oturulup konuşulan şey istişare olmaz (istişare maksadıyla yapılırsa ve bunlar da ehil iseler onlarla da yapılabilir); ona, derdini veya düşüncelerini açma vs. denir. Evet, sahasında uzman/ehil/yetenekli... olmayan kimselere danışılmadan yapılan işlerin sonu hayra çıkmayacağı gibi, ehliyetsiz kimselere danışan ve onlardan akıl alarak hareket edenlerin de işlerinin doğru gitmesi mümkün değildir.

Bir işte kimlerle istişare yapılması ve kimlerin istihdam edilmesi gerektiği konusundaki eşsiz örneği yine Hz. Peygamber (*aleyhissalâtu vesselâm*)’de buluruz⁶⁷. Allah Resûlü’ne (*sallallahu aleyhi ve sellem*) göre yöneticilik için sorumluluk almada kriter; turnikeye ilk girenlerden olma, geçmişte ifa edilen vazifeler, belirli bir kabileye/millete mensubiyet, lidere yakın olma veya insanlar tarafından tanınmış olmak gibi hususlar değil, o alanda sahip olunan “ehliyet ve kabiliyettir.”⁶⁸ Nitekim O, klasik Arap yönetim geleneğini şaşırtır bir şekilde pek çok genç, ancak ehil olduğu anlaşılan sahabileri önemli görevlere getirmiştir. O kadar ki Amr ibn Hazm (*radiyallahu anh*) daha 17 yaşında iken onu Necran’a vali tayin etmiştir⁶⁹. Yine Mekke’nin fethi günü Müslüman olan, Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*) Huneyn’e giderken o günlerde yirmi küsur yaşlarında bulunan Attâb ibn Esîd’i (*radiyallahu anh*) Yarımada’nın en önemli şehri olan Mekke’nin idaresine getirmiştir.⁷⁰ Başka bir meşhur örnek de Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*) vefatından az önce Bizans’a karşı yeni bir sefer için göndereceği ve içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahâbîlerin de yer aldığı İslâm ordusunun kumandanlığına, Mûte savaşında şehit düşmüş olan azatlı kölesi ve manevî evladı Zeyd ibn Hârise’nin oğlu Üsâme ibn Zeyd’i getirmesidir⁷¹. Üsâme ibn Zeyd (*radiyallahu anh*) o sıralarda yirmi yaşına henüz girmiştir⁷². Onun tecrübe eksikliğine dair şikâyetler kendisine ulaştırılınca Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*), Üsâme’nin bu vazife

için ehil olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir; *“Eğer onun kumandanlığına ta’ın ediyorsanız, sizler bundan evvel onun babasının kumandanlığına da dil uzatmış idiniz. Allah’a yemîn ederim ki Zeyd kumandanlığa muhakkak layık idi. Yine Allah’a yemin ederim ki o bana insanların en sevimsisi idi. Allah’a yemin ederim ki muhakkak bu, (yani Üsâme ibn Zeyd) de kumandanlığa layıktır. Allah’a yemin ederim ki o babasından sonra bana insanların muhakkak en sevimsisidir. Binaenaleyh ben sizlere onu tavsiye ediyorum. Çünkü o sizin (bu işe) elverişli olanlarınızdanıdır.”*⁷³

Peygamberimiz (aleyhissalâtü vesselâm) *“İşler ehil olmayan kimselere verildiği zaman, kıyameti bekle!”*⁷⁴ buyurmuştur. İşin ehline verilmemesi, ilmin ortadan kalkmasındandır. Eğer bir işin bir kimseye verilmesi gerekiyorsa, o işin künhüne vâkıf birilerine verilmesi daha doğru bir davranış şeklidir. Hz. Ömer (radiyallahu anh) de hilâfet makamına geçtiğinde ümmetin işlerini *“emîn”* ve *“ehil”* kimselere tevdi edeceğini ifade etmiştir. Humeyd ibn Hilâl der ki: Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekr’i defnedince minbere çıktı ve şöyle dedi: *“Ey insanlar! Allah beni sizinle, sizi de benimle imtihan etti ve arkadaşımından sonra idareyi aldım. Vallahi, sizin işlerinizden bildiğim ve bilmediğim konular bana geldiği zaman bunları emin ve ehil olan kişilerden [’an ehli’l-emâneti ve’l-iczâi] başkasına havale edecek değilim.”* Hz. Ömer, halifeliği süresince bu sözlerine bağlı kaldığını davranışlarıyla göstermiştir⁷⁵.

M. Fethullah Gülen de *“Elden geldiğince her işi ehline vermek ve herkese başarılı olabileceği bir iş tahmil etmek de emanette emin olmanın gereğidir.”* der ve kişilere düşen vazifelerden birinin de *“a’ mâlin taksimi”* mevzuunda *“ortak akl”*a müracaat olduğunu ifade eder. Gülen, bir *“Bamteli”* sohbetinde şöyle der: *“Evet, a’ mâl-i taksim mevzuunda, ‘Kim, nerede, ne yapabilir?’ mevzuunu belirlemek çok önemlidir. Belki bunda bile, yine o kolektif şuura, ortak akla müracaat etmek lazım. ‘Benim hoşuma giden, bana yakın duran, -Özür dilerim; kardeşlerimiz arasında öyle yoktur, siyasî degiller ki, mütebasbıs olsunlar! Tabasbus yapan, dolayısıyla da gözüme girmiş, gözüme değil -hayır- gönlüme girmiş, basarıma değil basîretime otağ kurmuş... Ben onu seçip gönderiyorum bir yere!..’ Öyle değil. Biz Peygamber değiliz ki!.. Aklımız, O’nun bildiğinin binde birine ermez. Dolayısıyla ortak akla müracaat etmek lazım. مَاخَابَ مَنِ اسْتَشَارَ* *“Meseleyi ortak akla ircâ edenler, haybet yaşamazlar; mutlaka kaza-*

nımlı çıkarlar.”

Dolayısıyla bize düşen şey, odur bu mevzuda; a' mâlin taksimi mevzuunda da ortak akla müracaattır. ‘Kim, ne iş yapar?’ mevzuunu iyi belirlemektir. (...) Evet, mesaiyi tanzim etmek önemli olduğu gibi, yapılacak işleri taksim edip her işe en uygun insanı seçmek de mühim. Zira bir insanı yerinde değerlendirmedığınız zaman, o, karakterinin gereğini sergiler ve kimse de laf anlatamaz öyle birisine. Dolayısıyla kimi, nerede istihdam edecekseniz, onu bilmeniz lazım. Mesainin tanzimi gibi, amellerin taksimini de gözetmeniz lazım. Bileceksiniz; ‘Bu adam, imamlık yapabilir; bu, ancak müezzin olabilir.’

Bilâl-i Habeşî'nin imamlık yaptığını bilmiyorum. Sonraki dönemde, bilemiyorum, onca zaman İnsanlığın İftihar Tablosu'na refakat eden bir insanın yapmamış olması da düşünülemez. Fakat sesi güzel, makamı da güzel, ezanı güzel eda ettiğinden dolayı hep ezanı o okuyor; bir yerde de İbn Ümmi Mektûrn okuyor. Allah Resûlü, onu da orada istihdam buyuruyor. Evet, o mevzuda da öyle birisinin seçilmesi lazım; imamette birisinin seçilmesi lazım; mahalle muhtarlığında birisinin seçilmesi lazım... On defa test etmeniz lazım!.. Çalar mı, çırpar mı?! Arpayı ağzına koymaktan “Haram, haram!” diye kaçınır mı?! “Keşke zehir yutsaydım!” diyecek kadar kalbi var mı?! On defa test eder, öyle muhtar yaparsınız... on defa test eder, öyle nahiye müdürü yaparsınız... on defa test eder, öyle kaymakam yaparsınız... on defa test eder, öyle vali yaparsınız... İffetli, ismetli, haram yemez, haksızlığa girmez, Hakk'ın hatırını her şeyden üstün tutar ve katiyen bâtıla meyletmez. Daha yukarılara doğru, siz sonra, kendi kendinize çıkarın. En zirveye kadar çıkarın. Test edilmeden, insanî kriterlerle -esas- test edilmeden, İslamî kriterlerle test edilmeden ve her testte muvafak olduğu görülmeden, bir yere bir adam koyduğunuz zaman o, orada size güzel bir şeyler okusun diye beklersiniz ama -özür dilerim- şimdi olduğu gibi, canınıza okur.

İntihap hatası... “İntihap” hatası, “müntehib”in hatasıdır. “Müntehib”in hatası... Dolayısıyla da “müntehibün ileyh” olan yer, bir yönüyle hatalar mecması haline gelir. Biri falsodan falsoya koşar, fiyaskodan fiyaskoya yuvarlanır; diğerleri de elli türlü farklı mütalaanın hepsine “İsabet buyurdunuz, efendimiz! İsabet buyurdunuz, efendimiz! İsabet buyurdunuz, efendimiz!..” demek suretiyle, küstahı daha da küstahlaştırırlar. Hafızanallah...”⁷⁶

b. Tecrübeli kimselerle yapılmalı

Anonim bir eser olan *Mensûrû'l-Hikem*'de, “*Her şey akla, akıl da tecrübeye muhtaçtır.*” denilmiştir. Daha önce keşfedilmiş yerleri bir daha keşfe çıkmamak için tecrübeli kimselerle istişare etmek, onların fikirlerini göz ardı etmemek gerekir. İlim çok şey olsa da tecrübe yabana atılacak bir konu değildir. Her ikisi de hedefe varmada birbirinin mütemmim cüz'ü mahiyetindedir. Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*): “(Akıllı ve reşîd olan) *mümin, bir tek yılan deliğinden iki kere sokulmaz.*”⁷⁷ buyurarak, aynı zamanda tecrübenin ve tecrübe ehlinin önemine dikkat çekmiştir.

Hâlid ibn Ma'dân der ki: Adamın biri: “Ey Allah'ın Resûlü! İhtiyatlı davranmak nedir?” diye sorunca, Resûlullah (*sallalâhu aleyhi ve sellem*): “*Görüş sahibi ile istişare etmen ve sonra ona uymandır.*” karşılığını verdi⁷⁸.

Hz. Ali, tecrübe ehliyle meşveret edilmesini tavsiye etmiştir. İmam'a göre en iyi müşâvir, tecrübeli olan kimsedir.⁷⁹

Halife Me'mûn, bir gün oğullarına şöyle der: “Oğullarım! Eğer memleketi yönetip idare etmek sırasında herhangi bir konuda zorluk ortaya çıkacak olursa idarenizin devamını ve iyiliğini içtenlikle arzulayan tecrübeli ve gün görmüş kimseler ile danışın. Çünkü bu kabilden kimseler sizin aynalarınız mesabesinde olup, görmediğinizi gösterip, bilmediğinizi bildirip, size nasihatte bulunup öğüt verirler. ‘Sana (gerçeği dile getiren) öğüt ve nasihatın acısını tattıran kimse, hilenin tatlı (ilacını ağzına) damlatan kimseden daha şefkatli davranmıştır; aynı şekilde güvende olman için seni uyaran/korkutan kimse, korkman için seni güvende kılan kimseden sana daha yakındır’ denilmiştir.”⁸⁰

Lokman Hekim'in de bu konuda şöyle buyurduğu rivayet edilir: “*Yapacağın işi, daha önce bunu denemiş, tecrübeli kimseye danış! Çünkü o, kendisine pahalıya mal olmuş doğru görüşleri sana bedavaya verir.*”

c. Adil olmalı

İstişare edilecek şahıslarda aranan önemli özelliklerden biri de adalettir. İslâmî ölçüler içerisinde kâmil bir Müslüman ve ahlâk sahibi bir müminle yapılacak istişarelerde hayrın bulunacağı muhakkaktır. Adil bir kimse herkesin hakkı neyi gerektiriyorsa sahibine tastamam vermeye çalışır. Kimsenin hakkına tecavüz etmeyi düşünmez; yakını, dostu, arkadaşı olduğundan dolayı birilerine

arka çıkmaz. Hatır için iş yapmaz. İlâhî adâlet esaslarını bildiğinden ötede yapmış olduğu işin hesabını vereceğine inanır. Zerre kadar bir tarafa ağırlık vermesinin doğru yoldan ayrılmak olacağına şuurundadır. Aksi takdirde taraflar arasında ya da istişare edilen konu ile ilgili olarak zulme temayül etmiş olacaktır.

d. Akıl, basiret ve feraset sahibi olmalı

İstişare edilen kimse iyi seçilmeli, kâmil akıl ve kuvvetli fikir sahibi kimseler olmasına dikkat edilmelidir. Mâverdî, Ebû Zinad'dan A'rec ve Ebû Hüreyre kanalıyla Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'in "*Kâmil akıl sahipleriyle istişare edenler doğruyu bulur ve onların tavsiyelerine karşı gelmeyenler pişman olmaz*" buyurduğunu rivayet etmektedir⁸¹.

Abdullah ibn Hasen, oğlu Muhammed'e nasihat ederken şöyle demiştir: "*Cahile danışmaktan sakın. Nasihatçi olarak görsen bile güvenme. Zira onların dostluğu, akıl erbabının düşman olduğu zamanki düşmanlıkları gibidir. Cahile danışmanın seni uçuruma düşürmesinden korkulur. Akıllı düşmanın, hilesi ile yapacağı odur.*"

İmam Gazzâlî, İhyâ'sında, "Akıl" ve "Aklın şerefî" ile ilgili şu önemli değerlendirmelerde bulunur: "Bilmiş ol ki; aklın üstünlüğü meydanda olduğu için şerefini ispat edecek delilleri aramaya lüzum yoktur. Akla nispetle ilim, ağaca nispetle meyve, güneşe nispetle nur ve göze nispetle görmek gibidir. Dünya ve ahiret saadetine vesile olan akıl nasıl şerefli olmasın? Veya aklın şerefinden nasıl şüphe edilsin? İdrakinde kusuru olan hayvan bile akla kıymet verir. Hatta en büyük, en yırtıcı ve en korkunç hayvanlar bile, insanın akıyla düşünebileceği hileler sebebiyle kendisine galip geleceğini bildiği için insanı heybetli görür, ondan çekinir ve ona itaat eder. Bunun için Peygamber Efendimiz: **الشَّيْخُ فِي قَوْمِهِ كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ** "*Cemaati arasında âlim, ümmeti arasında peygamber gibidir.*" buyurmuştur. (Yani onun ilim ve irfanından istifade edilir ve ona hürmet edilir.) Bu onun malının, yaşının veya kuvvetinin çokluğundan değil, belki aklının meyvesi olan tecrübesinin çokluğundandır."⁸²

Evet, dost olsalar da cahil kimselerle istişare edilmemelidir. Hiçbir şeyden haberi olmayan, pratik zekâ ve düşünme kabiliyetinden mahrum, düşünse bile kayda değer neticelere ulaşamayan kimseler istişare edilmeye layık değildir.

Özellikle kendini beğenen, akıllı olduğunu zannederek herkese akıl dağıtan kişilerden uzak durulmalıdır. “*Akıllı ile istişare galibiyet, ahmakla istişare mağlubiyet*” denilmiştir. Akıllı kimselere danışmanın da ayrı bir akıllılık işi olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

e. Tefekkür ehli olmalı

Düşüncesi oturmuş ve fikirlerinde istikameti bulmuş insanların beyan edecekleri görüşler dikkate alınmalıdır. Her okuduğu veya dinlediği karşısında savrular yaşayan insanların düşünceleri dağınık olduğundan, isabetli fikir beyan etmeleri zordur. Fikirleri güçlü insanlar, sıhhatli düşünceler beyan ederler. Hür fikir sahibi insanların beyan edeceği görüşlerde isabet oranı oldukça yüksektir.

f. Cesur olmalı

Birtakım kimseler kendilerine bir fikir danışıldığında doğruları rahatlıkla söyleyebilme cesareti gösteremeyebilirler. Yanlışla düşmemek için düşüncelerini açıklayabilecek cesarete sahip kimseleri tercih etmek en doğru olanıdır.

g. İlim sahibi ve salih olmalı

Görüşlerine başvurulacak kimselerde aranacak önemli vasıflardan biri de ilimdir. Kâsım ibn Muhammed der ki: Halam Hz. Âişe’den işittiğime göre Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurmuştur: “*Sizden biriniz bir işle görevlendirildiği zaman şayet Yüce Allah ona bu işte hayır dilemişse, unuttuğunda kendisini uyaran, diğer durumlarda da kendisine yardımcı olan salih birini yardımcı kılar.*”⁸³

Burada iki hususa dikkat çekilmektedir. Birincisi; istişare edilecek şahsın ilim sahibi olması, İkincisi ise salih bir kimse olması. Yani Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*) ilmiyle âmil ve salih olan insanlarla istişare etmemizi istemiştir, diyebiliriz.

h. Emin-Güvenilir olmalı

Hazreti Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*)’in, “*Kendisiyle istişare edilen (yani bir mesele hakkında fikrini almak üzere kendisine başvuru, müsteşâr) kimse güvenilen birisi (olmalı)dir.*”⁸⁴, “*Biriniz (din) kardeşine danıştığı zaman, danışılan adam ona (yararlı gördüğü) görüşünü belirtsin.*”⁸⁵ gibi hadisleri, kimlerle istişarede bulunmamız gerektiğine dikkat çeker.

İmam Şâfiî de: “Âlim ve emîn olan kişi ile istişare edilir.”⁸⁶ diyerek, bilinçli ve güvenilir kimselerle istişare edileceğini söylemiştir.

i. Doğru (sözlü) olmalı

Her düşünce herkesle paylaşılamayacağı gibi her mesele de herkesle istişare edilmez. Bu sebeple insan kimlerle oturacağına, kimlerle konuşacağına dikkat etmelidir. Hele istişare edilecek konularda dikkatler daha fazla arttırılmalıdır. Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*)’in “*Danışana, bilerek yalan söyleyen ona hiyanet etmiş olur.*”⁸⁷ ve: “*Din kardeşin seni tasdik ettiği halde ona bir şey söylerken yalan söylemen büyük bir ihanettir.*”⁸⁸ gibi hadisleri çerçevesinde mesele düşünüldüğünde; a) Kişi istişarede fikrine başvurulduğunda aldatıcı beyanda bulunmamalı, yalan söylememelidir. Çünkü beyan ettiği görüşü ile sadece yalan söylememiş, aynı zamanda danışan şahsı veya topluluğu aldatmış olur. b) Görüşü alınacak kimseler iyi tespit edilmeli, tanınmıyorsa, tanıdık insanlar tarafından ilk önce referans alınmalı, daha sonra o kimse(ler)in yanına gidilmelidir.

Bir de bildiği halde bildiğini ketmeden, kimseyle paylaşmayan insanlar vardır ki bunlar da Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*) tarafından uyarılmışlardır. Meselâ Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiği bir hadiste Efendimiz (*aleyhissalâtü vesselâm*) şöyle buyurmaktadır: “*Kendisine sorulan bir meseleyi bildiği halde gizleyip cevap vermeyen kişiye kıyamet gününde ateşten bir gem vurulur.*”⁸⁹

j. İnsan ve toplum psikolojisini iyi bilmeli

İnsanla ilgili fikir beyan edecek şahıslar hem o insanın hâlini hem de toplum içerisindeki durumunu göz önüne alarak görüş belirtmelidirler. İnsan psikolojisinden yani hâl’den anlayan insanların beyan edecekleri görüşlere itimat edilebilir. Hâl’den anlamayan insanların verecekleri kararlarda isabet etmeleri çok zordur. Sosyal çevrenin şartlarını iyi bilen kimselerin verecekleri fikirlerin insanların duygu, düşünce ve idrak seviyelerini geliştireceği ve onlara belirli bir seviye kat ettireceği izahtan varestedir.

k. İhlâşlı olmalı

Yetkin insanlarla istişarenin önemi ortada olmakla birlikte, onların da ihlâşlı

olanları tercih edilmelidir. Gerçekten inanan kimseler karşısındaki insanlara doğruları anlatmaktan çekinmezler. *“Biriniz (din) kardeşine danıştığı zaman, danışılan adam ona (yararlı gördüğü) görüşünü belirtsin.”*⁹⁰ buyuran Peygamberimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*), akıl danışılan kimse(ler)in iyi niyetli ve ihlaslı olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu durum, Müslüman’ın Müslüman üzerindeki haklarından biridir. Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*), konuyla ilgili olarak, *“Bir Müslüman’ın diğer Müslüman üzerindeki haklarından birisi de ondan bir öğüt istediği zaman kendisine hayırlı ve iyi olan yolu göstermesi gerekir.”*⁹¹ buyurmuşlardır.

l. Kıskanç olmamalı

Haset sahibi birtakım insanlar vardır ki kendilerine herhangi bir konuda danışıldığında doğruları bilseler bile söylemekten çekinirler. Bunlar kendilerinde olmayan güzelliklerin başkalarında da olmasını istemediklerinden yanlış yönlendirme ihtimalleri söz konusudur. Dolayısıyla bu tür insanlara konular açılmamalıdır. Muhabbet ehli, sevgi dolu kimselere meseleler açılırsa daha isabetli olur.

m. Çıkarıcı olmamalı

Kendisi ile istişare edilen kişi çıkarıcı olmamalıdır. Çünkü o karakterdeki bir kişi ilk önce kendisini, daha sonra başkalarını düşünür. Danışılan kişinin, danışılan işte bir çıkarının olmamasına dikkat edilmelidir. Hevâsını celbedecek bir yön bulunmamalıdır.

n. Sır saklayan olmalı

İstişare edilecek insanlarda aranılan en önemli vasıflardan biri de hiç şüphesiz sır saklayan bir kimse olmasıdır. İstişareye açılan fikrin ağırlığını ve hassasiyetini takdir edemeyen birisine meseleler açılmayacağı gibi ister fert isterse herhangi bir topluma ait bilgileri kendisinde ölümüne saklayamayan şahıslara da konular açılmamalıdır. Sır saklamakla ilgili anlatılan güzel bir hâdise de şöyledir: Abdullah ibn Ömer’den (*radıyallahu anhümâ*) rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, kızı Hafsa’nın dul kaldığı zamandan bahisle dedi ki:

“Osman ibn Affân ile karşılaştım ve ona Hafsa’dan söz ederek ‘İstersen sana Hafsa’yı nikâhlayayım’ dedim. Osman:

“Hele bir düşüneyim, cevabını verdi. Aradan birkaç gün geçtikten sonra karşılaştığımızda, ‘Şimdilik evlenmeyeceğim’ dedi. Sonra Ebû Bekir’e rastladım. Ona da:

“İstersen sana kızım Hafsa’yı nikâhlayayım, dedim. O ise sustu; ağzını açıp da bir söz söylemedi. Bu sebeple ona Osman’a gücendiğimden daha fazla kızdım.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra Hafsa’ya Nebiyy-i Ekrem (*sallallahu aleyhi ve sellem*) talip oldu. Ben de kızımı ona nikâhladım. O sıralarda Ebû Bekir’le karşılaştığımızda bana:

“Hafsa’yla evlenmemi istediğin, benim de sana cevap vermediğim zaman herhalde bana gücenmişsindir, dedi. Ben:

“Evet”, diye cevap verdim. Ebû Bekir şunları söyledi:

“Bana bu konuyu açtığında sana bir cevap vermeyişimin sebebi, Hz. Peygamber’in Hafsa ile evlenmekten söz etmesidir. Elbette Resûlullah’ın sırrını ifşa edemezdim, şayet Nebiyy-i muhterem Hafsa ile evlenmekten vazgeçseydi, elbette onunla evlenirdim.”⁹²

“Sır”ın bir “emanet” olduğuna delil, Enes ibn Mâlik (*radiyallahu anh*)’ın anlattığı şu hadisedir: “Ben, bir gün Resûlullah’a (*sallallahu aleyhi ve sellem*) hizmet etmişim. Ona yaptığım hizmeti bitirdiğimi görünce: ‘Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) kuşluk uykusuna yatacak’ dedim ve hemen yanından çıktım. Erkek çocuklarının orada oynadıklarını gördüm. Ben de dikildim, çocukların oyunlarına bakmaya başladım. Ardından Resûlullah gelip onların yanına kadar gitti, çocuklara selam verdi. Ardından beni çağırıp bir işe gönderdi. Ben gidip dönünceye kadar Resûlullah bir ağacın gölgesindeydi. Böylece anneme geç gittim. Annem: ‘Seni geciktiren nedir?’ diye sordu. Ben: ‘Resûlullah beni bir işe gönderdi’ dedim. Annem: ‘O iş nedir?’ diye sordu. Ben: ‘O, Resûlullah’a mahsus bir sırdır’ dedim. Annem: ‘Resûlullah’ın sırrını koru’ dedi. Ben de bu işi hiç kimseye anlatmadım. (Râviye hitaben) ‘Şayet anlatacak olsaydım, o işi sana anlatırdım’ dedi.”⁹³

Hikâye edildiğine göre İran krallarından Şâpûr, saltanat işleriyle ilgili bir konuyu danışmak üzere vezirlerinden iki kişiyi çağırdı. İstişare sırasında vezirlerden birisi şöyle dedi:

“Yüce padişahın bu konuyu sadece birimizle danışması daha uygundur;

çünkü ikimizden biri bu sırrı ifşa ederse, siz ikimizden de şüphelenip suçlunun yanında suçsuzu da cezalandırırsınız. Ancak sadece birimizle istişare ederseniz, ‘cezaya müstahak oluruz’ korkusuyla bu sırrı gizli tutmaya çalışırız. Nitekim ‘İkiyi (dudağı) aşan sır yayılır (sır olmaktan çıkar)’ denilmiştir.”⁹⁴

Sonuç olarak, “*Söz borçtur*”⁹⁵, sır ise namus... Sırrın sırrına ermeyenlere sır sırlanmamalıdır⁹⁶.

o. Heyetlerle yapılmalı

İstişare, uzman kişi ya da kişilerle yapılabileceği gibi ihtisas sahibi kişilerden oluşan heyetlerle de yapılmalıdır. Hazreti Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*) siyasî, dinî, ailevî vs. konularda genişletilmiş istişârî meclislerde insanların görüşlerine başvurmuştur. Bu sebeple, sahabe de (*radiyallahu anhum*) Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)’den aldıkları ders neticesinde istişareye gereken değeri vermişlerdir; Peygamberimizden hemen sonra hilafet makamına geçen Hz. Ebû Bekir (*radiyallahu anh*)’in seçilmesi bu konudaki en önemli örneklerden biridir. Hz. Ebû Bekir, hilafeti döneminde idarî bütün işlerini; oluşturmuş olduğu istişare heyetinin görüşleri ve almış oldukları kararlar neticesinde yapmış, tek başına karar vermemiştir. Kur’an-ı Kerim’in bir kitap haline getirilmesinde ve zekât vermek istemeyenlere karşı açılan savaşlarda (Ridde olayları) hep istişare heyetlerinin görüşlerine başvurduğu görülmektedir.

Hz. Ömer ise bir adım daha atarak istişare heyetlerini kurumsal bir çerçeveye oturtmuştur⁹⁷. Bu sebeple ashâbın ileri gelenlerinin Medine dışına uzun süreli çıkmasını yasaklamış ve bu sahabeleri ‘Şûrâ Üyesi’ yapmıştır⁹⁸. Ayrıca kendisine gelen meseleler ve sorulara cevap bulmak amacı ile bir ‘*Fetva Kurulu*’ oluşturmuştur⁹⁹. İstişare meclisine akıllı ve bilgili gençleri de alarak onlara değer vermiş ve fikirlerini almıştır¹⁰⁰. Valilerin ve askerî komutanların yanına ‘Müsteşarlar’ tayin etmiştir¹⁰¹.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 447(3). Sabır hakkında geniş bilgi ve önemli değerlendirmeler için bkz. İbn Kayyim *el-Cevziyye, Sabredenler ve Şükredenler*, İstanbul 2012.

⁴⁵ M. Fethullah Gülen, “Şûrâ”, *Yeni Ümit*, Nisan-Mayıs-Haziran İzmir 1994, c. 3, Sayı 24, s. 1

⁴⁶ Beyhakî, Şu‘abu’l-İmân, 7136. Ayrıca bkz. Süyûtî, *Hasâisu’l-Kübrâ*, s. 1012.

⁴⁷ Gülen, *a.g.e.*, s. 53-54.

⁴⁸ *İstişare Adabı*, s. 19.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

- ⁵⁰ Tirmîzî, “*Cihâd*”, 1714; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kebîr*, 13432.
- ⁵¹ “(Ey Resûlüm!) Ömrün hakkı için, kendilerini kaybetmiş halde sürüklenip gidiyorlardı.” Hicr, 15/71.
- ⁵² İbn Sa’d, *a.g.e.*, c. 2, s. 38. Uhud Savaşı, savaştan çıkarılan hükümler, savaşta meydana gelen hikmetler ve güzel sonuçlarla ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu’l-Me’âd*, c. 3, s. 1171-1208; Savaş hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, (Müt. Nazire Erinç Yurter), İstanbul t.y., s. 47-62.
- ⁵³ Hz. Ömer (*radiyallahu anh*), vak’ayı şöyle anlatıyor: “Bedir gününde Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*): “*Bu esirler hakkında görüşünüz nedir?*” diye sordu. Ebû Bekr: “Ey Allah’ın Resûlü! Bunlar amcaoğulları ve aşiretimizdir. Ben onlardan fidye alman görüşümdedir. Bununla da kâfirlere karşı kuvvetimiz olur. Belki Allah onları İslâm’a hidâyet eder ve bize yardımcı olurlar” dedi. Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*): “*Ey Hattâb’ın oğlu! Sen ne diyorsun?*” diye sorunca: “Ey Allah’ın Resûlü! Ben Ebû Bekir’in görüşünde değilim. Bunlar küfrün ileri gelenleri ve eşrafıdır. Onları yaklaştırsanız da boyunlarını vurayım” dedim. Ancak Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*), benim dediğimi önemsememiş, Ebû Bekir’in dediğine meyletmişti ve onlardan fidye almıştı.” Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25186; Tirmîzî, “*Cihâd*”, (34)1714. Ayrıca bkz. Taberî, *a.g.e.*, c. 3, s. 161.
- ⁵⁴ Zebîdî, *a.g.e.*, c. 9, s. 553-554; Müslim, “*Salât*”, 1 (377); Nesâî, “*Ezân*”, 622. Ayrıca Ezân ve Kâmet’le ilgili hadisler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3402(1)- 3409(4).
- ⁵⁵ Antlaşma maddeleri için bkz. İbn Hişam, *a.g.e.*, s. 429-430; İbn Sa’d, *a.g.e.*, c. 2, s. 100; Köksal, *a.g.e.*, s. 300-302; *Sîret Ansiklopedisi*, (Haz. Afzalu’r-Rahman), c. 1, İstanbul 1996, s. 441-442; M. Fethullah Gülen, *İnsanlığın İftihar Tablosu Sonsuz Nur*, c. 2, İstanbul 2008, s. 160; Nedvî, *a.g.e.*, s. 244; Suruç, *a.g.e.*, s. 319-320; Lings, *a.g.e.*, s. 271.
- ⁵⁶ Buhârî, “*Meğâzî*”, 264; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25308(1); İbn Hişam, *a.g.e.*, s. 431; İbn Esîr, *a.g.e.*, c. 2, s. 172.
- ⁵⁷ M. Fethullah Gülen, “*Hakk’ın Hatırı Âlidir!..*”, *Bamteli*, 22.11.2015, [http://www.herkul.org/bamteli/bamteli-hakkin-hatiri-alidir/]
- ⁵⁸ Bkz. Müslim, “*Cihâd*”, 94 (1785). Ayrıca bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, c. 2, s. 108; İbn Esîr, *a.g.e.*, c. 2, s. 172-173; İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 4, s. 289.
- ⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25308(1); İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. 4, s. 289.
- ⁶⁰ Canan, *a.g.e.*, s. 57; *İstişare Adabı*, s. 51.
- ⁶¹ Gülen, *a.g.m.*, s. 7.
- ⁶² Canan, *Kütüb-i Sitte*, c. 16, s. 48; Sönmez, *a.g.e.*, s. 46.
- ⁶³ Hz. Peygamberin bütün işlerinde Hz. Ebû Bekir’e danışması, onunla istişare etmesi ve “vezîr”i konumunda bulunması hakkında bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1731(4464).
- ⁶⁴ Tirmîzî, “*Menâkıb*”, 3680; Mansur Ali Nasîf el-Hüseynî, *Tac Tercemesi ve Şerhi*, (Müt. Abdülvehhab Öztürk), c. 3, İstanbul 2016, s. 342. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, c. 4, 1403.
- ⁶⁵ Gülen, *a.g.e.*, s. 60-61.
- ⁶⁶ Canan, *Kütüb-i Sitte*, c. 16, s. 48.
- ⁶⁷ Allah Resûlü’nün kabiliyetleri tespiti, değerlendirmesi ve vazifelendirmesi hususunda geniş

- bilgi için bkz. Hasan Yenibaş, *Vazifelendirmede Peygamber Metodu*, İzmir 2011.
- ⁶⁸ <https://www.siyerinebi.com/tr/prof-dr-adem-apak/hz-peygamberin-sas-yonetici-kimligi>
- ⁶⁹ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi et-Terâtibü'l-İdâriyye*, (Müt. Ahmet Özel), c. 1, İstanbul 2003, s. 318, 401-402. Allah Resûlü, Amr b. Hazm'la birlikte Yemenlilere farzlar, sünnetler, vergiler, yaralamalar ve diyetlere dair hükümlerin bulunduğu bir mektup göndermiştir. Mektubun metni için bkz. Nesâî, "Kasâme", 46(4770-4774).
- ⁷⁰ Hz. Ebû Bekir de hilâfeti döneminde onu Mekke'de aynı görevde tutmuştur. Bkz. Kettânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 256, 397. İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*'da, Attâb'ın, hicretin sekizinci senesinde henüz yirmi yaşına basmadığı halde Mekke valiliğine ve hac mevsiminde Müslümanlara hac emîrliği yapmak üzere tayin edildiğini söyler. Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd Rahmet Peygamberi ve Devleti*, (Müt. Muzaffer Can), c. 1, İstanbul 1989, s. 156.
- ⁷¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c. 1, İstanbul 1986, s. 544-545.
- ⁷² Hanes'in babasından naklettiğine göre Üsâme o sırada 18 yaşındadır. Bkz. *Sahabeden Günümüze Allah Dostları Hilyetü'l-Evliyâ ve Sıfatü's-Safve*, (Heyet), c. 1, İstanbul 2003, s. 359.
- ⁷³ Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 63(2426), 64. Ayrıca bkz. İbn Hişam, *a.g.e.*, c. 4, s. 350; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe Seçkin Sahabeler*, (Müt. Seyfullah Erdoğan), İstanbul 2011, s. 422; <https://www.siyerinebi.com/tr/prof-dr-adem-apak/hz-peygamberin-sas-yonetici-kimligi>
- ⁷⁴ Buhârî, "İlm", 1. Ebû Hüreyre (*radiyallahu anh*) şöyle demiştir: "Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) (bir Arabî'nin sorusuna cevap olarak): '*Emânet zâyi edildiği zaman kıyameti bekle!*' buyurdu. Arabî: 'Emâneti zâyi etmek nasıl olur yâ Resûlallah?' diye tekrar sorunca; '*İş, ehli olmayan kimseye havâle edilip dayandırıldığı zaman kıyâmeti bekle*' buyurdu. Bkz. Buhârî, "Rikâk", 83. İşin ehline verilmesi hususunda geniş bir değerlendirme için bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, İstanbul 2015, s. 535-540.
- ⁷⁵ Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (Bundan sonra *Abdürrezzâk* yazılacak), *Musannef*, (Müt. Zekeriya Yıldız, Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız), c. 11, İstanbul 2013, s. 399-400, "Kitâbu'l-Câmi", Hadis no: 20666.
- ⁷⁶ M. Fethullah Gülen, "İçtimâî Huzur ve Yükselişin Vesîleleri", *Bamтели*, 12.02.2017, [<http://www.herkul.org/bamтели/bamтели-ictimai-huzur-ve-yukselisin-vesileleri/>].
- ⁷⁷ Müslim, "Zühd", 63 (2998); Ebû Dâvûd, "Edeb", 4862.
- ⁷⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kebîr*, 20346.
- ⁷⁹ *Hz. Ali'nin Yönetim Tarzı*, s. 79-80.
- ⁸⁰ Hatîb el-İskâfî, *Devlet Yönetiminde İstişare, Tedbir ve Tecrübe Tercüme-i Lutfu't-Tedbir fî Siyâsâti'l-Mülûk*, (Müt. Abdullah Kudsi), İstanbul 2018, s. 71-72.
- ⁸¹ Mâverdî (Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî), *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, İstanbul 1985, s. 290'dan Öztürk, *a.g.tez*, s. 73.
- ⁸² Gazzâlî, *a.g.e.*, c. 1, s. 209-210.
- ⁸³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kebîr*, 20344.
- ⁸⁴ Ebû Dâvûd, "Edeb", 5128; Tirmîzî, "Edeb", 2822-2823; İbn Mâce, "Edeb", (37)3745-3746; Heysemî, İbn Hibbân Zevâidi, "Edeb", 1991; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kebîr*, 20348-20349; eş-Şâmî, *Câmi'u'l-Usûl-i't-Tis'a mine's-Sünneti'l-Mutahhara*, 65(14039-14040-14041).
- ⁸⁵ *Tıybî*, "Ebû Hüreyre'nin (*radiyallahu anh*) hadisinin manası şöyledir: Bir mesele hakkında

görüşüne başvurulmuş ve kendisiyle istişare edilen kimseye itimat edilir, emin bilinir ve ona güvenilir. Şu hâlde danışılan taraf, yararlı gördüğü şeyi gizlemek suretiyle hıyanet etmemelidir”, demiştir. *Sindî* de; “Kendisine danışılan kimse, danışma konusu olan mesele hakkında samimi görüş ve kanaatini gizlememelidir. Nasıl hareket edilmesinin iyi olduğu noktasında bir görüşü var ise bunu söylemelidir.”, der. Bkz. İbn Mâce, “Edeb”, 3747; Celâleddin es-Süyûtî, *el-Câmi’u’s-Sağîr min Ahâdîsi’l-Beşîri’n-Nezîr* [Bundan sonra *el-Câmi’u’s-Sağîr* yazılacak], (Çev. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya yıldız), c. 4, İstanbul 2015, s. 640, “İstîşare Etmeye Teşvik”, 7286 (425)]; eş-Şâmî, *Câmi’u’l-Usûl-i’t-Tis’â mine’s-Sünneti’l-Mutahhara*, 65(14042).

⁸⁶ Şâfiî, *el-Ümm* (7/95). Ayrıca bkz. Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kebîr*, “Kitâbu Adâbi’l-Kâdî”, c. 19, s. 246.

⁸⁷ Buhârî, *Edebu’l-Müfred*, 260, s. 109. Hâkim’in *el-Müstedrek*’inde geçen iki hadis, râvîler silsilesi ile birlikte şöyledir: 1) ...Bana Saîd b. Ebî Eyyub, Bekr b. Amr’dan haber verdi. O Amr b. Ebî Nuayma’dan, o Ebû Osman Müslim b. Yesâr’dan, onun Ebû Hüreyre’den rivâyet ettiğine göre, Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurdu: “*Kim söylemediğimi benim hakkımda söyledi diyecek olursa ateşteki yerine hazırlansın. Kiminle kardeşi danışıp da o da ona doğru bulduğundan başkasını işaret ederse ona hâinlik etmiş olur. Kime doğru olmayan bir fetva verilecek olursa onun günahı kendisine fetva verenedir.*” Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, 153(355). 2) Bunu bize Ebû Cafer Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî haber verdi. Bize Yahya b. Osman b. Sâlih es-Sehmî tahdîs etti. Bana babam tahdîs etti. Bize Yahya b. Eyyûb, Bekr b. Amr’dan tahdîs etti. O Abdülmelik’in sütkardeşi ve doğru sözlü birisi olan Amr b. Nuayme’den, o Müslim b. Yesâr’dan şöyle dediğini nakletti: Ebû Hüreyre’yi şöyle derken dinledim: “Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurdu: ‘*Benim söylemediklerimi bana söyledi diye isnâd eden kimse cehennemdeki yapısına hazırlansın. Kime bilgisizce fetva verilecek olursa onun günahı da kendisine fetva verilenin üzerinedir. Kim kardeşine doğrunun başka yerde olduğunu bildiği halde bir diğer hususu işaret edip gösterecek olursa ona hâinlik etmiş olur.*” Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, 153(356). Ayrıca bkz. eş-Şâmî, *Câmi’u’l-Usûl-i’t-Tis’â mine’s-Sünneti’l-Mutahhara*, 41(1289).

⁸⁸ Süfyan b. Useyd (*radıyallahu anh*), Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*)’tan şöyle duyduğunu rivâyet etmiştir: “*Din kardeşin seni tasdik ettiği halde ona bir şey söylerken yalan söylemen büyük bir ihanettir.*” Bkz. Buhârî, *Edebu’l-Müfred*, 398.

⁸⁹ Tirmîzî, “İlm”, 2649; İbn Mâce, “Mukaddime”, 261-266, 428-434; Ebû Dâvûd, “İlm”, 3658. Bildiği ilmi gizleyen veya bildiğiyle amel etmeyen veya ilmi Allah rızası için öğrenmeyen kişilere yapılan uyarılarla ilgili hadisler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 643(1)-659(4).

⁹⁰ Câbir (*radıyallahu anh*)’den rivâyet edilen bu hadis için bkz. İbn Mâce, “Edeb”, 3747; Süyûtî, *el-Câmi’u’s-Sağîr*, 7286 (425)].

⁹¹ İbnü’l-Hac, *el-Medhal*, 4: 45; Mâverdî, *Edebü’d-Dîn ve’d-Dünyâ*, 239; Darîmî, *İstîşân*, 5’ten *İstîşare Adabı*, s. 39.

⁹² Buhârî, “Nikâh”, 56, “Meğâzî”, 53. Ayrıca bkz. Nesâî, “Nikâh”, 3207; Kandehlevî, *a.g.e.*, c. 3, s. 212; Nevevî, *a.g.e.*, c. 4, s. 89-90.

⁹³ Buhârî, *Edebü’l-Müfred*, 1187; Kandehlevî, *a.g.e.*, c. 3, s. 53.

⁹⁴ Hatîb el-İskâfî, *a.g.e.*, s. 70.

⁹⁵ Taberânî, *Mu’cemu’s-Sağîr*, 291.

- ⁹⁶ Edebî açıdan sır saklamak ve sır söylemekle ilgili önemli düşünceler için bkz. İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, (Müt. Mahmut Kanık), İstanbul 2014, s. 76-83.
- ⁹⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 341; Ünal Kılıç, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Râşid Halifeler Dönemi*, "I. İdârî Yapı", c. 2, İstanbul 2018, s. 371.
- ⁹⁸ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c. 2, İstanbul 1986, s. 186; Kılıç, *a.g.mad.*, s. 371.
- ⁹⁹ Müslim, "Selâm", 98(2219). Ayrıca bkz. Şâfîî, *er-Risâle*, s. 230 (No: 1155). Hz. Ömer'in oluşturduğu "Fetvâ Kurulu" hakkında geniş bilgi için bkz. Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet İslâm Tarihi*, (Müt. Ömer Rıza Doğrul), c. 4, İstanbul 1978, s. 368-369.
- ¹⁰⁰ İbrahim Canan, *Çocuk Hakları Beyannamesi Işığında İslâm'da Çocuk Hakları*, İstanbul 1980, s. 53-55.
- ¹⁰¹ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 9: 53; *İstişare Adabı*, s. 41.

“Resûlullah’tan (sallallahu aleyhi ve sellem) daha çok arkadaşlarıyla istişare eden bir kimse görmedim.”

Ebû Hüreyre (radıyallahu anh)

19. İSTİŞARE ESNASINDA VE SONRASINDA HANGİ HUSUSLARA DİKKAT EDİLMELİDİR?

Uhud Savaşı için yapılan istişare ve sonuçları ile ilgili bizzat Efendimiz (*salallahu aleyhi ve sellem*)'e hitaben nâzil olan ve istişare kararına sahip çıkmaya davet edilen ayette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

“(Ey Resûlüm, o bozgun ânında) Allah’tan gelen bir rahmet eseri olarak çevrendeki ashabına yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olmuş olsaydın – ki değilsin– çevrenden dağılır giderlerdi. Sen onların kusurlarına bakma, bağışla onları ve iş(ler) hakkında onlarla istişarede bulun! (İstişare sonucu) karar verip de artık bu kararı uygulamaya koyuldun mu, o zaman da Allah’a tevekkül et. Şüphesiz ki Allah, tevekkül sahiplerini sever.”¹⁰²

Bu ayet-i kerimeden, istişare esnasında ve sonrasında uyulması gereken bazı kurallar belirlenebilir. Bu kuralları şöyle sıralamak mümkündür:

1. İstişare üyelerine yumuşak davranmak, sert ve haşin davranışlardan kaçınmak.
2. İstişarede hürriyeti esas almak ve üyelerin hürriyetini korumak.
3. İstişarede konuşulan hususları kesin karara bağlamak.
4. Alınan karara sahip çıkmak ve kesinlikle uygulamak.
5. Kararların uygulanmasında tereddüt etmemek ve Allah’a güvenmek.
6. Uygulamada ortaya çıkan olumsuzluklar sebebiyle istişare üyelerini ve kararlarını sorgulamamak.
7. Uygulamada ortaya çıkan olumsuzlukları istişare kararının yanlışlığına değil, uygulayıcıların uygulamadaki hatalarına vermek.
8. İstişarede alınan kararların yanlışlığına hükmetmemek ve istişareyi terk etmemek.

İstişarenin Allah’ın emri olduğunu bilmek ve Allah’a son derece güvenerek istişareye devam etmektir¹⁰³.

Yukarıda anlatılan bu genel prensipler çerçevesinde ayrıca şu hususlara da dikkat etmek gerekir:

- a. İstişareye herkes kararlaştırılan vakitte ve yerde hazır bulunmalıdır. Başka-

larını bekletmemeli, kimsenin hak ve hukukuna tecavüz etmemelidir.

İstişare esnasında üzerinde durulan husus hakkında kesin bilgisi olan, fikrini mutlaka beyan etmeli ve sonra susmalıdır. Bilgisi olmadığı hususlarda ise susmalı, boş konuşmalar yaparak zaman israfına meydan vermemeli ve istişare edilen meseleler hakkında bilgisi olanlara güvenmelidir. Ali ibn Hüseyin'in babasından bildirdiğine göre Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*): “*Kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi kişinin Müslümanlığının güzelliğindedir.*”¹⁰⁴ buyurmuştur.

Bir topluma konuşan kimse tek kişiye dönmemelidir ve genele bakarak konuşmalıdır. Hubeyb ibn Ebî Sâbit diyor ki: “Sahâbe, konuşan kişinin bir kimseye dönerek konuşmasını hoş görmezlerdi; insanların geneline dönmesini isterlerdi.”¹⁰⁵

b. Görüşünü beyan eden şahıs ne fikirlerinin kabul edilmesinde ne de bir hüküm olarak karara bağlanmasında ısrar etmemelidir. Fikrini söylemeli, müdafaa ve ispat etmeli fakat zorlamamalıdır. Kabul ve karar hususunu heyete bırakmalıdır. Burada bir nüansa dikkat çekelim: Kişinin görüşleri karar olarak benimsenmediği takdirde bundan memnun olmalıdır. Çünkü kararı heyet almış olsa bile; o kimse sebep olduğundan aleyhte bir şey olursa sorumluluğu gerektiren bir neticeyle karşılaşılabilir. Bunun manası görüş beyan etmekten kaçınmak demek değil, heyetin kararından memnun olmak demektir.

Kendi görüşünü çok beğenen şahıslar, bazen istişare kurallarını çiğneyerek ısrarla görüşünü gruba kabul ettirmeye çalışır, kendi fikrine muhalif görüşleri dinlemez, dinlese de onları sudan bahanelerle reddederler. Hatta bazen kendi fikrine muhalif olanlara kızar, onları tahkîr ve techîl ederler. Fikri kabul edilmediği zaman gücenir, fikri kabul edilince de bir zafer kazanmış gibi olurlar. Eğer istişarede bu şahısların fikri onların ısrarına binaen kerhen kabul edilirse, -ki edilmemelidir- bütün sorumluluk ve vebal bu şahıslara ait olur. Bu tür istişarelerin sonunda menfî durumlar ortaya çıktığı zaman “Ne yapalım istişareden bu karar çıkmıştı.” demek suretiyle, suçu istişareye nispet etmek doğru bir davranış şekli değildir.

Bir şahıs kendi fikrinin isabetli olduğuna inanabilir. Fakat hata etmesi de her zaman mümkündür. Bu yüzden “Her zaman hata edebilirim.” düşüncesi göz

önünde bulundurulmalı ve “Ekseriyet iştirak etmediği takdirde, benim ısrarımla bu fikir kabul edilirse ben vebal altında kalabilirim.” endişesiyle hareket edilmelidir. Her şahıs fikrini ortaya koymalı, savunmalı, izah etmeli fakat kararı çoğunluğa bırakmalıdır.

Hazreti Bedüzzaman şöyle der: “Bu marazın çare-i yegânesi: Nefsini ittiham etmek ve nefesine değil, daima karşısındaki meslektaşına taraftar olmak... Fenn-i Âdâb ve İlm-i Münâzara'nın ulemâsı mâbeynindeki hakperestlik ve insaf düsturu olan şu ‘*Eğer bir meselenin münazarasında kendi sözünün haklı çıktığına taraftar olup ve kendi haklı çıktığına sevinse ve hasmının haksız ve yanlış olduğuna memnun olsa, insafsızdır.*’ Hem zarar eder. Çünkü haklı çıktığı vakit, o münazarada bilmediği bir şeyi öğrenmiyor. Belki gurur ihtimaliyle zarar edebilir. Eğer hak hasmının elinde çıksa, zararsız, bilmediği bir meseleyi öğrenip menfaattar olur, nefsin gururundan kurtulur. Demek insafli hakperest, hakkın hatırı için nefsin hatırını kırıyor. Hasmının elinde hakkı görse, yine rıza ile kabul edip taraftar çıkar, memnun olur. İşte bu düsturu ehl-i din, ehl-i hakikat, ehl-i tarikat, ehl-i ilim kendilerine rehber ittihaz etseler, ihlâsı kazanırlar. Ve vazîfe-i uhreviyelerinde muvaffak olurlar. Ve bu fecî sukût ve musîbet-i hâzıradan rahmet-i İlâhiye ile kurtulurlar.”¹⁰⁶

Son olarak, İmam Şâfiî'nin şu sözünü kaydetmekle yetinelim: “Münazara ettiğim hiç kimsenin hata yapmasını arzulamadım. İsterim ki bende olan ilim herkeste olsun da hiçbiri bana nispet edilmesin.”¹⁰⁷

Her zaman olduğu gibi istişare esnasında da “*Münakaşa eden haklı olsun, haksız olsun, haksızdır.*”¹⁰⁸ prensibiyle hareket etmeli ve kimseyle asla münakaşa etmemelidir¹⁰⁹. Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*): “*Geçersiz ve boş olan yalan söylemeyi kim terk ederse cennetin etrafında ona bir köşk yaptırılır. Kim de haklı olduğu halde münakaşayı ve tartışmayı terk ederse, cennetin ortasında ona bir köşk yaptırılır. Kim de ahlâkını güzelleştirirse, ona da cennetin en yüksek bölgesinde bir köşk yaptırılır.*”¹¹⁰ buyurarak, kişinin, haklı dahi olsa münakaşayı terk ettiği takdirde insânî kemâlâta yükseleceğini ve bunun mukabilinde ötede kendisine neler bahşedileceğini beyan buyurmuşlardır.

- a. İstişarede fikri kabul edilmemiş olanlar kırılmak, gücenmek, küsmek, kızmak, kin gütmek gibi bir tavra girmemelidir.
- b. Peygamberimiz (aleyhissalâtü vesselâm) Uhud Savaşı öncesi istişare yap-

mış, kendi fikrine muhalif sahâbenin görüşlerini kabul etmiştir. Hz. Ömer (radiyallahu anh) bir meselede kendine itiraz eden kadının sözünü kabul etmiş, kendi görüşünden vazgeçmiştir. Bu olgunluğu istişaredeki her fert gösterebilmeli ve “Ben böyle düşünüyorum fakat yanlış olabilir.” veya “Benim söylediğim yanlış, arkadaşımın söylediği isabetlidir.” diyebilmelidir. Önemli olan “benim fikrim” değil, umumun menfaati yani “bizim menfaatimiz” olmalıdır.

- c.** Ortaya konulan fikirler tenkit edilirken, şahıs(lar) değil, fikir(ler) tenkit edilmelidir. Şahsa/şahıslara yönelik tenkit, istişarenin sıhhatini bozar. İstişarelerde “tartışılacak” fikir olmayınca insanların birbirleriyle tartışması normal(!) hale gelir.
- d.** Toplantıda aykırı veya uç fikirler olabilir. Fakat bu fikirleri dile getirenler fikirlerinden dolayı yargılanmamalıdır. Her fikir toplantıda bir “zenginlik” olarak değerlendirilmelidir.
- e.** İstişarede bir fikir çok güzel olabilir. Fakat fikrin güzelliğinden ziyade uygulanabilir olması daha önemlidir. Bazı şahıslar çok iyimser olup her şeyin iyi tarafını görürken, bazıları da tam tersine karamsardırlar ve her şeyin kötü tarafını görürler. Ancak bir karar alınacağı vakit istişaredeki şahıslar renklerin tamamını görmeye çalışmalıdırlar. Ne yalnızca tozpembe tablolar çizmeli ve görmeli ne de karamsar olunmalıdır. Alınacak kararların muhtemel neticelerinin iyi-kötü bütün yönleri masaya yatırılmalı, gerçekçi ve dengeli olunmalıdır. Tozpembe tablolar hoşumuza gidebilir veya karamsar tablolar bizi rahatsız edebilir fakat önemli olan bizim bir şeyden hoşlanmamız veya rahatsız olmamız değil; gerçekçi bir bakış açısıyla renkler arasındaki azlığı/çokluğu ve dengeyi doğru bir şekilde görebilmek ve bunun neticesinde de sağlıklı bir çözüm ortaya koyabilmektir.
- f.** İstişare bittikten sonra alınan kararlar aleyhinde konuşmak ve kararları delmeye çalışmak kesinlikle doğru bir davranış şekli değildir. Ya istişare anında konuşmalı ya da ebediyen susmalıdır. Toplantıda alınan kararlara itiraz etmek veya şerh düşmek ayrıdır, toplantı sonrasında kararlar aleyhine konuşmak ve davranmak ayrıdır. Her insan, düşüncesinde hürdür ve bu hürriyetini çok net bir şekilde toplantı esnasında kullanmalıdır. Gündem mad-

deleri karara bağlanırken de aynı fikre katılmadığını söyleyebilmelidir. Söylese ve her maddeye şerh bile düşse, eğer çoğunluk bir karara varmış ise o zaman o şahsın kararlar aleyhine söz söylemesi, kendisine verilen vazifeyi -muhalif olduğundan- yapmaması ve dışarıda muhalefetine devam etmesi doğru değildir.

20. İSTİŞAREYİ VERİMLİ BİR ŞEKİLDE YAPMANIN YOLU NEDİR?

- a. İstişareye zihnî ve fizikî hazırlık yapılmadan girilmemelidir.
- b. İstişare vücûb derecesinde bir emir olması hasebiyle diğer toplantılara nazaran daha bir dikkat edilmeli, manevî havayı bozacak her türlü hareketten sakınmalıdır.
- c. “İhlâs”, “tevazu” ve “uhuvvet” gibi düsturlar hatırdan çıkarılmamalıdır.
- d. İstişare “ibadet ölçüsünde bir muamele” olması hasebiyle mümkünse abdestli olunmalıdır.

İstişarede alınan kararlar mutlaka tatbik edilmelidir. Bunun için de istişare heyetini teşkil eden her bir fert yapabileceği bir vazifeyi üstlenmeli ve onu en kısa zamanda ve lâayıkıyla yerine getirmeye çalışmalıdır. Tâ pek çok kimsenin çalışmasına terettüp eden hizmet, bazılarının ihmâli ve dikkatsizliği yüzünden sekteye uğramasın ve ortada kalmasın.¹¹¹

21. İSTİŞAREYE HAZIRLIK NASIL OLMALIDIR?

İstişare birçok yönleri ile “sorun çözme” makamıdır. Dolayısıyla istişareye ya da sorun çözmeye katılacak olan kişiler daha önceden zihnen ve fikren üzerinde tartışılacak, karar verilecek konu(lar)dan haberdar olmalı ve toplantıya konuyla ilgili araştırma yaparak, gerektiğinde raporlamalar yaparak gelmelidirler. Habersiz, hazırlıksız ve acele yapılan toplantılarda ekseriyetle isabetli görüşler alınmaz. Bilhassa araştırma ve uzmanlık isteyen konular, iki, üç saat içerisinde -hazırlıksız- yapılan toplantılarda çözüme kavuşturulamaz. Alınan kararlar da hatadan hâlî olmaz¹¹².

22. İSTİŞAREYE ZİHNÎ HAZIRLIK NASIL OLMALIDIR?

- a. Allahu Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'e emri ve faziletli insanların başyücelik emirlerinden olan istişarenin sıradan bir iş,

sıradan bir toplantı olmadığı hatırdan çıkarılmamalıdır.

Hangi seviyede olursa olsun istişareye giren herkeste bir “mesuliyet duygusu” olmalıdır. Karar alınacak şahıslar veya kurumlar hakkında kılı kırk yararçasına hassasiyet gösterileceği, sorumlu olunan bütün kişi veya işlerden ötede hesap verileceği unutulmamalıdır. Bedir esirleri konusundaki fikirleri ile ilgili olarak Abdullah ibn Revâha'nın şu sözleri, söz söyleme ve karar alma noktasında ne kadar hassas davranılması gerektiğini ifade etmeye yeterlidir: “*O günkü gibi hiçbir zaman gökten üzerime taş düşeceğinden korkmuş değildim.*”

113

b. İstışarenin bizzat kendisi faziletli bir eylem olduğu gibi katılımcılarının da faziletli insanlar olduğu düşünölmeli ve bu fazilet ehline her zaman için ve her halükârda hoşgörü ile muamele edilmesi gerektiğine inanılmalıdır. Kötü söz ve muameleden uzak durulmalıdır.

Peygamber Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'in, *لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ* “Sizden biriniz kendisi için istediğini Müslöman kardeşi için de istemedikçe (*kâmil manada*) iman etmiş olamaz.”¹¹⁴ hadisini hayat düsturu haline getirmeli ve onu zihninin bir köşesine değil, tam ufkuna yazmalıdır. Hadis, bireysel ya da toplumsal ilişkilerin empati temeli üzerine inşa edilmesini öngörmektedir. Başkalarına yönelik eylemlerimizin temelini karşı tarafa geçip bu tarafa bakabilmek oluşturmalıdır; “Acaba benim bir başkasına yaptığımı o(nlar) bana yapsa ne yaparım?” şeklinde düşünerek ona göre nasıl hareket edeceğini belirlemelidir. Doğru bir eylem sergilenmesinde empati en önemli bir yardımcı olmalıdır. Hadiste vurgulanan iki anahtar sözcük olan “imanın kemâli” ve “başkalarına yönelik eylemler”, sadece istışareler için değil, hayatın her alanında bir karakter haline getirilmeye çalışılmalıdır.

c. İstışarelere kimliklerle değil, kişiliklerle girilmelidir. İlmin, irfanın, ihlâsın ve dahi ihsanın kazandırdığı şeref ve haysiyeti gönlünde duyamamış kimselerin, izzet ve şerefi; giyim kuşam, nam ü nişan ve diplomada aramaları normaldir. Aslında bu, iç doygunluğa erememiş kimselerin bir “boşluk doldurma cehdi”nden başka bir şey de değildir.

İstışare mekânı kavga arenası değildir. “*Müsâdeme-i efkârdan bârika-i hakikat doğar.*”¹¹⁵ vecizesi gereğince, istışarelerde kimlikler, makamlar, mansıplar,

menfaatler, zenginlikler, yumruklar ve nefisler çarpışmaz; fikirler “tartışılır.” Hakikatin parıltısı; fikirlerin çarpışmasından doğar. Sırf hakikat ortaya çıksın diye büyük bir azim ve gayret gösterilir. İstişare heyeti, ehil olmayan kimselerden oluşmuş, düşünce’nin düş’ünü bile görmemişlerden teşekkür etmiş ise orada elbette nefisler konuşacak, fikirler firar edecek ve hakikat de yok olup gidecektir. Fikrin varlığı hakikatin doğmasına vâbeste ise fikirsizliğin mevcudiyeti de bâtılın neşv ü nemâ bulmasına zemin hazırlayacaktır.

İstişarelerde idealler değil de kimlikler ön plana çıkarılıyorsa, orada kişilerin hedef alınarak konuşulması kaçınılmaz olacaktır. Böyle bir tutum, insanların birbirlerine düşman olmalarını netice verecektir. Ciddi bir murakabe ile önüne geçilmediği takdirde bu düşmanlık dışarıda da devam edecek, dostlar ve arkadaşlar arasındaki bağlar kopacaktır. İbn Abbâs (*radiyallahu anh*)’tan gelen bir rivayette, Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurmaktadır: “*Düşmanlığı devam ettirmek suretiyle hayatı sürdürmek, günah yönünden sana yeter.*”¹¹⁶ Dolayısıyla istişarelerde, her hâlükârda gündem dışına çıkılmamasına gayret göstermeli, fikirler beyan edilirken kişiler değil düşünceler kale alınmalı, ifade şekli de gayet yumuşak ve nazik bir üslûp olmalıdır. Yine İbn Abbâs (*radiyallahu anh*)’tan gelen bir rivayette, Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurmuşlardır: “*Kardeşinle tartışmaya girme, onunla kırıcı şekilde şakalaşma ve yerine getiremeyeceğin sözü ona verme.*”¹¹⁷

Münakaşayı yasaklayan bir ayet şöyledir: “*Allah’a ve Resûlü’ne itaat edin; birbirinizle çekişmeyin (münakaşa etmeyin); sonra içinize korku düşer de kuvvetiniz elden gider. Bir de sabredin. Şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir.*”¹¹⁸

Bu konuda Peygamberimiz de şöyle buyurmaktadır: “*Ben, haklı bile olsa münakaşayı terk eden kimseye cennetin kenarında bir köşkü garanti ediyorum. Şaka bile olsa yalanı terk edene de cennetin ortasında bir köşkü; ahlâkı güzel olana da cennetin en üstünde bir köşkü garanti ediyorum.*”¹¹⁹

Paul Valéry, “*Düşüncenin üstesinden gelemeyenler, düşünenin üstesinden gelmeye çalışır*” der. Fikrin olmadığı/üretildiği yerde fikir adamının yok edilmesi tabîidir. İstişarelerdeki “fakirliğin” sebebi; “fikir”in ve “fikir adamı”nın eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Düşünen bir beyin, “*Beyinlerimiz savaşsın isterdim, ama görüyorum ki silah-*

*sızsınız bayım*¹²⁰, diyor. Servetleri kelimeler olanlar, savaşlarını kelime ve kavramlarla verirler. Kelâmın yokluğu bir yönüyle kaba kuvvetin var olacağını göstereceğinden, istişarelerde nelerin “tartışılacağı” da kendiliğinden ortaya çıkar. “Fikir zenginliği (kelime, cümle ve kavram) bir yönüyle şahsiyetlerin müspet yönde gelişmesiyle de mebsûten mütenasiptir (doğru orantılıdır). Bu yönüyle istişare; -çeşitliliği, tadı, sunumu açısından- sultan sofrasıdır. Burada her farklı düşünceye saygı duyulur ve yer verilir. Aksi takdirde, Walter Lipmann’ın da dediği gibi; “*Herkes aynı düşünüyorsa, hiç kimse fazla bir şey düşünmüyor demektir.*” Konumuzla ilgili olduğunu düşündüğümüz çok yerinde bir söz de şöyledir; “Sesini değil, sözünü yükselt! Yağmurlardır büyüten zambakları, gürültüleri değil...” (M. Selahattin Şimşek).

Şimdilerde “*tartışma*” veya “*münakaşa*” şeklinde kullanılan kelime, İslâmî literatürde “*cedel*”¹²¹ ve “*münâzara*”¹²² adı altında bir bilim dalı olarak incelenmiştir. Konuyla ilgili selefîn ortaya koyduğu müstakil birçok eser mevcuttur. İmam Gazzâlî de İhyâ’sının birinci cildinin dördüncü bölümünü; Halkın İlm-i Hilâf’a yönelmesinin nedenleri, cedel ve münazaranın âfetleri ve mübah olmasının şartları, bu [tür] tartışmaları sahâbe-i kiramın meşvereti ve selefîn müzâkeresi ile karıştırmak ve münazaranın ve münazaradan doğan kötü ahlâkın yol açtığı sonuçlara ayırmak suretiyle sahabe ve sonraki dönemlerden misaller vererek açıklamıştır¹²³.

Kişi istişareye nefsinin i’lâ için değil, hakkı i’lâ ve ihya maksadıyla girmelidir. Bedüzzaman Hazretlerinin, “Evet, hakkı tanıyan, hakkın hatırını hiçbir hatıra feda etmez. Zira hakkın hatırı âlîdir; hiçbir hatıra feda edilmemek gerektir.”¹²⁴ sözü, yine istişareye girecek kişiler için bir balans cümlesi olmalıdır. Kalp ve kafa ayarı yapmadan istişareye girenler başkalarının ayarlarını bozmada zorluk çekmezler. Kendileri ile yaka-paça olmayanların başkaları ile yaka-paça olacakları muhakkaktır.

Bedüzzaman hazretlerinin, “Tevazua niyet onu ifsâd eder; tekebbüre niyet onu izâle eder; feraha niyet onu uçurur; gam ve kedere niyet onu tahfîf eder.”¹²⁵ ifadelerinde beyan edildiği üzere, “görünme” kastıyla bir kalıba girmeye çalışmamalıdır. Zira bu tür davranışlar insanları aldatma manasına gelir. Mümkün merteye olduğu gibi görünmeye çalışmalı ve asla suniliklere kaçmamalıdır. Tabiîlik peşinde olmalı ve tabiî davranmayı bir karakter haline getirmelidir.

23. İSTİŞARENİN FİZİKİ ORTAMI NASIL OLMALIDIR?

- Toplantı yapılacak mekân; yeterli büyüklükte olmalı, yüz kişinin sığabileceği bir mekânda sekiz-on kişi ile istişare yapılmamalıdır. Geniş mekân insan zihnini farklı yönlere çevirir ve yeterli konsantrasyon sağlanamayabilir.
- Geniş katılımlı toplantıları da dar bir alanda yapmamalıdır. Çünkü dar ve sıkışık alanlarda insanlar birbirlerini ellerinde olmadan sıkıştırabilir ya da terlerinden ve nefeslerinden rahatsız edebilirler. Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*); “*Meclislerin en hayırlısı en geniş olanıdır.*”¹²⁶ buyurur. Sıkışık ortamlar bunaltıcı olabileceği gibi, zihnin fonksiyonlarını rahatça ifa etmesini de engelleyecektir. Bu sebeple toplantı mekânı iyi havalandırılmış, rahatsız edici ışık ve gürültüden arındırılmış ve temiz olmalıdır. Göz alıcı, zihin dağıtıcı eşyalar sokulmamalıdır. Ortam, gerginleştirici ve zorlayıcı değil, dinlendirici olmalıdır.
- Oturma yerleri belli ise herkes kendi yerine oturmalıdır.
- Oturma şekli üyelerin birbirlerini rahatça görebileceği konumda olmalıdır. Herkes birbirinin sesini rahatlıkla duyabilmelidir. Dağınık değil, belirli bir düzen içinde oturulmalıdır. Câbir ibn Semure’nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*) dağınık bir şekilde oturan ashâbının yanına çıktı ve “*Neden öyle dağınık bir şekilde oturuyorsunuz?*” buyurdu¹²⁷. Bir arada ve bir düzen içerisinde oturmak, toplantıya katılanlara birlik, dirlik ve düzenlik düşüncesi verir.
- Toplantıyı hiç kimse rahatsız etmemeli ve bölmemeli. Toplantı odasında telefon olmamalı, şahıslara ait telefonlar ya tamamen kapatılmalı ya da dışarıda bırakılmalıdır. Bundan (telefon) kastımız; toplantı esnasında gelen seslerle insanların rahatsız olmamaları, diğer üyelerin dikkatlerini dağıtmamalarıdır. Burada bir hususa dikkat çekmekte fayda vardır; bugün globalleşen dünyada artık eskisi gibi insanlar bir araya gelmemekte hem zaman hem de maddî açıdan iktisat etmekte ve toplantılarını telefonlarına yükledikleri programlar üzerinden gerçekleştirmektedirler. Dolayısıyla telefonlarla yapılan toplantılarda bile kişinin bulunduğu ortamda kendisini ses, ışık ve müzik gibi rahatsız edici şeylerden uzak tutması ve bulunduğu

mekânı bu tür hususlardan izole etmesi gerekir.

- Toplantı başlamadan önce gerekli araç ve gereçler önceden hazır edilmelidir.

24. İSTİŞAREDE ÖLÇÜ NEDİR? İSTİŞAREYE GİREN BİR İNSANIN TAVRI/DÜŞÜNCESİ NE OLMALIDIR?

İstişareye giren bir insan çoklu bir ortama girdiğini düşünmeli ve olgun bir tavır sergileyerek; “Ben böyle düşünüyorum. Fakat yanlış olabilir.” veya “Benim söylediğim yanlış, arkadaşımın söylediği isabetlidir.” diyebilmelidir. Önemli olan “benim fikrim” değil, umumun menfaati yani “bizim menfaatimiz” olmalıdır.

M. Fethullah Gülen bu konuda şunları ifade ediyor; “Ortaya attığımız fikirler makul görülürse memnun olmalı; makul görülmezse, ‘mevsimi değilmiş’ deyip beklemeli ve katiyen kavga edilmemelidir. Bazen de makul fikir, onu teklif eden şahıstan dolayı reaksiyon görebilir. Böyle durumlarda, bu tür teklifleri başkalarının yapmasına fırsat verilmelidir. Önemli olan, fikirlerin hüsn-ü kabulüdür. İleri sürdüğümüz fikir hak ise ona öncelikle kendimiz hürmet etmeliyiz. İstişarede üzerinde durulan mesele usulüne göre kabul ettirilmezse, tesir ve bereketi de olmayabilir. Hâlbuki bizim mesleğimizde bereket çok önemlidir.”¹²⁸

Kişi, Allah’ın kendisine vermiş olduğu akıl, fikir ve ilim nimetlerini orada bulunanların istifadesine sunar. Fikirleri makul görülüp kâle alınırsa memnuniyet izhar edip şükreder. Diğer yandan, fikirlerini istifadeye açması bir bakıma “ihسان”da bulunması manasına gelir. “*Şüphesiz Allah, ihسان edenleri (her yaptıklarını Allah’ın gördüğünün şuuru içinde ve mümkün olan en güzel şekilde yapanları) sever.*”¹²⁹ ve “*Allah sana iyilik yaptığı gibi, sen de (insanlara) iyilik yap.*”¹³⁰ ayetleri gereğince kendisine verilen ilim ve tecrübe gibi nimetlerin hakkını verdiği için kazançlı çıkmış olur.

İstişarede fikirleri makul görülmeyenler ise orada bulunanlara küsmemeli, nefret etmemeli, kırıcı olmaktan uzak durmalı ve “*Benim fikirlerimin neşv ü nemâ bulacağı mevsim henüz gelmemiş*” demek suretiyle sabretmelidir. Zira Allah, nefis ve şeytanın peşine takılıp gitmeyenleri ve her şeye rağmen sabredenleri sever¹³¹.

Hız. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*), her görüş sahibinin kendi görü-

şünü beğenmesini¹³² ve bu konuda ısrar etmesini fitne alâmeti olarak zikretmektedir. İnsanların kendi görüşlerini beğenmeleri ve başka görüşlere değer vermemeleri bir kibir ve gurur alâmetidir. Hâlbuki kibir ve gurur, dinde büyük günah olarak kabul edilmektedir. Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*), “*Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişi Cennet’e girmez.*”¹³³ buyurmuşlardır.

Peygamberimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*), Hudeybiye Sulhü hâricindeki hiçbir istişarede kendi kanaatinin benimsenmesi için ısrarcı olmamıştır. Bedir’de savaş yerinin seçimini, Uhud’da müdafaa yerine meydan muharebesi teklifini kabul etmelerini, yani kendi fikirlerinde ısrar etmeyip çoğunluğa uymalarını bu meyanda zikredebiliriz.

Şu husus da gözden uzak tutulmamalıdır: Hiçbir insan yanlış olduğunu bile bile bir fikir beyan etmez ve fikrinde ısrar etmez. Doğru olduğuna inandığı fikrini beyan eden kişi görüşlerini ifade ettikten sonra istişarenin o mihverde açıklımlar yapmasını, nihayetinde de yine kendi fikrinin kabul görmesini ister. İşte tam bu sırada şeytan devreye girer; kendi fikrinin kesinlikle doğru olduğunu, diğerlerinin yanlış olduğunu, en azından diğerlerinden daha iyi olduğunu, dolayısıyla fikirlerinde ısrarcı olması lazım geldiğini, fikirleri kabul edilmediği takdirde istişareyi bırakıp gitmesi gerektiğini, zaten hep başkalarının fikirlerinin el üstünde tutulduğunu, özellikle varlıklı veya itibarlı kimselerin fikirlerinin daha bir hüsnükabul gördüğünü, kendilerinin “*ortam süsü*” olarak gelip gittiklerini, böyle devam edecekse istişareye gelip gitmesinin bir anlamı olmadığını, bu sebeple sadece belirli şahısların karar almalarını ve sonuçlarının kendilerine bildirilmesinin daha iyi olacağını... tabir caizse “boca” eder. Maksat; o kişileri istişare ortamından uzaklaştırmaktır. Fiiliyatta bu tür davranışların serdedildiği ortamlar vardır. Belki yukarıda kısaca temas edilen konuların bir kısmı veya tamamı aynı istişare ortamında cereyan ediyor da olabilir. Ancak akli başında hiç kimse bu tür ortamları terk edip gitmemeli ve istişarenin aslî boyutlarına çekilmesi hususunda mücadele etmelidir. İstişarenin mana ve mefhûmuna riayet etmeyenleri -bunlar ister istişareyi yöneten yönetici, isterse üyelere herhangi biri olsun- istikamet çizgisine çekmek istişare üyelerinin önemli vazifelerinden olmalıdır.

Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*) bir hadis-i şeriflerinde; “*Cihadın en faziletlisi zalim bir devlet başkanı yanında* (iyiliği emredici veya kötülüğü

men edici) *hak bir söz söylemektir.*¹³⁴ buyurur. Bu hadisi, ille de bir devlet başkanına söylenmiş olarak algılanmamalı, “Yönetici pozisyonunda olan herkese söylenmiştir” şeklinde düşünülmelidir. Dolayısıyla istişareye katılan her bir fert, söylenmesi lazım gelen bir şey varsa, o sözü belirli bir usul ve üslup çerçevesinde söylemeli ve yönetici kim olursa olsun, hak bildiği konuyu başta yönetici olmak üzere hâzırûna rahatlıkla ifade edebilmelidir. Hz. Ali’nin de beyan ettiği üzere “Susup konuşmamakta hayır yoktur; nitekim cehaletle konuşmakta da hayır yoktur.”¹³⁵

¹⁰² Âl-i İmrân, 3/159. Ali Ünal, bu ayetin tefsirinde şunları ifade ediyor: “Bu ayet-i kerime de yine çok önemli prensipler ihtiva etmektedir. Bunlardan biri, liderin bilhassa iyi niyet, fakat yanlış harekete dayalı olarak yaşanan fiyaskolardan sonra etrafındakilere sert değil, yumuşak davranması oldukça mühimdir. Çünkü bilhassa savaşta mağlûbiyet ve önemli kayıplara uğrama gibi kritik bir durumda bir de insanların üzerine gitmek, onları iyice kaçıtır.”

İkinci olarak, Allah’a iman ve teslimiyetin sağlanması (Tevhîd), iyilik ve güzellikleri yayıp yerleştirme ve kötülüklerin önüne geçme, adâlet, kanun hâkimiyeti, günah ve isyana yönelik olmaması kaydıyla itaat, iyilik ve hayır adına düşünce ve düşünceyi ifade hürriyetinin yanı sıra bilhassa istişare, İslâmî bir idarenin olmazsa olmaz şartıdır. Uhud’un ikinci safhasında geçici olarak uğranılan mağlûbiyetin görünür sebeplerinden birisi, Hz. Peygamber Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)’in ve önde gelen sahabîlerin görüşlerine rağmen istişare sonucunda meydana savaşı verilmesi fikrinin benimsenmiş olmasıydı. Kur’an’ın buna rağmen ve bu mağlûbiyetin üzerinde durduğu bir noktada istişareyi bilhassa emretmesi, onun önemini göstermeye yeter.

Üçüncü olarak, istişare neticesi verilen karar, artık meclis de dağılmışsa uygulamaya konulur ve ondan dönülmez. Uhud Savaşı öncesi yapılan istişarede meydan savaşı verilmesi fikri benimsenmiş ve meclis dağılmıştı. Fakat önde gelen sahabîler, meydan savaşı verilmesi fikrinde ısrarlı davranan genç sahabîleri ikaz ettiler. Onların görüşlerinden vazgeçme tavırları üzerine de Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)’e gelip durumu arz ettiler. Fakat Efendimiz, “Bir Peygamber, zırhını giydi mi artık onu çıkarmaz.” (*Buhârî, “İ’tisâm”, 28*) buyurdular. Bu noktada artık karardan dönülmez ve Allah’a tevekkülle karar uygulamaya konulur. Çünkü karardan bir defa dönülünce, dönme âdet haline gelir ve fikirlerde dağınıklık ve tereddütler yaşanır; bu da doğrudan saflara yansır ve kalplerde zaafılar meydana getirir.

Görüldüğü gibi Kur’an, tarihî hâdiselere asla bir hikâyeci üslûbuyla yaklaşmamakta ve onları birer ders, tecrübe ve bilgi kaynağı halinde takdim buyurmaktadır.” Bkz. Ali Ünal, *Allah Kelâmı Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, İzmir 2014, s. 179.

¹⁰³ *İstîşare Adabı*, s. 16.

¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel’in düştüğü kayda göre bu hadis “Sahih”tir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 272(2).

¹⁰⁵ Buhârî, *Edebu’l-Müfred*, 1341.

¹⁰⁶ Nursî, *Lem’alar*, s. 266; Tüzün, *a.g.m.*, s. 36-39.

¹⁰⁷ Bkz. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *İmam eş-Şâfi’î (Âdâbu’s-Şâfi’î ve Menâkıbuh)*, (Müt. Ömer Çınar), İstanbul 2021, s. 258.

¹⁰⁸ Bedüzzaman talebelerine yazdığı bir mektupta; “Sakın, sakın münâkaşa etmeyiniz, casus kulaklar istifade ederler. Haklı olsa, haksız olsa bu hâlimizde münâkaşa eden haksızdır; bir dirhem hakkı varsa, münâkaşa ile bin dirhem bizlere zararı dokunabilir” der ve mektubunu şu sözlerle bitirir: “Haklı adam, insafli olur; bir dirhem hakkını,istirâhât-ı umûmînin yüz dirhem menfaatine fedâ eder. Haksız ise ekseriyetle enâniyetli olur, fedâ etmez, gürültü çoğalır.” Bkz. Bedüzzaman Saîd Nursî, *Şuâlar*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2010, s. 420.

¹⁰⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 234.

¹¹⁰ Tirmîzî, “Birr”, 1993; Mansur, *a.g.e.*, c. 4, s. 573.

- ¹¹¹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 235.
- ¹¹² Tüzün, *a.g.m.*, s. 32.
- ¹¹³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4360; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25223(1); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 3, s. 448.
- ¹¹⁴ Buhârî, “Îmân”, 6; Müslim, “Îmân”, 71(45), 72; Tirmîzî, “Sıfati'l-Kıyâmeti”, 2515; Nesâî, “Îmân”, 4927, 4930.
- ¹¹⁵ Bu vecizenin Namık Kemal, Ziya Paşa, Cenap Şehabeddin ve Bedüzzaman'a ait olduğuna dair görüşler vardır. Kime ait olursa olsun mana fevkalâdedir. Bize, “Cümlenin maksudu bir, ammâ rivâyet muhtelif” demekten gayri söz düşmüyor.
- ¹¹⁶ Tirmîzî, “Birr”, 1994.
- ¹¹⁷ Tirmîzî, “Birr”, 1995.
- ¹¹⁸ *Enfal*, 8/46.
- ¹¹⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4800; Tirmîzî, “Birr”, 1993.
- ¹²⁰ Sözü Kafka'ya ait olduğunu söyleyenler çoğunlukta olmakla birlikte, William Shakespeare, Mark Twain, Oscar Wilde'a ait olduğunu söyleyenler de vardır. Söz sahibini kaybetse bile manasını kaybetmediği için kıymetlidir.
- Yeri gelmişken bir anekdota yer vermekte fayda vardır. Rivayet odur ki, dönemin fikir hareketleri üzerine hararetli nutukların atıldığı bir dost meclisinde orada bulunanlardan biri; “Müsâdeme-i efkârdan bârika-i hakikat doğar.” diyerek, fikir tartışmalarının tabii olduğunu, nihayetinde bu “tartışmalar”ın bir meyvesi olarak hakikatin ortaya çıkacağından bahseder. Bunun üzerine hâzîrûndan Refik Halit söze itiraz! ederek; “Yok, yok!” der, “bizde bu çatışmalardan ya kurşun çıkar ya da sürgün!..”
- ¹²¹ “Meşhur olan veya doğruluğu herkes tarafından kabul edilen önermelere dayanan kıyas; tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan mantık, felsefe ve kelâm terimi” olan “Cedel” hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, *TDV, İA*, c. 7, İstanbul 1993, s. 208-210.
- ¹²² “Gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan tartışmaların esaslarını inceleyen bilimin adı” olan “münâzara” hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Münâzara”, *TDV, İA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 576-577.
- ¹²³ İmam Gazzâlî'nin cedel ve münâzara ile ilgili görüşleri için bkz. Gazzâlî, *a.g.e.*, c. 1, s. 109-124.
- ¹²⁴ Nursî, *Münâzarat*, s. 459.
- ¹²⁵ Bedüzzaman Saîd Nursî, *Mesnevî-i Nûriye*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2011, s. 262.
- ¹²⁶ Ebû Saîd-i Hudrî bir cenazeye çağrılmıştı. Râvî dedi ki: “Ebû Saîd'in katılmama gibi bir durumu söz konusu olunca, topluluk yerlerini alıp oturdular. Ebû Saîd ardından geldi. Topluluk onu görünce, kendisine yer vermek için acele ettiler. Bazıları kendi yerine oturması için ayağa kalkınca, Ebû Saîd dedi ki: “Kalkmayın! Ben Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'in şöyle buyurduğunu duymuştum: “*Meclislerin* (oturma yerlerinin) *en hayırlısı geniş olanıdır.*” Ardından Ebû Saîd geri çekildi ve geniş bir yerde oturdu. Bkz. Buhârî, *Edebu'l-Müfred*, 1169. Buhârî'nin *Edebu'l-Müfred*'inde bu hadisin senedindeki şahsın ismi “Abdurrahman Bin Ebî Ömer” şeklinde geçmektedir. Aynı hadis, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde “Abdurrahman İbn Amr İbn Ebî

Anra el-Ensârî” şeklinde kayıtlıdır. Bkz. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4820; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23247(1)-23248(2); Nevevî, *a.g.e.*, c. 4, s. 377. Ayrıca bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, 3202(7776-7777).

¹²⁷ Müslim, “Salât”, 119(430); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23319.

Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4823.

¹²⁸ M. Fethullah Gülen, *Fasıldan Fasıla-1*, s. 126, Nil Yayınları, İzmir, 2008.

¹²⁹ Bakara, 2/195.

¹³⁰ Kasas, 28/77.

¹³¹ Bir misâl olmak üzere bkz. Âl-i İmrân, 3/146.

¹³² Bkz. İbn Mâce, “Fiten”, 4014.

¹³³ Müslim, “İmân”, 147(91), 148, 149; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4091; Tirmîzî, “Birr”, 1998-1999.

¹³⁴ İbn Mâce, “Fiten”, 4011 ve 4012. Hz. Ali de iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymakla ilgili olarak şöyle buyurmuştur; “İnsanlardan bir grup münkeri eli, dili ve kalbiyle reddeder; bunlar bütün iyi hasletleri kendilerinde toplamışlardır. Bir grup da münkeri kalbi ve diliyle inkâr eder, ancak eliyle bir iş yapmaz; bunlar da iyi hasletlerden iki haslete sarılmış, bir hasleti zayi etmişlerdir. Bir grup da sadece kalbiyle inkâr eder ve diliyle inkâr etmez; bunlar da üç hasletten en değerli iki hasleti zayi etmiş, sadece bir haslete sarılmışlardır. Bir grup da münkeri eli, dili ve kalbiyle reddetmeyi terk etmiştir; bunlar da yaşayan ölülerdir. Bütün iyi ameller ve Allah yolunda cihad, marufu emredip münkerden alıkoymak karşısında, engin denizdeki bir damla gibidir. Marufu emredip münkerden alıkoymak ne eceli yaklaştırır ne de rızkı azaltır. Bunların hepsinden daha üstünü, *zalim bir önderin karşısında hak bir söz söylemektir.*” Bkz. Razî, *Nehcü'l-Belâğâ*, s. 591-592.

¹³⁵ Razî, *Nehcü'l-Belâğâ*, s. 611.

“Evet, hakkı tanıyan, hakkın hatırını hiçbir hatıra feda etmez. Zira hakkın hatırı âlîdir; hiçbir hatıra feda edilmemek gerektir.”

Bedüzzaman Saîd Nursî

25. İSTİŞAREYİ AÇIŞ NASIL OLMALIDIR?

- En önemli ve birinci düstur: Toplantının kararlaştırılan saatte başlamış olmasıdır.
- Eğer mümkünse, toplantıya başlarken ya kısa bir ayet ya kısa bir hadis ya da kısa bir dua okunarak başlanılabilir. Bu okuma süresi yerine göre 5 ila 10 dakika olabilir, 15 dakikayı geçmemelidir. Zira toplantı zamanı kitap okuma zamanı değildir. İşler birbirine karıştırılmamalıdır. Eğer kitap okunacaksa, okunacak kısımların toplantı konusuyla veya toplantı düsturları ile ilgili olması daha güzeldir ve böyle bir yaklaşım toplantıyı daha verimli hale getirebilir.

Hız. Ebû Hüreyre'den (rivayet edildiğine göre) Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) (şöyle) buyurmuştur: “*Allah'a hamd ile başlamayan her söz* (bereketten) *kesiktir* (veya noksan bir şeydir).”¹³⁶ Bu hadis-i şerif, bir işe *besmele* ya da *hamdele* gibi, Allah'ın ismini ihtiva eden kelimelerle başlanmasının sünnet olduğuna ve böyle bir zikirle başlanmayan işlerin bereketsiz ve sonuçsuz kalacağına delâlet etmektedir.

Abdullah b. Amr'dan gelen bir rivayette de Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurmuştur: “*Bir araya toplanıp da Allah'ı zikretmeden dağılan bir topluluk, kıyamet gününde bunun pişmanlığını duyacaklardır.*”¹³⁷

Bu sebeple; toplantının açılışında ve devamında hayır dairesinin dışına çıkılmamasına gayret gösterilmelidir.

- Toplantıya yeni katılan, grubun tanımadığı kimseler varsa, başkan önce onları takdim etmeli ve tanıtmalıdır.
- Daha sonra, son toplantıda alınan kararlar ve raporlar gözden geçirilmelidir.
- Raporlardan sonra başkan gündem maddelerini baştan sona okumalı/okutmalı, kısaca bilgi vermeli ve konular ehemmiyet sırasına göre ele alınmalıdır.
- Toplantının sonuna doğru dikkatler dağılır ve yorgunluk oluşur. Bu sebeple, en mühim konuların başa alınması kararların sağlıklı olması için önemlidir.¹³⁸

26. İSTİŞARENİN GÜNDEM MADDELERİ NASIL TESPİT

EDİLMELİDİR?

- Gündem maddeleri yalnızca başkan tarafından tespit edilmemelidir. Grup üyeleri de gerekli gördükleri, önemli meseleleri gündem maddeleri olarak teklif etmelidir. Gündem genellikle başkan tarafından belirlenirse; grup üyelerinde belirli bir zamandan sonra atalet hâsıl olur; “Nasıl olsa başkan bizim adımıza düşünüyor ve gündemi belirleyecek maddelerle yanımıza geliyor, o zaman yapılacaklar hakkında düşünmenin, beyin yormanın manası yoktur.” düşüncesine kapılabilirler. Bu vartaya düşmemek için istişare ehlinin sürekli olarak başkan tarafından uyarılmaları ve gündem yazdırmaları teşvik edilmelidir.
- İstişare heyetinin bir sekretaryası olmalıdır. Bütün birimler gündem maddelerini bu sekretaryaya yazdırmalı, ek raporlar varsa dosyaya eklenmeli, sekretarya da gelen bütün öneri, görüş ve raporları toplantı öncesinden katılımcılara e-mail, telefon, faks vb. vasıtalarla bildirilmiş olmalıdır. Sekreter hem toplantı öncesinde bu şekilde faal olmalı hem de toplantı ânında orada bulunmalıdır.
- Toplantıya gelinmeden önce birimler kendilerine ait problemleri/görüş ve önerileri kendi aralarında çalışarak bir rapor haline getirmeli ve bu rapor -mümkün mertebe- kısaltılarak heyete sunulmalıdır. Eğer konu çok önemli ise raporun tamamı da takdim edilebilir.
- Toplantıya gelen bütün üyeler, önceden toplantıda konuşulacak konuların tamamından haberdar olmalı, gündem maddelerini toplantı anında öğrenmemelidirler. Daha önceleri öğrenilen maddeler hakkında zihnî ve fikrî hazırlık yapmış olmalıdırlar.
- Konular “efrâdını câmi’ ağıyârını mâni” olacak şekilde ele alınmalı, çok acil ve istisnai bir durum söz konusu olmadığı takdirde ek gündem maddeleri toplantı gündemine alınmamalıdır. Bu hem zaman israfı hem de katılımcıların manevî direncini azaltacağından tevessül edilmemelidir. Ek gündem maddeleri çıkmış ise -ki mümkündür- onlar bir sonraki toplantının konusu olacak şekilde sekretarya tarafından kaydedilmeli ve ilgili şahıslara bildirilmelidir.
- Şahısları ilgilendiren hususi meseleler ayrıca konuşulmalı, toplantı meşgul

edilmemelidir.

- Ele alınan konular sınırlandırılmalıdır. Meselâ; “Hedeflerimiz neler olmalıdır?” sorusu oldukça geneldir. Bu konu “Eğitimde hedeflerimiz neler olmalı?”, “Malî yönde hedeflerimiz neler olmalı?”, “Beşerî münasebetlerde hedeflerimiz neler olmalı?” gibi başlıklar altında kayıtlanmalıdır¹³⁹.

27. İSTİŞARELERDE ZAMAN SINIRLAMASI NASIL OLMALIDIR?

Ele alınan gündem maddeleri ve oturum “zaman” yönünden sınırlandırılmalıdır. Zamanın uzaması, dikkatlerin dağılmasına ve bıkkınlığa sebep olabilir. Rutin istişareler, bir-bir buçuk saat sürebilir. Genellikle bir buçuk saatten fazla süren istişareler verimli istişareler değildir. Şayet bir müessesede/iş yerinde iki veya iki saati aşkın istişare yapılıyorsa, orada kriz var demektir. Modern dünyada iki saat süren istişareler “kriz istişareleri” olarak algılanır.

28. İSTİŞARE (TOPLANTI) NASIL YÖNETİLMELİDİR?

Hayatın her safhasında mikro plandaki aile reisliğinden makro plandaki devlet başkanlığına kadar yöneticilik kademesi mevcuttur. Her seviyedeki yöneticinin kendine mahsus bir mesuliyeti olduğu gibi, taşıması gereken önemli vasıflarının da olması gerekir. Binaenaleyh, *“Her kademedeki temsilci için; doğruluk, emniyet, vazife şuuru, emsaline nispeten üstün idrak, geleceği bugünle beraber görüp sezebilme vasfı ve her şeye rağmen iffetli yaşamak şarttır. Bir idareci için bu vasıflardan birini kaybetmek ciddî bir eksiklik ve temsil edilenler adına da bir bahtsızlıktır.”*¹⁴⁰ Şimdi bu çerçevede istişareyi yönetecek idarecinin nasıl olması gerektiğini maddeler halinde sıralamaya çalışalım:

- Toplantıda en büyük görev toplantı başkanına düşmektedir. Başkan toplantıyı idare ederken âdeta bir *“orkestra şefi”* gibi olmalıdır.

Salt bir “orkestra şefi” zihinlerimizde fazla bir etki bırakmayabilir. Zira çoğumuz şefleri sadece televizyon ekranlarında görüyor ve yaptıkları bu çetin işi sanki alelâde bir işmiş gibi düşünüyoruz. Zaman zaman, “Müzisyenler zaten ne yapacaklarını ne çalacaklarını biliyorlar, bu şefe de ne ihtiyaç var?” gibi düşünceler hâsıl olabilir. Ancak iş görüldüğü kadar basit değildir. Şef konser anında en son faaliyetini icra eder. Daha önceki yoğun çalışmalardan kimsenin haberi yoktur. Vizyona çıkılacağı ana kadar şef ve müzisyenlerin hangi aşamalardan

geçtiğini, hangi zorluklara katlanarak o eserleri vücuda getirdiklerini bilemeyiz, bazen düşünmeyiz bile...

“İyi bir orkestra şefi nasıl olur?” sorusuna, “İyi bir şef, çıkacak sesleri yönetir.” der, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Şefi Gürer Aykal¹⁴¹. O zaman “orkestra şefleri”ni üç kısma ayırmak mümkündür. *Birincisi*: Çıkacak sesleri yöneten orkestra şefleri, *İkincisi*: Çıkan sesleri yöneten orkestra şefleri, *Üçüncüsü*: Çıkmış sesleri yöneten orkestra şefleri¹⁴².

Toplantı başkanı;

- Önce takip edilecek usulleri belirlemelidir.
- Grubun bir mesele üzerinde çalışmasını sağlamalıdır.
- Konuşmacılara iltifat edip cesaret vermelidir.
- Değişik yönlere kayabilen grubu ahenkli bir şekilde organize etmelidir.
- Trafik polisi gibi söz hakkı vermeli ve karışıklıkları önlemelidir.
- Zaman zaman duruma müdahale etmeli, kimlerin konuşması gerektiğine karar vermeli ve saldırgan davranışları önlemelidir.
- Gündem maddelerinin dışına çıkıldığı zaman hemen konuya dönülmesini sağlamalıdır.
- Fikirler beyan edilirken tamamen tarafsız olmalı, görüş belirtmemeli ve herhangi bir görüşe katıldığını beyan etmemelidir.
- Fazla konuşmalara ve gereksiz uzatmalara ve sözlere müdahale etmelidir.
- Kendisi de ortamda çok konuşmaktan kaçınmalıdır¹⁴³.
- Konuşmayanları cesaretlendirmelidir.
- Mevzuların kolaylaştırılması yollarını aramalıdır.
- Konuşmacıların kendilerini rahat ifade etmelerine fırsat vermelidir¹⁴⁴.
- Herkese adil davranmalıdır¹⁴⁵.
- Dengeli olmalıdır¹⁴⁶.
- Herkesi yeterince dinlemeli, karar verecekse ona göre vermelidir¹⁴⁷.
- Kimseden hürmet beklememelidir¹⁴⁸.

- İnsanlara karşı edepli olmalıdır, hürmette kusur göstermemelidir¹⁴⁹.
- Mülâyemetle davranmalı, kırıp dökmemelidir.
- Âmir gibi değil, arkadaş gibi hareket etmelidir.
- Heyetteki arkadaşlarını sevmeli ve onlara sürekli dua etmelidir¹⁵⁰.
- Dayatmaya girmemelidir¹⁵¹.
- Her fikre açık olmalıdır¹⁵².
- Hür ve demokratik bir ortamın hazırlanmasını sağlamalıdır. Herkes fikrini korkmadan, utanmadan, çekinmeden ortaya koymalıdır. Aynı zamanda muhatapların fikrini gizlemelerine sebep olacak durumlardan uzak durulmalıdır.
- Toplantı başkanı veya yetkili şahıslar mümkün mertebe en son konuşmalıdır. Çünkü toplantıya katılanlar orijinal düşünceleri, teklifleri olsa bile, onlara muhalefet etmekten çekinerek fikir beyan etmeyebilirler.
- Zamana riayet etmelidir. Başlama saati ile bitiş saati toplantı öncesinde herkes tarafından bilinmelidir. Katılımcıların toplantı sonrası daha başka iş ve toplantılarının olabileceği göz ardı edilmemelidir. Genellikle toplantıların başlama saati belli olsa bile bitiş zamanı belli olmadığından, daha doğrusu gündem maddelerinin müzâkeresi ne zaman biterse o zaman toplantılar bitirildiğinden, zaman içinde katılımcılarda bir bıkkınlık ve toplantılara katılmama isteği belirir ki bu da toplantıların verim kalitesini düşürür¹⁵³.
- Yönetici, istişarelerde hem müşavirleri hem de heyet üyelerini gücendirici tavırlardan uzak durmalıdır. Jest ve mimikleri ile kimse üzerinde baskı kurmamalıdır. Kendisine göre yanlış dahi olsa -burada art niyet söz konusu değilse ki yönetici basiret sahibi olmalı ve bu hali anlayabilmelidir- hiç kimseyi tezyif ve tahkir etmemelidir. Peşin fikirlerle hareket etmemeli gerek müşavirlerin gerekse heyettekilerin fikirlerini açıkça ve özgürce ifade etmelerini sağlamalıdır. Unutulmamalıdır ki sırf bu tür baskılar yüzünden fikirlerini ifade edemeyenlerin sorumluluğu ve çıkacak yanlış kararların mesuliyeti tümüyle yine yöneticiye aittir.
- Yönetici, yukarıda da ifade edildiği üzere bir orkestra şefi gibi olmalı, sesle-

rin birbirine karışmasını önlemeli, bir disiplin içerisinde gündem maddelerini teker teker okuyarak/okutarak üyelere söz hakkı vermeli ve bu söz hakkını zamanla sınırlamalıdır (Meselâ; 3 dakika gibi). Aksi takdirde fikri olan-olmayan sözü alıp dakikalarca konuşabilmektedir.

Zaman kısıtlamasını bilen katılımcı sıra kendisine gelmeden önce konuşmalarını bu çerçevede şekillendirecek ve düşüncelerini önce zihninde rafine edecek daha sonra da hâzirûna sunacaktır. İstişare mekânı aynı zamanda bir mektep olduğundan; katılımcı az, öz ve anlamlı konuşmayı da bu vesileyle öğrenmiş olacaktır.

- Yönetici, gündem maddelerini okuduktan/okuttuktan sonra “Kim konuşmak ister?” şeklinde zaman geçirici bir ifade kullanmak yerine, ilk sağdan başlayacak şekilde, “Bu konudaki fikriniz, varsa önerileriniz nelerdir?” şeklinde bir soru sormalı, kişinin fikri veya önerisi varsa almalı, yoksa diğer şahsa geçmelidir. Tabî bu zamanı daha rantabl kullanmak için bir usuldür, daha başka usuller de tercih edilebilir.

¹³⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 4840; İbn Mâce, “Nikâh”, 1894.

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23253.

¹³⁸ Tüzün, *a.g.m.*, s. 32.

¹³⁹ Tüzün, *a.g.m.*, s. 32-34.

¹⁴⁰ M. Fethullah Gülen, *Ölçü veya Yoldaki Işıklar*, İstanbul 2011, s. 230.

¹⁴¹ İlhami Fındıkçı, *Bir Gönül Yolculuğu Hizmetkâr Liderlik*, İstanbul 2009, s. 360.

¹⁴² Bu üç grubun özellikleri ile ilgili önemli değerlendirmeler için sorunun bitiminden sonra gelen “Okuma Parçası”na bakınız.

¹⁴³ *İstişare Adabı*, s. 66.

¹⁴⁴ “Kâmil bir mürşit, mahir bir rehber, faziletli bir muallim ve adil bir idareci gibi önde bulunan, kudve konumunda olan, kendisini itaat edilen kimseler, elleri ve idareleri altındaki insanların her yönden inkişaflarını da hedeflemeli, onların kendilerini rahat ifade etmelerine fırsat vermeli ve düşüncelerini alıp değerlendirmelidirler.” M. Fethullah Gülen, *İkinci Yağmurları*, s. 138-139.

¹⁴⁵ Devletin başındaki hükümdar ne ise istişareyi yöneten şahsın durumu da aynen öyledir; biri devleti yönetir, diğeri de bir grubu. Dolayısıyla Allah katında bir devlet başkanının durumu ile bir istişârî heyetin başındaki şahsın durumu aynıdır, diyebiliriz. Ebû Saîd (*radiyallahu anh*)’den rivâyete göre Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurmuştur: “*Kıyamet günü Allah’a insanların en sevimsisi ve oturum bakımından en yakını adil hükümdardır. Allah’ın en çok kızdığı ve oturum bakımından en uzak olanı ise zalim hükümdardır.*” Bkz. Tirmîzî, “Ahkâm”, 1329. Abdullah b. Ebî Evfâ (*radiyallahu anh*)’ın rivayetine göre de Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurdu: “*Allah, haksızlık ve zulmetmediği sürece hâkimle beraberdir. Haksızlık yapar ve zulmederse Allah ondan uzaklaşır, şeytan onunla beraber olur.*” Bkz. Tirmîzî, “Ahkâm”, 1330.

M. Fethullah Gülen de bu konuda şöyle demektedir: “Lider, adaletli olduğu zaman merhametli, merhametle coştığı zaman da istikametlidir. İnsan ve insanca düşünceleri şefkatle kucaklarken, yılan ve çıyan deliklerini tıkamayı da ihmal etmez... Onun dünyasında ne zalimlerin toyduğunu ne de mazlumların âh u efgânı hiç mi hiç işitilmez. O, elindeki keskin kılıcın bir yüzüyle kobraların başlarını alırken, diğeri yüzüyle de bülbüllere yuva örme sanatını öğretir.”, M. Fethullah Gülen, *Enginliğiyle Bizim Dünyamız – İktisâdî Mülâhazalar-*, İstanbul 2009, s. 190; aynı müellif, *Zamanın Altın Dilimi*, İzmir 2008, s. 213.

¹⁴⁶ Abdullah b. Sercis el-Müzenî (*radiyallahu anh*)’den rivayete göre Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurmuştur: “*Güzel hâl ve ölçülü hareket etmek Peygamberliğin yirmi dört parçasından bir parçadır.*” Bkz. Tirmîzî, “Birr”, 2010.

M. Fethullah Gülen Hocaefendi konuyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “Peygamber Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)’in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: ‘*Hikmetin başı Allah korkusu, Allah saygısıdır*’ [Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, 3/574]. M. Akif bu hakîkati nazmen dile getirir: ‘*Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır / Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır / Yüreklerden çekilmiş farz edilsin havfı Yezdân’ın / Ne irfanın kalır te’sîri kat’iyyen, ne vicdanın.*’ İnsanı a’lâ-yı illiyyîn-i kemâlâta çıkaracak olan vesile onun her zaman Allah’la münasebet halinde bulunmasıdır; her zaman O’nun huzurunda bulunuyor olma mehâbetiyle, mehâfetiyle oturup kalkma derinliği sergilemesidir. Mehâfetullah, mehâbetullah, Allah saygısıdır ki insanı

gerçekten zirveleştirir ve kâmil bir insan haline getirir. Hareketlerde denge istiyorsanız o sayede olur. O sayede insan yanlışından geriye döner. O sayede insan hakka saygılı olur. O sayede insan âdil olur; hak ve adâleti her şeyin üstünde tutar; *'Hakkın hatırı âlîdir, hiçbir hatıra fedâ edilemez!'* der." M. Fethullah Gülen, herkul.org (Bamteli: "Hakk'ın Hatırı Âlîdir!..", 22.11.2015), [http://www.herkul.org/bamteli/bamteli-hakkın-hatiri-alidir/]

¹⁴⁷ Hz. Ali (*kerremallahu vecchehû*)'den rivayete göre şöyle demiştir: Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) bana şöyle demişti: "İki kişi aralarında hüküm vermen için seni hakem tayin ederlerse birini dinler dinlemez hüküm verme. İkincisini de dinledikten sonra nasıl hüküm vereceğini daha iyi anlarsın." Hz. Ali (*kerremallahu vecchehû*) diyor ki: O günden bu yana bu şekilde hüküm vermekteyim. Bkz. Tirmîzî, *Sünen-i Tirmîzî*, "Ahkâm", 1331. Ayrıca bkz. Buhârî, "Ahkâm", 22.

¹⁴⁸ İdareci sadece istişare anında değil, diğer vakitlerde de hiç kimseden kendisine hürmet etmelerini beklememelidir. Fethullah Gülen Hocaefendi, "Büyüğe karşı saygılı olmak, onun dediklerini yerine getirmek, gösterdiği şeyleri yapmak esasen küçüğün yani idare edilenin bir vazifesidir. Bununla birlikte büyüğe düşen de ondan hürmet beklememektir. Ona düşen; emri altındakilerin şefkat, merhamet ve mülâyemetle üzerlerine eğilmek, onların derdini paylaşmak, hatta onlar inlerken onlarla birlikte inlemektir. Bir mektepteki müdürden alın da bir rehber kadar, bir kazadaki kaymakamdan bir vilayetteki valiye hatta bir devleti idare eden insana kadar idareci konumunda bulunan bir kişinin, sorumluluğu altındaki insanlardan dertli birisini gördüğü zaman, derdini paylaşacak ölçüde, mesul olduğu insanların içinde olması lazımdır." der. Bkz. M. Fethullah Gülen, *Yaşatma İdeali*, İzmir 2012, s. 26.

¹⁴⁹ "İnsanlara karşı edep çerçevesinde hareket etmeyenlerin Allah'a karşı da edepli davranmaları düşünülemez. Şayet bir insan başkalarına karşı saygılı davranıyorsa, tavırlarına hürmet hissi sinmişse, edep onda bir hâl halini almışsa, Allah'ın izni ve inayetiyle, onun o hâl ile halledemeyeceği hiçbir problem yoktur. Edep ve temsil insanları, dilleri bilinsin-bilinmesin, hâl ve gönül derinlikleri sayesinde, ne demek istediklerini herkese rahatlıkla anlatırlar. Halkla içli dışlı olmaları bir yana, çekilip bir köşede iç murakabelerini yaşadıklarında dahi hâlleri ve görüntüleriyle gönüllere korlar saçar ve ruhlarda bir sur sesi gibi duyulurlar. Her zaman Hakk'la irtibat içindeki bu dupduru insanların susması, bilemediğimiz bir sırla kalbî ve rûhî suskunluğa maruz kalmış kimseleri harekete geçirme adına âdeta bir komut gibidir. Onlar, gönüllerindeki mahfî hazineleri tavır ve davranışlarıyla ortaya dökünce, bir dilin susmasına bedel o anda pek çok dil birden çözülür, önyargısız müsait gönüller dinlemeye durur ve her yanda müthiş bir heyecan köpürmeye başlar. Selef-i sâlihîn efendilerimiz işte bu kalb soluklarıyla çevrelerine müessir olmuş ve gönüller fethetmişlerdir." M. Fethullah Gülen, *Herkul Nağme* (492. Nağme): "Kalbin Solukları ve Şeytanî Hırıltılar", 26.11.2015, [http://www.herkul.org/herkul-nagme/492-nagme-kalbin-soluklari-ve-seytani-hiriltilar/]

¹⁵⁰ Hz. Ömer (*radıyallahu anh*)'den rivayete göre Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurdu: "İdarecilerinizin iyilerini ve kötülerini size bildireyim mi? İyileri o kimselerdir ki onlar sizi severler, siz de onları seversiniz, siz onlara dua eder onlar da size dua ederler. Devlet adamlarınızın kötülerini ise öyle kimselerdir ki siz onları sevmez, onlara düşmanlık beslersiniz, onlar da sizi sevmez, size düşmandırlar. Siz onlara onlar da size lanet ederler." Bkz. Tirmîzî, "Fiten", 2264; Osmân b. Zufer eş-Şâmî'nin rivâyeti ve benzer lafızlarla aynı hadis için bkz.

Abdürrezzâk, *Musannef*, 20663; Taberânî, *Mu‘cemü’s-Sağîr*, 324.

- ¹⁵¹ Âmirlik yaparak, dayatmacı tavırlar içine girerek ve dahi zoraki tavgziflerde bulunarak bir sonuca varılamayacağı bilinmelidir. Bu sebeple, bir idareci en başta kendisi yapılması gerekli olan işleri yapmalı ve böylece yanında çalışan insanları harekete geçirip onları da o işi yapmaya teşvik etmelidir; “Yani âmirâne, mütehakkimâne tavırlar yerine, yapılması gerekli olanı yapmak suretiyle insanlara rehberlikte bulunmalıdır. Bu yapılabildiği takdirde, zamanla bu ahlâkın topluma da yayıldığı, toplum tarafından da benimsendiği görülecektir.” Bkz. Gülen, *Yaşatma İdeali*, s. 25.
- ¹⁵² Hz. Ali, “Çeşitli görüşlere açık olan, yanlış yerleri tanır (doğruyu yanlışlardan ayırır)” der. Bkz. Razî, *Nehcü’l-Belâğ*, s. 546. Dolayısıyla böyle bir düşünceye sahip olan bir idareci olaylara daha mahrûti bakar.
- ¹⁵³ Zaman tanzimi ile ilgili önemli bir eser için bkz. İbrahim Canan, *İslâm’da Zaman Tanzimi*, İzmir 2008.

ORKESTRA ŞEFLERİ

1. Çıkacak Sesleri Yöneten Orkestra Şefi

Oldukça ileri, işin içinde, zeki, disiplinli, planlı ve programlı bir kişidir. Sanatında derindir, duyarlıdır, estetik becerisi gelişmiştir. İcra edeceği programdan önce sazları ile bir aradadır. Onları gerçek iş, yani sanatlarını icra edecekleri ortama hazırlar. Tek tek dertlerini dinler saz ustalarının. Onları motive eder, teknik sıkıntılarını giderir. Hangi parçaların, hangi melodilerin çalınacağını, ses uyumunu, ahengi önceden hazırlar, yazar. Konser ortamını, konser ortamından önceden defalarca yaşar ve yaşatır. Kısacası yapılacak işi önceden yaşar, ayrıntıları görür. Seyirci yani müşterinin ne istediğini bilir, buna duyarlıdır. Her sazı, özelliklerini, akortlarını kontrol eder. Her sazı çalanı da kontrol eder, hazırlar. Gerekli teknik hazırlıkları yapar. Bütün bu hazırlıklardan sonra konser zamanı geldiğinde, yani işin uygulaması sırasında şef her yönü ile hazırdır. Hazırdır çünkü hâkimdir. Hem sazlara hem sazları çalacaklara öncülük eder. Ama daha da önemlisi çalınacak müzik parçalarına, içeriklerine, notalarına hâkimdir.

Konser icrası sırasında âdeta kendisinden geçerek komutlarını verir. *En önemli ayırıcı nokta ise bu şef, sazların sesleri çıkmadan bu sesleri duyar ve yönlendirmesini buna göre yapar. Yani bu orkestra şefi daha sesleri çıkmadan hisseder notaları, hisseder de onların gerçeklik âlemine daha hoş melodiler olarak akmaları için gereken biçimde yönlendirir.*

Şimdi orkestra şefi için bütün söylediklerimizi bir lider için düşünelim. Evet, başarılı, derin, ayırıcı lider, iş ortamında sesler çıkmadan sorunları çözer. Diğer bir ifade ile lider, uygulama gerçekleşmeden olacakları hisseder, öngörür ve olası sıkıntıları görerek süreci buna göre yönlendirir. Uygulama gerçekleşmeden, uygulamaya yönelik sorunları çözer.

Kısacası sazların belki de bozuk akortlarını, yanlış melodilerini, ses uyumsuzluklarını, sazlar arasındaki geçiş sorunlarını daha işin başındayken çözmüş olur. İşin önünde yürümekle kalmazlar, tüm iş süreçlerine hâkim de olurlar. Genel müdür odasındaki liderin, fabrikanın deposuna en az depocu kadar hâkim olabilmesi, gümrükte ne durumda olduklarını, alacaklar, insan kaynağı,

idarî işler, kapıda güvenlik görevlisinin bir davranışına kadar hem işin içinde olması hem de bir sonraki aşamayı öngörmesi bu türden bir liderlik olsa gerek.

Akla gelecek yegâne soru şudur: *Çıkacak sesleri duyan lider kimdir? Nasıl ayırt edilecektir? Nasıl yetiştirilecektir?* Bu liderler azdır yeryüzünde. Özel kişiliklerdir. Özellikleri sahip oldukları özel donanımın sonucudur. Gerek doğuştan getirdikleri yatkınlık ve çok özel potansiyelleri gerek sahip oldukları etkileme gücü ve davranış biçimleri gerekse yoğun çalışma tempoları ve disiplinleri ile olacakları tahmin, öngörme konusunda özel bir sezgileri gelişir.

Şu hâlde başlıkta yapacağımız benzetme ile üç gruba ayırdığımız liderlerin en kıymetlisi; en çok verim sağlayanı, hiç kuşkusuz uygulamalardan önce yaptığı öngörülerle pratiği en verimli biçimde yönetendir. Öyle ki çıkacak sesleri yönetebilen orkestra şefi, sesler çıktıktan sonra değil, sesler çıkmadan el komutlarını gereken mesajı verecek biçimde yönlendirirler. Bu tür işiyle yaşayan liderlerin çok az olduğu unutulmamalıdır.

2. Çıkan Sesleri Yöneten Orkestra Şefi

İkinci grupta yer alan orkestra şeflerinin, ilk gruptakiler gibi öngörülerini geliştirmemiştir. Ancak işin arkasından da takip etmezler. Genel duruş, eğilim ve yapıları, o anda orada olmaktır. Yani bu gruptaki şefin ön hazırlığı sınırlı da olsa vardır. Aynı biçimde disiplinli ve çalışkandır. Ancak çıkacak sesleri duyacak kadar seviye kazanmamıştır. Bu şefin başarısı ve yapabildiği ancak o anda orada olmak, o anda çıkan sesleri duymak ve yönetmektir.

Yine lider örneği üzerinden gidersek, *ikinci grupta yer alan lider, duyarlıdır, çalışkandır, kişisel gelişime açıktır. Ancak liderlik becerisi gelecek odaklı olmayıp, o anda olup biteni görmeye elverişlidir.* Bu grup lider çan eğrisinin genellikle tam ortasında yer alan kişilerdir. Şef her zaman olduğu gibi sazlarını ve onlara ruh verecek olan saz sanatçılarının o andaki durumlarını, ihtiyaçlarını ve en önemlisi uygulamalarını anında görür ve ihtiyacı varsa gerekli müdahaleleri yapar. Yani o anda çıkan sesleri duyar. Deneyimlerimiz, bu özelliği gösteren liderlerin çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Yani liderlerin çoğu, o anda işin sıcaklığının içindedir. Önceden kestirimlerde bulunmaz. İş bittikten sonra yorumlarda bulunmaz. İşin gerçekleşme ânına hâkimdir.

3. Çıkmış Sesleri Yöneten Orkestra Şefi

Üçüncü grupta yer alan lider tipi daha durgun, yavaş, işin dışında bir görüntü verir. Orkestra şefi benzetmesinde bu şef yaşlıdır. Fizikî yaş, yani takvim yaşından söz etmiyoruz. Genellikle ruhları yaşlıdır ve heyecanlarını yitirmiş bir görüntü verirler. Sazlara, melodilere, parçaların ahengine giremez. O sadece öylesine bir duruş ile işin gerçekleşmesi sürecine varlığı ile katkıda bulunmaya çalışır. Sazları çalanlar kendilerine göre parçaları çalmışlar, sazların sesleri ile her biri ayrı ayrı çıkmıştır. İşte çok küçük zaman aralıkları ile olan bu süreçte şef, zaten bir biçimde çıkmış olan sesleri yönetir. Daha doğru bir ifade ile şef, zaten belirli özelliklerde çıkmış olan sesi yönetmek adına beden dili ile verdiği mesajlarla aslında sürece hâkimmiş gibi davranır. Oysa şef, seslere, sazlara, melodiye hâkim değildir. Seyirci ile yani müşteri ile diyalogu da söz konusu durumdan dolayı iyi değildir.

Çıkmış olan sesleri yöneten liderler de azdır. Bu kişilerin başarılı olma şansları genellikle daha düşüktür. Dernek ve vakıf teşkilatlarının başında bu tür kişiliklere rastlamak mümkündür. Ancak aktiflik, dinamizm, ayakta kalmak, gelişmek isteniyorsa, işin içinde olabilen ya da işin önünde giden liderler tercih edilmelidir. Zaten çıkmış olan sesleri duyduktan sonra kendini buna uydurmaya çalışan lider, kendi öngörülerini ile ilgili bir tasarruf şansını bulamaz.

Çalışma hayatı ve özellikle siyaset dünyasında bu tür liderlere çok rastlandığı bilinmektedir. Yerinde oturmayı tercih eden, sadece konulmuş olan kuralların bekçiliğini yapmakla kendisini yetenekli gören liderler az değildir. Oysa öngörü ve bütün hücreleri ile işin içinde olmak, ortalama bir lideri bırakın, ortalama bir insanda mutlaka olması gereken özelliklerdir. Dolayısıyla uygulamanın içinde gibi görünen ancak uygulamada etkili olmayan liderlerin grubu etkilemeleri söz konusu değildir. Bu kişilerin daha çok astları tarafından yönlendirildikleri bilinmektedir. Astlar, bu durumu bildiklerinde yani liderin uygulamaya giremediğini, uygulama ile titreşemediğini, uygulamayı bilmediğini anladıklarında ona duyulan güven kaybolabilir. Liderin yaptırımını zedelenebilir.

Sonuç olarak, liderlik süreci bir orkestra şefinin liderliği ile ele alındığında arzu edilen, çıkacak sesleri yöneten bir orkestra şefidir. Bu şef uygulamaya fazlasıyla hâkim ve uygulamayı yönetme konusunda beceriklidir. Lider uygulamayı önceden görecek, hissedecek, yönlendirecek maharete sahip değil ise en azından o anda işin içinde olması önemlidir. Lider, uygulama ile senkronize bir

eşzamanlılık sağlayabilir ise çalışanlara eşlik edebilir, onların yanında olabilir. Liderin uygulama dışında olması ama içindeymiş gibi bir resim vermesi, çoğu zaman gülünç durumlara neden olabilir.

İlhami Fındıkçı, Bir Gönül Yolculuğu Hizmetkâr Liderlik, İstanbul 2009, s. 360-363.

29. İSTİŞAREDE “İHTİLÂF ÂDÂBİ” NASIL OLMALIDIR?

- İstişare değişik kimselerin fikirlerini bir araya getirmek olduğu için ihtilaf da zaruridir. Ömer ibn Abdülaziz; “*Ashâb-ı kirâm ihtilâf etmemiştir, sözü hiç hoşuma gitmiyor. Şayet onlar ihtilâf etmeseydi hiçbir meselede ruhsat çıkmazdı.*” der.
- İhtilaf farklı görüşleri bir araya getirdiği için bir zenginlik olduğu kadar, toplantının geleceği açısından da tehlikelidir. İhtilaflar nefsanî garazların işe karışmasıyla zenginliği bir fitne ve düşmanlığa dönüştürebilir.
- İhtilafların zenginliğinden istifade etmek ve tehlikelerinden kurtulmanın tek yolu Bedüzzaman Hazretlerinin dediği gibi, ihtilafı “müspet” ve “menfi” olmak üzere ikiye ayırmak ve onu müspet çizgide tutmaktır.

Müspet ihtilaf; toplantıya katılan şahısların her birinin kendi mesleğinin tamir ve revacına çalışmasıdır. Kişiler birbirlerinin görüşünü çürütmek veya yanlışlığını ispat etmek yerine, tekmil ve ıslahına çalışmalıdırlar¹⁵⁴.

Bu tür ihtilaflar *إِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ* “Ümmetimin ihtilafı rahmettir.”¹⁵⁵ hadisiyle de övülmüştür ve buradaki ihtilaf Bedüzzaman’a göre “müspet ihtilaf” çerçevesinde ele alınmaktadır.

Menfi ihtilâf ise garazkârâne, adâvetkârâne birbirinin görüşünü çürütmeye çalışmaktır. Bu tarz ihtilaflar Kur’an ve Sünnet tarafından şiddetle yasaklanmıştır. Çünkü birbiriyle boğuşanlar müspet hareket edemezler. Bedüzzaman bu konuda şöyle der: “Sen mesleğini ve etkârını hak bildiğin vakit, ‘Mesleğim haktır veya daha güzeldir’ demeye hakkın var. Fakat ‘Yalnız hak benim mesleğimdir’ demeye hakkın yoktur.

*وَعَيْنُ الرِّضَا عَنْ كُلِّ عَيْبٍ كَلِيلَةٌ
وَلَكِنَّ عَيْنَ السُّخْطِ تُبَدِّي الْمَسَاوِيَا*

“*Rıza gözü, ayıplara karşı kördür. Kem göz ise kusurları araştırır.*” sırrınca, insafsız nazarın ve düşkün fikrin hakem olamaz, başkasının mesleğini butlan ile mahkûm edemez.”¹⁵⁶

- Bedüzzaman Hazretleri, *Hakikat Çekirdekleri*’nde de şöyle der: “Hakta ittifak, ehakta ihtilâf olduğundan, bazen hak, ehaktan ehaktır; hasen, ahsenden

ahsendir. Herkes kendi mesleğine “Hüve hakkun” (O haktır) demeli, “Hüve’l-Hakku” (Hak yalnızca budur) dememeli. Veyahut “Hüve hasen” (O güzeldir) demeli, “Hüve’l-Hasen” (Yalnızca o güzeldir) dememeli.”¹⁵⁷

- Yine Bedüzzaman, “*Tesâdüm-ü efkârdan ve tehâlûf-ü ukûlden hakikat tamamıyla tezahür eder.*” cümlesini ise şöyle tahlil eder: “Hak namına, hakikat hesabına olan tesâdüm-ü efkâr (fikirlerin çarpışması), maksatta ve esasta ittifakla beraber, vesâilde (vesileler, araçlar, sebepler) ihtilaf eder. Hakikatin her köşesini izhar edip hakka ve hakikate hizmet eder. Fakat tarafgirâne (taraf tutarak) ve garazkârâne (kötü bir niyetle, art niyetle), fîravnlaşmış nefs-i emmâre hesabına hodfurûşluk (kendi kendini beğenme), şöhretperverâne (şöhretliliği severek) bir tarzdaki tesâdüm-ü efkârdan bârika-i hakîkat (hakikat parıltısı) değil, belki fitne ateşleri çıkıyor. Çünkü maksatta ittifak lazım gelirken, öylelerin efkârının küre-i arzda (yerküre, dünya) dahi nokta-i telâkîsi (buluşma noktası) bulunmaz. Hak namına olmadığı için nihayetsiz (sonsuz, sınırsız) müfritâne (çok aşırıya kaçarak) gider, kâbil-i iltiyâm (bir araya gelebilir) olmayan inşikaklara (parçalanma) sebebiyet verir. Hâl-i âlem buna şahittir.”¹⁵⁸

Said ibn Müseyyeb, “Ömer ibn Hattâb ile Hz. Osman (*radiyallahu anhumâ*) istişare esnasında öyle münakaşa ederlerdi ki dışarıdan onları görenler ‘Artık bunlar bir araya gelemezler’ düşüncesine kapılırlardı. Ancak onlar en güzel ve tatlı bir şekilde ayrılırlardı.”¹⁵⁹ demektedir. Bu husus da bize istişarelerde herkesin bildiği doğruları söylemesi gerektiğini, şahısların yumruklarını değil fikirlerini “çarpıştırma”larını, üstünlüğün bağırıp çağırmada değil, doğru fikir beyan etmede olduğunu, meselelerin enaniyet ekseninden çıkarılıp hakikat/hakkaniyet merkezli müzâkere ve mütalaa edilmesi gerektiğini, kardeşler arasında ihlas ve uhuvveti sarsıcı beyan ve ifadelerden, tavır ve fiillerden kaçınılmasını, istişare sonunda ise kardeşçe ve mesele ya da meselelerin Allah’ın vermiş olduğu akıl, ilim, tecrübe çerçevesinde halledilmeye çalışıldığının rahatlığı içerisinde ortamdan ayrılmak gerektiğini ibretle ders vermektedir.

Hülâsa, istişare toplantılarındaki ihtilaflar bir zenginliktir. Fakat bu zenginlikten istifade edebilmek, ihtilafı ‘müspet ihtilaf’ çizgisinde tutmak şartıyla mümkündür. Bu da ancak şahıs veya fikirlerin ölçülü eleştirilmesiyle gerçekleştirilebilir.

30. İSTİŞARELERDE TENKİDİN YERİ NEDİR?

Arapça asıllı bir kelime olan tenkidin Türkçe karşılığı; eleştirme, eleştiridir¹⁶⁰. İstişarelerde tenkit olmazsa olmaz unsurlardandır. Ancak o kimseyi nazara vermeden yapılmalıdır. Zira yüze karşı yapılan tenkit kırıcı, gıyaben yapılan ise gıybetin sahasına girer.”¹⁶¹

“Tenkit” ya da “eleştiri” kültüründen mahrum olduğumuz için genellikle görüşlerimize uymayan farklı fikirler ileri sürüldüğünde bunu kendimize yapılmış bir “hakaret” olarak algılıyoruz. “Fikre karşı fikir” veya “fikir çeşitliliği” olarak algılama kültürümüz olmadığından bunu bir “zenginlik” olarak algılayamıyoruz. Yapılacak işlerin fikre bağlı olarak değil de bizim duygu, düşünce ve hislerimize uygun yapılmasını, çevremizin de hep bu minval üzere yapılmasını arzu ediyoruz. Dolayısıyla işlerin gelişerek meyve vermesini bilerek ya da bilmeyerek bu şekilde engellemiş oluyoruz.

Tenkit kültürel bir gelenektir. Gelişen ve globalleşen dünyada ölçülerine riayet ederek yapılacak her tenkit bir zenginlik ve aynı zamanda ilerlemenin vesilesidir. İstişarelerde farklı fikirler sunmanın karşı tarafı hatalı gösterme anlamına gelmediği öğrenildiği gün, istişare kanallarındaki tıkanıklıkların büyük bir kısmının açıldığı görülecektir.

Bu noktada konuyla ilgili M. Fethullah Gülen Hocaefendi’nin değerlendirmelerini hatırlamak yerinde olacaktır: “Bir söz, fiil ve davranışı kritik etme, onun menfi ve müspet yanlarını ortaya koyma ve olanla olması gereken arasında mukayese yapma manalarına gelen tenkit; ideale yürümek için kullanılan önemli ilmî esaslardan biridir. Bu yönüyle o, selef-i salihîn döneminden itibaren kullanılagelmiştir. Bu ilmî disiplin sayesinde, çok sağlam bir filtre oluşturulmuş ve İslâm’ın içine karıştırılmak istenilen yabancı fikirlerin önüne geçilmiştir. Münazara ilminin de geliştirilmesiyle birlikte yapılan müzakere-lerde müsâdeme-i efkâr ve müdâvele-i efkâr sayesinde ortaya konulan yorum ve içtihadlar değerlendirilmiş, kritiğe tâbi tutulmuş, muhkemâtla test edilmiş ve böylece bârika-i hakîkatin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Hususiyle senet tenkidi alanında öyle ciddi bir birikim oluşmuştur ki “*cerh*” ve “*ta’dil*” açısından hadis râvîlerinin değerlendirilmesi ve kritiğe tâbi tutulmasıyla ilgili ciltlerce eser yazılmış ve böylece Allah Resûlü’nden (*sallallahu aleyhi ve sellem*) nakledilen rivayetlerin doğruluğu tespit edilmiştir. Ne var ki

ulema böyle önemli bir mevzuda tenkitte bulunurken bile maksadı aşan beyanlarda bulunmamaya son derece önem vermiş ve hassasiyetle hareket etmişlerdir. Meselâ; “*nakd*”¹⁶² mevzuunu ilk defa sistemli olarak ortaya koyanlardan birisi olan Şu’be ibn Haccâc Hazretleri, hadis ricâlinin tenkidiyle alakalı olarak, “Gel, Allah yolunda biraz gıybet edelim!” ifadesini kullanmış ve böylece hem bu işin yapılmasının zaruretine hem de bunun sadece Allah rızası için yapılması gerektiğine dikkatleri çekmiştir.

Evet, bizim dünyamızda, bilhassa hicrî ilk beş asır itibarıyla gerek dinî gerekse pozitif ilimler sahasında, *en güzele ulaşma adına tenkit metodu kullanılmıştır*. Dolayısıyla günümüzde de her zaman bu ilmî usule müracaat edilebilir; yeter ki tenkit edilen konuda insaf elden bırakılmasın, edep muhafaza edilsin ve mesele hep hassasiyetle ele alınıp takdim edilsin. Bu noktada *tenkit adap ve usulü* diyebileceğimiz bazı esaslar ortaya çıkmaktadır ki onları şu şekilde hulâsa edebiliriz:

İnsaf ve Yumuşak Üslûpla Çözülen Kilitler

Tenkide tâbi tutulan konu, çok sağlam bir üslupla ortaya konulmalı ve sunuş esprisi açısından konuşma tarzının insanî olmasına azamî derecede dikkat edilmelidir. Yani tenkit, muhatabın tepki vermeyeceği, rahat kabul edebileceği bir tarzda yapılmalıdır. Şayet siz, belli problemlerin çözümüyle ilgili sahip olduğunuz alternatif düşüncelerinizi, makul yaklaşımlarınızı insafli, yumuşak ve insanî bir üslûpla ortaya koyarsanız, başkaları tarafından saygıyla karşılanırsınız ve fikirleriniz de kabul görür. Meselâ siz bir konuyla alâkalı fikrinizi beyan ediyorsunuz. Fakat muhatap olduğunuz kimse bunun tam aksini düşünüyor. Böyle bir durumda şayet siz, “Efendim, ben bu meseleyi böyle biliyordum. Fakat sizin ifadelerinize baktığımda meselenin farklı bir yanı olduğunu da gördüm.” şeklinde bir mukabelede bulunursanız, belki de karşı taraftaki kişi bir süre sonra tekrar size gelecek ve “Daha önce konuştuğumuz mesele, sizin dediğiniz gibiymiş.” diyecektir. Bu defa da siz, “Teşekkür ederim, ne kadar da insaflısınız.” diyerek mukabelede bulunacaksınız. Bu itibarla insan, hakikatin saygıyla kabullenilmesi ve sinelere mâl edilmesi adına gerekirse kendi benliğini, kendi tecrübe ve bilgi birikimini biraz ayaklar altına almalı, ama hakkın hatırını hep yüksekte tutmalıdır. Başka bir ifadeyle, makulün makul karşılanması arzu ediliyorsa, başkalarının çok defa makul olmayan düşünceleri bile

kendi makuliyeti içinde değerlendirilmeli, onlara karşı sineler her zaman açık tutulmalı ve onların hak ve hakikati kabullenebileceği bir samimiyet ortamı oluşturulmalıdır.

Umuma Konuşma ve Perdeyi Yırtmama

Tarih şahittir ki hangi sahada olursa olsun, başkalarının düşüncelerine saygı duymayan, onları sahte para gibi sürekli bir kenara atan ve “boş” olarak gören bir insan, hiç farkına varmaksızın, kendisine faydalı olacak pek çok “dolu”yu da zayi edebilir. Bu açıdan sahte para da olsa, bakır, demir, kurşun da olsa, hepsinin belli ölçüde saygıyla karşılanması bir prensip olarak benimsenmelidir. Böyle hareket edilebildiği takdirde, ortaya konulan doğruların muhataplara kabul ettirilmesi adına çok isabetli bir yol keşfedilmiş olacaktır. Aksi takdirde, ne kadar güzel fikir ve projeler ortaya konursa konsun, insanların alınına tokmakla vuruyor gibi onların dem ve damarlarına dokunduracak şekilde ifade edilen sözler asla hüsnükabul görmeyecektir. Hatta tenkit edilen mevzu, sarih nasslarla çerçevesi belirlenmiş dinî konudaki bir yanlışlık olsa da üslûba dikkat edilmediği takdirde tepkiyle karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır. Meselâ siz bir arkadaşınızın harama baktığına şahit oldunuz. Şayet aranızdaki perdeyi yırtacak bir üslûpla onun karşısına geçer ve “Sen şöyle şöyle yapıyorsun. Azıcık panjurlarını kapa da günaha karşı böyle açık durma!” dersiniz, bu tenkidiniz onu -Allah korusun- şeytânî mülâhazaların vekili hâline getirebilir. Hususiyle muhatabınız, tavır ve davranışlarının tenkit edilmesine hazır değilse, eleştirileri hazmedip sindiremiyorsa, sizin ona karşı yapacağınız her eleştiri tepkiye sebebiyet verecek, onun içinde hakka karşı saygısızlık duygusunu uyaracak ve belki de onu kendi değerlerine düşman hâle getirecektir. Böyle bir kişi kendisine anlatılanların hak olduğuna inansa bile, tepesine vurulmasından kaynaklanan ruh travması sebebiyle bâtili hak göstermek için kafasında ne felsefeler ne felsefeler oluşturacak, yorganı başına çektiği anlarda bile kafasında sürekli kendisine yöneltilen eleştirilere vereceği cevabı kurgulayacaktır.

Bu açıdan bir meselenin kritiği yapılırken; şahıslar doğrudan muhatap alınmadan, dolaylı anlatım yolu tercih edilmelidir. Nitekim Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*) bir ferdin kusur veya yanlışına muttali olduğunda, bunu onun yüzüne söylemiyor, insanları bir yerde topladıktan sonra genele konuşuyor ve yarası olan o zatın da bu konuşmadan dersini almasını temin ediyordu.

Bir de tenkidi kimin yaptığı çok önemlidir. Eğer birisine bir şey anlatılması gerekiyorsa, “illa ben anlatacağım” dememeli, bu vazife o şahsın çok sevdiği başka bir insana bırakılmalıdır. Zira böyle bir durumda o sevilen zatın tenkitleri bile iltifat kabul edilecektir. Evet, söylediğiniz sözün tepki alacağını düşündüğünüzde, onu bizzat kendinizin söylemesi yerine sözü bir başkasına bırakmalısınız. Zira önemli olan, hakikatin kimin tarafından ifade edildiği değil, onun sinelerce kabul edilmesidir.

Söz buraya gelmişken Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin Efendilerimizle ilgili anlatılan bir menkıbeyi nakletmek faydalı olacaktır. Her ne kadar bu menkıbe sıhhatli hadis kitaplarında yer almasa da ibret alınması gereken önemli dersler ihtiva ettiği muhakkaktır. İşte bu menkıbeye göre; Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin Efendilerimiz, abdest almak için bir yere geldiklerinde orada, abdest alırken etrafa su sıçratan ve uzuvlarını tam yıkamayan bir zât görürler. Derin feraset sahibi bu iki nadide fitrat, kendi aralarında ne yapacaklarını kararlaştırdıktan sonra ona yaklaşır ve ondan kendi aldıkları abdestlerini kontrol etmesini isterler. Daha sonra da Resûl-i Ekrem Efendimiz'den (*sallallahu aleyhi ve sellem*) ve Hazreti Ali'den (*radiyallahu anh*) nasıl görmüşlerse o şekilde güzelce abdest alıp “Amca hangimizin abdesti daha güzel oldu?” derler. Aleyhinde herhangi bir ta'n u teşnide bulunulmayan ve yanlışı yüzüne vurulmayan bu kişi de vicdanen çok rahat bir şekilde, “Evladım, ikinizinki de güzel. Asıl benim abdestim güzel değilmiş.” der. Bu açıdan bir kez daha ifade edelim ki yanlışı düzeltme ve doğruyu göstermede kullanılan üslup, sunuş tarzı ve kullanılacak malzeme, tenkit edilen meselenin kabulü adına çok önemlidir.

Tenkide Tahammül Edebilen Bir Muhatap Yetiştirmek

Öte yandan muhatapları, tenkitler karşısında tahammül edebilir bir seviyeye getirmek ve onlarda hakka saygı düşüncesini uyarmak da meselenin ayrı bir yönünü teşkil eder. Bu ufku yakalayan sahâbe-i kirâm, gördükleri hataları çok rahat bir şekilde birbirlerine söylüyorlardı ve bu durum, onların arasında herhangi olumsuz bir tepkiye de sebebiyet vermiyordu. Meselâ Hazreti Ömer (*radiyallahu anh*) bir gün hutbe verirken evlilik meselesini kolaylaştırma adına bir kısım stratejilerden bahseder ve bu arada mehrin de herkesin kaldırabileceği bir seviyede tutulması gerektiğini hatırlatarak evliliklerde mehir olarak çok para istememeleri konusunda insanları ikaz eder. Aslında onun dile getirdiği bu

mesele, bir kısım suistimallerin önünü alma adına oldukça makul bir çözümdür. Bugün itibarıyla da bu meselede gösterilecek anlayış ve hassasiyetin içtimaî bir problemi çözme adına eda edeceği fonksiyon açıktır. İşte Hazreti Ömer Efendimiz, bu duruma dikkat çekerken arkadaki maksûrede duran yaşlı bir kadın onun bu sözleri karşısında perdeyi sıyrır ve “Yâ Emîre'l-Mü'minîn! Bu konuda senin bildiğin, bizim bilmediğimiz bir ayet veya hadis mi var? Zira Kur'an-ı Kerim, **شَيْئًا مِنْهُ تَأْخُذُوا فَلَا قَنْطَارًا إِحْدَاهُنَّ وَأَنْتُمْ زَوْجٍ مَكَانَ اسْتِبْدَالِ زَوْجٍ وَإِنْ** *'Bir eşinizden ayrılıp da yerine başka bir eşle evlenmek isterseniz, ayrıldığınız hanıma yüklerle mehir vermiş olsanız da içinden ufak bir şey bile almayın.'*¹⁶³ buyurmak suretiyle bu mevzuda bir miktar tayin etmiyor.” der.

O gün itibarıyla, dünyanın iki süper gücüne kendisini dinlettiren, Türkiye'nin yirmi misli kadar büyük bir devletin reisi olan halife-i rûy-i zemin, kadının bu sözleri karşısında hemen durur ve dudaklarından şu kelimeler dökülür: “*Yâ Ömer! Yaşlı bir kadın kadar dahi dinini bilmiyorsun.*”¹⁶⁴ Bildiğiniz üzere Hazreti Ömer Efendimizin bu hususiyetinden dolayı kendisine “*el-vakkâf 'inde'l-hak*” demişlerdir. Yani o, hak söz konusu olduğu bir yerde, yokuş aşağı giden bir arabanın fren yemesi gibi anında durmasını bilen bir insandır. İşte insanlarda bu duygunun hâsıl edilmesi gerekmektedir. Bunun için de herkes kendisine yönelecek tenkitlere hazır hâle gelmek için bir kardeş edinerek ve onunla bir anlaşma yaparak ona, kendi tavır ve davranışlarında gördüğü her türlü aykırılığı ve kusuru çok rahatlıkla kendisine söyleme salâhiyeti vermesi gerekir.

Netice itibarıyla bazı meseleleri tenkit etmeyi, daha doğrusu tashih etmeyi düşünen bir kişi, öncelikle ifade edeceği mevzuları çok iyi araştırıp doğruyu söyleme adına ciddi bir ceht ve gayret ortaya koymalıdır. İkinci olarak bir meseleyi kritiğe tâbi tutarken mutlaka karşı tarafın hissiyatını göz önünde bulundurmalı ve onun söylenilenleri hazmetmeye hazır olup olmadığını hesaba katmalıdır. Tepki alacağını bildiği yerlerde, bir hakikati “İlle de ben ifade edeyim.” dememeli ve hakikatin dile getirilmesi işini, sözü daha tesirli olan insanlara bırakmalıdır. Bazı devirlere nispeten enaniyetin çok öne çıktığı ve insanların eleştiriye tahammül edemedikleri günümüz şartlarında, bu hususlara dikkat edilmesi daha bir önem kazanmaktadır. Tenkide uğrayan insanlar da hakkın hatırını her şeyden âlî tutmalı ve eleştirilere tepkiyle karşılık vermek yerine teşekkürle mukabelede bulunmalıdır. Zira Hazreti Pîr'in dediği gibi sır-

tında akrep olduğunu haber veren, yani ona kusurlarını gösteren bir insana ancak rahmet okunur ki bu da bir olgunluk ifadesidir.”¹⁶⁵

31. “HÜRRIYET” VE “MEŞVERET” İLİŞKİSİ ÜZERİNE NELER SÖYLENEBİLİR?

İstişare otağının tahtı hürriyete aittir. Bireysel hürriyetin olmadığı yerde sosyal bir hürriyetten/serbestlikten bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Meşveretin sağlıklı olmasının birinci şartı; meşveret esnasında fertlerin düşüncelerini hür bir şekilde açıklayabilmeleridir. Hürriyetten kastımız insanların farklı düşüncelere sahip olması ve bu düşüncelerini korkmadan, çekinmeden ifade edebilmeleridir. Dolayısıyla “İnsanlar farklı düşünmüyorsa, orada düşünen yok demektir.” Meşveret de farklı görüşleri ortaya çıkarmak ve ortak bir görüş üzerinde fikir birliği sağlamak ve herkesin o fikrin uygulanması amacıyla desteklerini almak içindir.

Hürriyet, meşveret konusunun olmazsa olmazıdır. Yönetici, meşveret anında grupta bulunan herkesin hür bir şekilde fikirlerini beyan edebilmesi için zemin hazırlama işinden sorumludur. Hiç kimse bir diğerini bakışları, sözleri, jest ve mimikleri ile etki altına almamalıdır. Özellikle yönetici durumunda olan kişiler grupta bulunan şahıslar üzerinde etkileyici ve yönlendirici bir tavır içine girmemelidir, buna hakları da yoktur. Aksi takdirde hem o şahsın/shahısların hakkını ihlal etmiş hem de yanlış çıkmış karar(lar)ın mesuliyetini yüklenmiş olurlar.

Hazreti Bedüzzaman da “hürriyet” ve “meşveret” üzerinde ısrarla durmuştur. Onun için bu iki şey çok çok önemlidir. “En ziyade muhtaç olduğum ve hayatımda en esaslı düstur olan, hürriyetimdir. Asılsız evham (kuruntular, şüpheler) yüzünden, emsalsiz bir tarzda hürriyetimin kayıtlar ve istibdatlar (baskı, zulüm) altına alınması, beni hayattan cidden usandırıyor. Değil hapis ve zindanı, belki kabri bu hale tercih ederim. Fakat hizmet-i imaniyede ziyade meşakkat (güçlük) ise ziyade sevaba sebep olması bana sabır ve tahammül verir. Madem bu insanıyetli zatlar benim hakkımda zulmü istemiyorlar, en evvel benim meşru dairedeki hürriyetime dokundurmasınlar. *Ben ekmeksiz yaşarım, hürriyetsiz yaşayamam*”¹⁶⁶ fikrinde olan Bedüzzaman, sosyal ve siyasî hayatımızın vazgeçilmez ikilisi, aynı zamanda Müslümanların ve İslâm dünyasının sosyal ve siyasî sahalarda geri kalmalarının sebeplerinden en önemlilerinin “meşveret

ve şûrâ”ya gereken önemi vermemeleri olduğunu mezkûr sözleriyle açık bir şekilde ifade etmiştir. Bedüzzaman bu konuda şöyle der: “Müslümanların hayat-ı ictimâiye-i İslâmiyedeki (İslâmî sosyal hayat) saadetlerinin (mutluluklarının) anahtarı, meşveret-i şer‘iyedir (İslâmî olan meşveret, istişare ve danışma). **وَأْمُرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ** ayet-i kerimesi, şûrâyı esas olarak emrediyor.¹⁶⁷ Evet, nasıl ki, nev’-i beşerdeki (insanlık) ‘telâhuk-u efkâr’ (fikir ve düşüncelerin bir araya getirilmesi, toplanması) unvanı altında asırlar ve zamanların tarih vasıtasıyla birbiriyle meşvereti, bütün beşeriyetin terakkiyatı (çeşitli alanlarda meydana gelen gelişmeler, ilerlemeler) ve fûnûnun (fenler, bilimler) esası olduğu gibi; en büyük kıt’a olan Asya’nın en geri kalmasının bir sebebi, o şûrâ-yı hakîkiyeyi (gerçek istişare; bütün şartlarıyla gerçekleştirilen istişare ve danışma) yapmamasıdır. Asya kıtasının ve istikbâlinin (geleceğinin) keşşâfı (ortaya çıkarılması) ve miftahı (anahtarı) şûrâdır. Yani nasıl fertler birbiriyle meşveret eder; taifeler (grup, topluluk), kıtalar dahi o şûrâyı yapmaları lâzımdır ki üç yüz, belki dört yüz milyon İslâm’ın ayaklarına konulmuş çeşit çeşit istibdatların kayıtlarını, zincirlerini açacak, dağıtacak, meşveret-i şer‘iye ile şehâmet (cesaret, kahramanlık) ve şefkat-i imaniyeden tevellüd eden (doğma, meydana çıkma) hürriyet-i şer‘iyedir (İslâm’ın sınırlarını belirlediği özgürlük). Ki o **hürriyet-i şer‘iye**, âdâb-ı şer‘iye (İslâmî kural ve kanunlar) ile süslenip, Garb medeniyet-i sefihânesindeki (Batı’nın sefih medeniyeti, insanları kötü ahlâka ve isrâfa sevk eden uygarlığı) seyyiâtı (günahlar, kötülükler) atmaktır.

İmandan gelen hürriyet-i şer‘iye, iki esası emreder:

أَنْ لَا يُذَلَّلَ وَلَا يَتَذَلَّلَ. مَنْ كَانَ عَبْدًا لِلَّهِ لَا يَكُونُ عَبْدًا لِلْعِبَادِ.
لَا يَجْعَلُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ. نَعَمْ: الْحُرِّيَّةُ الشَّرْعِيَّةُ
عَطِيَّةُ الرَّحْمَنِ

Yani iman bunu iktiza ediyor ki tahakküm (baskı, zorbalık) ve istibdat (baskı ve despotluk) ile başkasını tezlîl etmemek (aşağılama, küçük görme, horlama) ve zillete düşürmemek (alçaltma, aşağılama) ve zalimlere tezellül etmemek (zillete, aşağılanmaya, hor ve hakir görülmeye katlanma, boyun eğme). Allah’a hakiki abd (gerçek kul) olan, başkalarına abd olamaz. Birbirinizi -Allah’tan başka- kendinize Rab yapmayınız! Yani Allah’ı tanımayan; her şeye, herkese

nispetine göre bir rubûbiyet (rablık, ilâhlık) tevehhüm (asılsız düşünceye kapılma) eder, başına musallat (başına sarmak, belâ etmek) eder. Evet *hürriyet-i şer'iye*; Cenâb-ı Hakk'ın Rahmân, Rahîm tecellisiyle bir ihsânıdır ve îmânın bir hassasıdır (nitelik, özellik).

فَلْيَحْيَا الصِّدْقُ وَلَا عَاشَ الْيَأْسُ فَلْتَدِمِ الْمَحَبَّةَ وَالتَّقْوَى وَالشُّورَى
وَالْمَلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهَوَى وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى

Yaşasın sıdk (doğruluk)! Ölsün yeis (ümitsizlik)! Muhabbet devam etsin! Şûrâ kuvvet bulsun! Bütün levm (kınama, kötü bir sıfatla sıfatlandırma) ve itâb (azarlama, tersleme) ve nefret; hevâ (faydasız ve gelip geçici arzular) ve hevese (gelip geçici arzu ve istek) tâbi olanlara olsun. Selâm ve selâmet, hüdâya tâbi olanlar üstüne olsun. Âmîn.”¹⁶⁸

- ¹⁵⁴ Tüzün, *a.g.m.*, s. 34.
- ¹⁵⁵ el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1:64; el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 1:210-212. Ayrıca bkz. Nursî, *Mektûbât*, s. 380. Ayrıca bkz. aynı müellif, *Sözler*, İstanbul 2003, Söz Basım Yayın, s. 469.
- ¹⁵⁶ Nursî, *Mektûbât*, s. 380.
- ¹⁵⁷ Nursî, *a.g.e.*, s. 673,
- ¹⁵⁸ Nursî, *a.g.e.*, s. 381.
- ¹⁵⁹ Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, 10:186'dan *İstişare Adabı*, s. 55.
- ¹⁶⁰ *Türkçe Sözlük*, (Heyet), Türk Dil Kurumu, (11. Baskı), Ankara 2011, s. 2322.
- ¹⁶¹ M. Fethullah Gülen, *Fasıldan Fasıla 1*, s. 89. Ayrıca aynı müellifin "Kendimizi Tenkid"le ilgili önemli görüşleri için bkz. *a.g.e.*, s. 143-144.
- ¹⁶² Nakd, "Tenkit" demektir. Tenkit ise "Değerini ortaya koymak amacıyla genelde sanat ve özelde bir edebiyat eserinin belirlenmiş ölçütlere göre incelenmesi ve analizini konu alan bilim dalı"na verilen addır. Geniş bilgi için bkz. Rahmi Er, "Tenkit", *TDV, İA*, c. 40, İstanbul 2011, s. 458-461 [T.K.].
- ¹⁶³ Nisâ, 4/20.
- ¹⁶⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kebîr*, 14452.
- ¹⁶⁵ Bu soru ve cevap, M. Fethullah Gülen'in "*Kırık Testi*" sitesindeki sohbetinden aynen alınmıştır. Bkz. M. Fethullah Gülen, "Faydalı Tenkidin Esasları", *Kırık Testi*, 23.06.2013. [<http://www.herkul.org/kirik-testi/faydali-tenkidin-esaslari/>]
- ¹⁶⁶ Nursî, *Emirdağ Lahikası-1*, s. 41.
- ¹⁶⁷ Şûrâ, 42/38.
- ¹⁶⁸ Nursî, *Hutbe-i Şâmiye*, s. 559-560.

***“Bir kimsenin düşüncesini
açıklayamaması köleliktir.”***

Euripides (M.Ö. 480-406)

32. SAHABE EFENDİLERİMİZ, PEYGAMBER EFENDİMİZ KARŞISINDA TESLİMİYETİN ZİRVESİNDEYDİLER. AMA AYNI ZAMANDA ÇOK RAHAT BİR ŞEKİLDE HER ŞEYİ SORABİLİYOR, FİKİRLERİNİ İFADE EDEBİLİYORLARDI. BU DENGİYİ NASIL KURUYORLARDI?¹⁶⁹

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer başta olmak üzere diğer güzîde halifeler ve ashab efendilerimiz, İslâm'a ve Efendimiz'e olabildiğine teslimiyetlerinin yanında şahsî düşüncelerini ifade adına da oldukça rahat idiler ve belli bir terbiye içinde fikirlerini ve şahsî düşüncelerini serbestçe ifade edebiliyorlardı. Tabii herhangi bir yanlış yaptıklarında da özür dilemesini çok iyi biliyorlardı.

Evet, ashâb-ı kirâm, fikirlerini söyleme serbestisine sahip olmaları yanında hemen her zaman takındıkları edep tavrını da hiç değiştirmemiş ve bu konuda hep saygılı bir üslup takip etmişlerdir. Zira onların herhangi biriyle değil, bir Nebî ile muhatap olmaları söz konusudur. Onların Nebî'yle konuşurken seslerini yükseltmemeleri gerektiğini bizzat Cenâb-ı Hak: **لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ** "*Peygamberin huzurunda sesinizi O'nun sesinden daha fazla yükseltmeyin.*"¹⁷⁰ ayetiyle bildirmiştir.

Halid ibn Velîd'e kadar ashâb-ı kirâmın hemen hepsi O'nun huzurunda kendi düşüncelerini çok rahatça ortaya koyabiliyorlardı. Hatta bu yıldız insanlardan her biri daha sonraları vazifeli olduğu bir makamı halefine devrederken, "Ben şunu şunu yaptım, şunu yapmayı da düşünüyorum..." diyorlardı.

İsterseniz konuyu bir misalle biraz daha açalım: Efendimiz'in Muaz ibn Cebel'i Yemen'e gönderirken onunla arasında şöyle bir konuşma geçer. Bu mesele aynı zamanda İslâm Hukukundaki içtihad telakkîsine de bir menât¹⁷¹ mahiyetindedir: Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*) Hz. Muaz'a, kalbleri hakikaten yumuşak, daha sonraları Ehl-i Beyt'e duydukları muhabbet ve sevgi ile de mümtaz bir yere sahip olan Yemen halkı hakkında gerekli malumatı vermiştir. Hakikaten Yemen'deki İmamiyye (Zeydiyye) İran'daki Fars Alevîliğinde olduğu gibi hiçbir zaman sertliğe girmemiştir. Onlar Sünnîlerle hep diyalog içinde olmuş ve hep yumuşak davranmışlardır. Tarih boyunca da genelde hep bu hâllerini devam ettirmişlerdir. Dünyayı çok iyi tanıyan Allah Resûlü, Hz. Muaz'ı Yemen'e kadı olarak gönderirken O'na:

"*Yâ Muaz! Orada bir hâdise ile karşılaşsan nasıl hüküm vereceksin?*" diye

sorar. Hz. Muaz:

“Allahu Teâlâ’nın Kitab’ı ile yâ Resûlallah.” diye cevap verir. Resûl-i Ekrem devamla:

“Ya o hâdisenin hükmünü Kitap’ta bulamazsan?” diye sorunca Hz. Muaz:

“Allah’ın Resûlü’nün Sünnetine müracaat ederim.” diyerek cevap verir.

Bunun üzerine Efendimiz:

“Allahu Teâlâ’nın Kitâb’ında ve benim Sünnetimde de o hâdisenin açık hükmünü bulamazsan, nasıl hüküm verirsin?” diye sorunca da Hz. Muaz:

*“O zaman kendi içtihadımla hüküm veririm.”*¹⁷² demiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, Hz. Muaz’ın Efendimiz ile konuşmadaki rahatlığıdır. Evet, saygı ve teslimiyetin yanında bu rahatlık çok önemlidir. Ayrıca sahabenin gençlerinden olan Muaz ibn Cebel, aynı zamanda kılığı kıyafeti itibarıyla da görkemli, oturup kalkması da dikkat çeken, hareketleri ve bakışlarıyla emniyet telkin eden, çok temiz ve nezih bir sima idi. Gençecik yaşındaki Hz. Muaz’da böyle bir özellik görüldüğüne göre hemen herkese bu serbestinin verildiği söylenebilir.

Tabii şunu da ifade etmeliyim ki Peygamber’i kendi konumunda kabullenme ve O’na saygılı olma, Efendimiz’in isteğinden daha çok Allah’ın istediği bir husustur. Vakıa Peygamberimiz bir kısım yanlışlıkları, kaba sayılabilecek davranışları bir eziyet gibi sinesine çekiyor ve eritiyordu. Bu münasebetle Kur’an-ı Kerim insanları irşad sadedinde, farkına varmadan Peygamber’e eziyet etmiş olabileceklerinden, O’nun huzurunda seslerini yükseltmemeleri gibi bazı hususlarda onları ikaz ediyordu.

Ayrıca ashâb-ı kirâm, düşüncelerinin müzâkere edilmesine de gayet derecede açık idiler. Özellikle de birbirleri arasında oturur her şeyi rahat bir şekilde konuşurlardı. Hatta bu arada Efendimiz de sahabenin eski devirlere ait bir kısım menkıbeleri birbirlerine anlatmalarını tebessüm ederek dinlerdi. Bizdeki bazı tekye, zaviye ve eğitim yuvalarında başkalarına konuşma ve düşüncelerini ifade etme hakkının tanınmamasına mukabil Efendimiz ashabına en geniş manasıyla bu serbestliği vermişti ki herkes Allah Resûlü’nün huzurunda edebiriyet ederek her meselesini rahatlıkla O’nunla müzâkere edebilirdi. Tabii her şey bir edep dairesi içinde cereyan ederdi. Zira Efendimiz’e karşı edepli olmak, Allah’a karşı edepli olmak demektir. Ayrıca Allah Resûlü de onlara karşı çok

içten ve saygılıydı. Efendimiz’i anlatanlar O’nu anlatırken, “Örtüsünün arkasından halkın içine hiç çıkmamış, evlilik bilmeyen genç bir kız gibiydi.”¹⁷³ derler. Yani Efendimiz o kadar hayâlî ve utangaçtı ki Hz. Hatice Vâlidemiz (evlilik öncesi) kendisini tavsif ederken, “*O buram buram ter dökmüştü.*” der.

Konuyu bir kıyasla devam ettirmek istiyorum: Bizler kesinlikle Efendimiz gibi edepli olabildiğimizi/olabileceğimizi söyleyemeyiz; söyleyemeyiz zira bazı kimselerin öyle dayatmaları ve metazori ile dediklerini yaptırma hisleri oluyor ki insan belli bir noktadan sonra çatlayacak hâle gelebiliyor. Bazen buna bir şey de denemiyor. Basit bir misal vereyim: Namazın farzını kıldıktan sonra kalan sünnetini kılmak için odaya giderken merdivende biri gelip önünüzü kesiveriyor. Oysa Allah Resûlü’nün âdet-i seniyyeleri, hep sünneti kendi hücrelerinde kılmalarıydı. Ayrıca farz ile sünnetin arasını açmamak gerektiği de bu konuda riayet edilen hususlardandır. Şimdi bu kadarcık kısa bir arada bile belki yirmi tane ashâb-ı mesâlih geliyor ve sizi meşgul ediyor. Siz vicdanınızda öyle bir ızdırap yaşıyorsunuz ki bazen hezeyana girip değişik şeyler bile söyleyebiliyorsunuz. Çünkü her gelenle teker teker görüşmenin yanında yazı yazma ve yazıları tashih etme gibi işler için de zamana ihtiyacınız oluyor. Bazen yirmi dört saat yetmediği için dua ediyor ve “Keşke günler kırk sekiz saat olsaydı!” deyip inliyorsunuz.

Evet, bazen buna benzer durumlar öyle bir eziyet hâlini alıyor ki insan bunu sineye çekmekte bir hayli zorlanıyor. Zira yanınıza gelen bu insanlar sizin ehl-i iman kardeşleriniz. Aslına bakılırsa Allah indinde çok değerli olan bu insanlar için zakkum yutsanız bile değer. Şimdi bir de o edep, nezahet ve nezaket abidesi, Efendi olarak doğmuş ve İnsanlığın Efendisi olmuş Efendimiz’in maruz kaldığı onca eziyete rağmen hiç sesini çıkarmadığını düşünün; hiç “Ah!” etmeden duruşu ne müthiş bir hâdisedir.

Şair sanki onun için söylemiş:

“*Âşıkum dersin belâ-i aşktan âh eyleme!*

Âh edip ağyârı âhından âgâh eyleme!”

Cenâb-ı Hakk (*celle celâluhu*) O’nun (*sallallahu aleyhi ve sellem*) hislerini tercüme edip göndermesine ve insanları Peygamber’e karşı eziyet işlediklerini bildirip uyarmış, ama O, yine de herkese karşı çok açık davranmıştı. Meseleler O’nun o herkese açık meclislerinde müzâkere edile edile bir taraftan vuzuha ve

inkişafa kavuşuyor, diğer taraftan da meknî istidatlar ve kabiliyetler ortaya çıkma imkânı buluyordu.

Bu meyanda şunu da ifade etmek gerekir ki Efendimiz kimsenin sözünü katiyen ağzına basmıyor ve sesini kesmiyordu. Günümüzdeki siyasiler kendilerini seçen insanlara medyun oldukları/olmaları gerektiği hâlde, onların ağzından çıkan iki kelimedenden ötürü “Bırakın da onu biz söyleyelim!” derler. Oysa ben, Allah Resûlü’nün hiç böyle dediğini hatırlamıyorum. Evet, fikirlerin açık görüşülmesinin yanında rencide olabilme ihtimaline de katlanmak gerekmektedir. Bu meseleyi kendimizle kıyaslarsak bu mevzuda ne kadar yaya olduğumuz görülecektir. Kim bilir bizler belki de nice kabiliyetli insanın duygu ve düşüncelerini ifade etmelerine fırsat vermeyip kendimize ne kayıplar yaşatıyor ve nice istidatların körelip gitmesine sebebiyet veriyoruz. Kim bilir yanımızda ne istidatlar körelip gitmiştir de inkişaf etme imkânı bulamamıştır.

Ayrıca mevzu ile alâkalı, her biri bir yıldız olan ashâb-ı kirâmın bazen kendi fikirlerinden sarf-ı nazar ettikleri de olurdu. İsterseniz bu konuyu bir misalle biraz daha açalım: Hz. Ömer Hudeybiye’de Efendimiz’in yanına gelip gider ve Allah Resûlü’ne bazı farklı mülâhazalarını söyler. Ancak Allah Resûlü o mevzuda aldığı işarete binaen: “*Yâ Ömer! Ben Rabb’imin peygamberiyim. O’na muhalefet etmem!*”¹⁷⁴ der. Hz. Ömer de Efendimiz’in yanından ayrılıp gider ve konuyu Hz. Ebû Bekir’le görüşerek doğruya ulaşır ve kendi kanaatinden vazgeçer. Evet, daha sonraları Hz. Ömer, bu hadiseyi her hatırlayışında ızdırapla iki büklüm olur ve büyük bir pişmanlık duyardı. Bu yolda verdiği sadakanın, tuttuğu orucun ve ettiği istiğfarın da haddi hesabı yoktu.

Bu misallere, Hz. Ebû Bekir’in rüya yorumlamadaki sözlerini¹⁷⁵ ve İbn Ömer’in büyükler meclisinde otururken Efendimiz’in sorduğu sorunun cevabını bilmesine rağmen saygısından ve hayâsından dolayı bir şey söyleyememesini ve daha sonra babasının, o mecliste, bildiğini söylemesi durumunda, bunun kendisinin daha hoşuna gideceğini¹⁷⁶ ifade ettiği hadiseleri de ekleyebiliriz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki İslâmiyet, teslimiyet dini olduğu gibi, her zaman kapılarını fikir hürriyetine karşı açık tutmuş, edebi ve erkânına göre herkesin bu deryadan nasiplenmesine asla engel olmamıştır. Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*) de her zaman hayatında bu hakikati yaşayarak bizzat göstermiş, ashabıyla olan muamele ve münasebetlerinde onların fikirlerini her zaman

mühimsemiş ve onlara düşüncelerini her daim açıkça ifade etme fırsatını vermiştir.”

33. İSTİŞARELERDE LİDERE KAYITSIZ UYMA KONUSU “BİAT” OLARAK ALGILANABİLİR Mİ? LİDERE İTAAT HANGİ ÇERÇEVDE OLMALIDIR?

Sorunun cevabına geçmeden önce “biat” kelimesinin ne anlama geldiğine bakalım. Biat, kelime olarak “kabul ve tasdik muamelesi” anlamına gelmektedir¹⁷⁷. Türkçede “biat” şeklinde kullanılan kelimenin Arapça aslı “bey’at”tır. Bey’at, ‘satmak; satın almak’ manasındaki bey’ masdarına bağlı olarak ‘yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek’ anlamında kullanılmıştır. Sosyopolitik bir akit olarak ise devlet başkanını seçme, belirleme ve İslâm hukuku çerçevesinde ona bağlılık gösterme anlamına gelmektedir. Genellikle Araplar yaptıkları ticarî anlaşmaları teyit amacıyla el sıkışmayı âdet haline getirdiklerinden idare edenle edilen arasında bir nevi anlaşma niteliği taşıyan devlet başkanı seçimini de el sıkışma suretiyle benimsemişler ve aradaki benzerlikten dolayı buna da “bey’at” demişlerdir. Âdeta devlet başkanını belirleme akdinin taraflarından biri (halk) yönetilme hakkını öbürüne devretmek, diğeri de (devlet başkanı) hukuka riayet etmek suretiyle bunun karşılığını ödemek üzere anlaşmışlardır.

Hız. Peygamber’in önemli dînî-siyasî olaylar arifesinde veya İslâmiyet’i kabul eden kimselerle ilk defa görüştüğünde biat aldığı bilinmektedir. Bu türün örnekleri olarak Akabe biatları¹⁷⁸ ve Bey’atürrıdvân¹⁷⁹ zikredilebilir.

Hız. Peygamber döneminde daha çok dinî hükümlere bağlı kalmak ve Resûlullah’a itaat etmek anlamında kullanılan biat, Hız. Ebû Bekir’in halife seçilmesinden itibaren sonraki kullanışlarına esas olacak siyasî bir mahiyet kazanmış, bir devlet başkanını seçme yahut seçilmiş veya bu makama herhangi bir yolla gelmiş devlet başkanına bağlılık sunma anlamında kullanılmaya başlanmıştır.”

¹⁸⁰

Bugün istişarelerde lidere itaat etme/uyma konusunu; “Hız. Peygamber’in önemli dînî-siyasî olaylar arifesinde” biat alması esprisine bağlı olarak yapılacak işlerde “hedef birliği yapma” ve bir “takım ruhu oluşturma” şeklinde anlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Başlangıçta ilk önce *amaç* ortaya konulacak ve bir *takım ruhu* oluşturulacak, daha sonra da o konuyla ilgili bir

strateji geliştirme adına istişare yapılacaktır. Yani başlangıçta -tabir câizse- biat alıp da işin stratejisini belirleme meselesi olan istişare unutulmamakta ve terk edilmemektedir. “Eğer siz, dinî veya sosyal bir yapı içerisine girmiş iseniz, idareciye itaat ve biat etmişsiniz demektir. Dolayısıyla bundan sonraki işleri istişareden daha ziyade itaat veya biat merkezli götürülecektir.” şeklindeki bir anlayış yanlıştır. Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*)’in ortaya koymuş olduğu ölçülere uymayan bu anlayış, “Müslüman” olduklarını söyleyenler tarafından uygulanıyorsa bunun adı “itaat” veya “biat” değil, tastamam nefsânî veya grupsal “saltanat”tır. Lidere/imama kayıtsız, şartsız ve dahi istişaresiz itaati bir iman meselesi haline getirerek, insanları “imam”la “iman” arasında preslemek hem dine hem insan aklına hem de insan hak ve özgürlüklerine indirilen en büyük darbedir.

Son olarak şunu ifade etmekte fayda vardır: İnsanlar hür doğarlar ve hür yaşarlar. Kulluk sadece Allah’adır. Bedüzzaman Hazretlerinin ifadesiyle “*Hürriyet imanın [bir] hâssasıdır.*” Dolayısıyla insanların liderlerine/yöneticilerine itaatleri prensipler çerçevesindedir, asla şahsî bir itaat söz konusu değildir, olmamalıdır. Bir liderin şahsî faziletlerinden dolayı ona saygı göstermek ayrıdır, her hâlükârda kayıtsız-şartsız itaat etmek ayrıdır. Tekrar ifade edecek olursak; insanların liderlerine itaatleri, liderlerin prensiplere bağlı kaldıkları müddetçedir. Yani itaat prensiplerdir, şahıslara değil... Lider de prensiplere bağlı kaldığı müddetçe saygıya değerdir. Değerlerden ayrıldığı, onların hilâfına hareket ettiği zaman orada itaatten ve saygıdan bahsetmek mümkün değildir. Bu konuyu Giordano Srugno’nun “*Tanrı iradesini hâkim kılmak için yeryüzündeki iyi insanları kullanır; yeryüzündeki kötü insanlar ise kendi iradelerini hâkim kılmak için Tanrıyı kullanırlar.*” sözü ile bitirelim.

- ¹⁶⁹ Bu soru ve cevap, (en son paragraf hâriç) M. Fethullah Gülen'in *Prizma* adlı eserinden aynen alınmıştır. Bkz. M. Fethullah Gülen, *Çizgimizi Hecelerken*, İstanbul 2013, s. 78-83.
- ¹⁷⁰ Hucurât, 49/2.
- ¹⁷¹ Menât; "Hükmün kendisine bağlandığı vasıf, illet anlamında usûl-i fıkıh terimi." Geniş bilgi için bkz. Ferhat Koca, "Menât", *TDV İA*, c. 29, İstanbul 2004, s. 119-121 [T.K.].
- ¹⁷² Tirmîzî, "Ahkâm", 1327; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 3592. Ayrıca bkz. Kandehlevî, *a.g.e.*, c. 3, s. 515-516.
- ¹⁷³ Buhârî, "Menâkıb", 69; Müslim, "Fezâil", 67(2320).
- ¹⁷⁴ Buhârî, "Hibe", 8; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4/330.
- ¹⁷⁵ Buhârî, "Tabir", 92(47); Müslim, "Rüya", 42(17).
- ¹⁷⁶ Buhârî, "İlim", 2(4), Edeb 78(79); Müslim, "Sıfâtü'l-Münâfikîn", 50(64).
- ¹⁷⁷ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 99.
- ¹⁷⁸ Mekke'nin Akabe mevkiinde, 621-622 yıllarında Medineli Müslümanlarla Hz. Peygamber (salallahu aleyhi ve sellem) arasında yapılan iki anlaşmayla ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkâl, "Akabe Biatları", *TDV İA*, c. 2, İstanbul 1989, s. 211.
- ¹⁷⁹ Hicretin 6. yılında ashabın Hudeybiye'de Hz. Peygamber'le yaptıkları biat hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Bey'atürrıdvân", *TDV İA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 39-40.
- ¹⁸⁰ Cengiz Kallek, "Biat", *TDV İA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 120-121.

İTAAT

İTAAT EDİLMESİ GEREKEN BİR NOKTADA BAZEN AKLIMIZ VE MANTIĞIMIZA TERS DÜŞEN HUSUSLAR OLABİLİYOR. BU NOKTADA “İTAAT”İ NASIL ANLAMALIYIZ? ¹⁸¹

Bizim anladığımız manada itaat ve inkıyat, askeriye ve emniyet gibi resmî müesseselerde âmirlerin, sivil toplum hareketlerinde de o işin sevk ve idaresini yapan, umumun kabul ettiği bir şahsın ya da insanların her türlü konuyu orada istişare edebilecekleri değişik kimselerden meydana gelmiş bir meşveret meclisinin, içtihat, tespit ve kararlarını yerine getirmekten ibarettir. Ne var ki sivil inisiyatiflerde ne itaat ve inkıyat edilen şahıs ne de meşveret meclisinin kendilerine itaat ve inkıyat edilmeyi beklemek gibi hak ve istihkakları yoktur.

Fakat zaman, milletimizin devletler muvazenesinde hak ettiği yeri alması için herkesin katılması gereken bir seferberlik zamanı olduğuna göre meseleler, her zaman belli bir heyetin meşveretinden çıkmalıdır ve alınan kararlara da mutlak manada itaat edilmelidir. Zira meşveret ve itaat bir vahidin değişik yüzleri gibidir... ve bunlar, İslâm içtimâî hayatının önemli unsurlarıdır.

Soruda bahsedildiği gibi meşverette çoğunluk tarafından benimsenen hususlar bazen herkesin aklına yatmayabilir ve herkes tarafından kabul edilmeyebilir. Meşveret meclisinde bulunanlar da Allah katında kendilerini sorumluluktan kurtarmak için içtihad farklılıklarını dile getirebilir, her meseleye ulu orta “evet” demeyebilir ve alınan kararlara muhalefet şerhi düşebilirler. Aslında meşveretin gerçek anlamı da işte budur. Ancak bazılarının muhalefetlerine rağmen eğer ilgili mevzuda bir karar alınmışsa, artık o muhalif kişilerin bu karar aleyhinde tek bir kelime bile konuşmamaları ve karara uymaları gerekir. Zira bu tür konuşmalar kendilerini Allah’ı anlatmaya adanmış bir topluluğu gıybet etmek demektir. Gıybet ise Hakk’a hizmet eden bir topluluğun hukukunu ihlâl olduğundan, onların her biriyle onlar hakkında söylediklerini de zikredip ferden ferda helâlleşmedikçe o şahsın kurtulması ve cennete girmesi mümkün olmayabilir.

Evet, istişarede alınan kararlara mutlaka uyulması lazımdır. Meselâ meşveret meclisinde bir yere gidilmek üzere ekseriyetle karar alındı ve yola çıkıldı. Yolda -Allah muhafaza- kaza oldu. Kaza sonucu karara karşı çıkanların “Biz dememiş miydik? Gitmeseydik kaza olmayacaktı... Gittik başımıza bu iş geldi.” gibi ifadeleri, kaderi tenkidin yanında, diğer arkadaşları gıybet sayılır.

Bu hususta Allah Resûlü'nün şu kararlılığı çok dikkat çekicidir: Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*), Uhud Savaşı öncesi ashâbı ile meşveret eder; kendi görüşü Medine'de kalıp müdafaa harbi yapma istikametindedir. Ancak yapılan istişare sonucu, Medine'nin dışına çıkılarak taarruz harbi yapılmasına karar verilir. Bu karar gereği Nebîler Serveri (*sallallahu aleyhi ve sellem*) Uhud'a gider (Dârimî, Rüya 13; Ahmed ibn Hanbel, *el-Müsned*, 3/351). Bu noktada Seyyid Kutub'un şu enfes yorumu çok yerindedir: “*Allah Resûlü Uhud'a çıkarken orada 70 kişinin şehit verilmesi değil; Medine'de taş taşın üstünde kalmayacağını bilseydi, meşveretin hakkını vermek için yine çıkacaktı.*” (Seyyid Kutub, Fî Zılâli'l-Kur'an, 1/501)

Evet, meşveretin İslâm'da ve İslâmî yapıda böyle önemli bir yeri vardır. Yıkılan Medine tekrar yapılabilir ama teşri döneminde İslâm'ın bir rüknü yıkılırsa onu yeniden inşa etmek imkânsızdır. Öyleyse meşveret heyetinde bulunan herkes sahip oldukları güzel fikirleri heyete sunmalı ve o güzel düşüncelerin herkese mâl olmasını sağlamalı... ve tabii aksi karara da mutlak manada uymalıdır.

Buraya kadar arz etmeye çalıştığımız esaslar itaat etme ile ilgiliydi. Bu meselelerin bir diğer yönü -ki o da itaat etme kadar önemlidir- kararlara itaat ettirme adına resmî müesseselerde âmirlere, sivil toplum hareketlerinde de o işin sevk ve idaresini yapan, umumun kabul ettiği şahsa düşen sorumluluklardır. Hemen ifade edelim ki bunun bütün misallerini Allah Resûlü'nün (*sallallahu aleyhi ve sellem*) hayat-ı seniyyeleri içinde görmek ve göstermek mümkündür. Nebîler Serveri'nin hayatını bu perspektiften inceleyerek, ondan her zaman itaat ettirmeye yönelik genel prensipler çıkartabiliriz.

Şimdi isterseniz, bu çizgide cereyan eden bazı tarihî vakalara kuşbakışı bir göz atalım:

Cahiliye dönemi Arapları, oldukça ferdî hareket eden insanlardı. Hemen en küçük bir mesele bile onları aile aile, oymak oymak, kabile kabile birbirine düşürebilirdi. Böyle bir toplumun fertlerinin birbirine düşmemesi, bazılarının

bazılarına itaat etmesi âdeta imkânsızdı. O dönemde Mekke ve Medine’de kendi içlerinde birçok parçaya ayrılmış pek çok kabile vardı. Bunlar, dışta kavga edecek insan bulamayınca, kılıçlarını çekerler ve birbirleriyle savaşırlardı.

İşte böyle bir toplum içinde itaat düşüncesini geliştirip bir baş etrafında bunları toplamak, Allah Resûlü’nün peygamberliğine delil teşkil edecek ölçüde büyük bir hâdisedir. Bana göre bu husus, felsefî siyer yazarlarının dikkatinden kaçmıştır. Evet, Nebîler Serveri (*sallallahu aleyhi ve sellem*), olabildiğine bedevî ve birbirini yiyen bir cemaatten; medenî ve birbirini dinleyen, itaat eden bir cemaat çıkarmıştır.

Yine o dönem anlayışı içinde, Araplar bir köleye hiçbir zaman -hele bu bir de siyahî ise- insan nazarı ile bakmazlardı. Sanki onlara göre Allah’ın iki kulu vardı da bunlardan birine “Şeytan ol!” dedi; o da gidip siyah oldu. -Bugün pek çok siyahlar bunun aksini düşünürler- Onun için Bilâl-i Habeşî (*radiyallahu anh*), Ümeyye ibn Halef’in yemek yediği odaya girme hakkına bile sahip değildi. Yani köle, insan mı değil mi, şayet bu köle siyah ise hayvan mı insan mı meselesinin münakaşası yapılırdı. İslâm geldi ve köleleri öyle bir mevkie yükseltti ki meselâ; saçları siyah ve kıvrıkcık, dudakları iki parmak kalınlığında **أَشْهَدُ** [eşhedü enne Muhammeden Resûlullah] derken **ش** [şin] harfini çıkaramadığından dolayı **أَشْهَدُ** [eshedü] diyen Bilâl-i Habeşî (*radiyallahu anh*), Bedir’de eşraf içinde hâdiselere müdahale edebiliyor ve görüşlerini ortaya koyabiliyor... ve hane-i Risâlet-Penâhîye İbn Mes’ud’la aynı hakka sahip bir şekilde girip çıkabiliyordu.

Bunlardan bir diğeri Efendimiz’in azatlı kölesi Zeyd ibn Hârise’dir. Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*), Zeyd ibn Hârise’yi içinde Cafer ibn Ebî Talib, Abdullah ibn Revâha, Halid ibn Velid... (*radiyallahu anhum*) gibi soylu harp dâhileri ve savaş kahramanları bulunan ordunun başına kumandan tayin etti ve önemli bir harbe gönderdi. Bunlar cahiliye dönemi anlayışlarını bir kenara iterek azatlı köle de olsa kumandan Hz. Zeyd’e (*radiyallahu anh*) itaat ettiler (Buhârî, Meğâzî 44; Ahmed ibn Hanbel, el-Müsned, 1/256, 5/299, 300).

Kaderin garip cilvesine bakın ki aradan geçen onca yıldan sonra yine Bizans üzerine gidecek bir orduya Nebîler Sultanı, Hz. Zeyd’in oğlu Üsâme’yi kumandan tayin etti. Bu defa da ordunun içinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz.

Osman, Hz. Ali (radiyallahu anhüm) gibi devasa şahsiyetler vardı (Buhârî, Meğâzî 87; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 63).

Asr-ı Saadet'te bu istikamette cereyan eden bir başka olayı da Abdullah ibn Hüzâfetü's-Sehmî anlatır. Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*), bu büyük insanın emrine bir müfreze vererek bir yere gönderir. Orada emrindekilerden birinin itaat düşüncesinde kusur ettiğini anlayan Hz. Abdullah bir ateş yaktırır ve “Kendinizi bu ateşe atın!” emrini verir. Bu emir karşısında bazıları dolu dizgin kendilerini ateşe atmak ister. Bazıları ise “Biz ateşten kaçıp Allah Resûlü'ne iman ettik, şimdi kendimizi ateşe mi atacağız?” deyip geri dururlar.

Sefer dönüşü meseleyi Allah Resûlü'ne anlatırlar. Efendimiz, “*Eğer o ateşe girseydiniz ebediyen çıkamazdınız!*” karşılığını verir. Çünkü bu bir intihardır. İntihar ise Allah'ın yasak ettiği bir ameldir. “*Hâlık'a isyanın bahis mevzuu olduğu bir yerde mahlûka itaat yoktur.*”¹⁸² Haram olduğu kati olan meselelerde hiç kimseye itaat edilmez.

İşte bu ve benzeri misallerden hareketle, sahabeyi o cahiliye Arap anlayışından uzaklaştırıp, itaat duygu ve düşüncesi ile dolduran sırrı keşfetmek ve onu hayata geçirmek, resmî müesseselerde idarecilerin, sivil toplum hareketlerinde de umumun kabul ettiği şahısların görevleri olmalıdır. Meselâ; bu çerçevede, Üstad Bediüzzaman'ın “Kardeş kardeşe peder olamaz, mürşit vaziyetini takınmaz.”¹⁸³ ölçüsüne uygun hareket etmek çok önemlidir. Bu, insanları köle gibi kullanmama, bulunduğu makamı baskı unsuru gibi görmeme, mütekabiliyet çizgisi içinde iş yapma ve yaptırma şeklinde anlaşılabilir.

Evet, eğer bunlar hayata geçirilebilirse, soruda bahis mevzuu edilen olumsuzlukların hiçbiri söz konusu olmaz. Burada Zeyd ibn Sâbit ile İbn Abbas (radiyallahu anhumâ) arasında geçen hâdise, bizim düşünce ufuklarımızı açacak boyuttadır. Bir gün Hazreti Zeyd (radiyallahu anlı) ata binerken İbn Abbas atın üzengisinden tutar. Zeyd ibn Sâbit onun bu davranışı karşısında: “Sen ne yapıyorsun, sen ki Peygamberin amcasının oğlusun.” deyince; İbn Abbas: “Biz büyüklerimize hürmet göstermekle emrolunduk.” der. Bu defa Hazreti Zeyd, İbn Abbas'ın elini tutup öper; “Biz de Ehl-i Beyt'e karşı böyle davranmakla emrolunduk.” karşılığını verir (İbn Asâkir, Târîhu Dimaşk, 4/146).

Zannediyorum bu mütekabiliyet duygusu geliştirilebilse, ne aşağıdakiler “Biz itaat ediyoruz.” diyerek üsttekilere karşı istiskalde bulunacak ne de üsttekiler

kendilerini dinlemeyen insanlar karşısında bazı şeyleri yaptırmada zorlanacaktır.

Hâsılı istişare, nebevî; münferid hareket ise şeytanî bir davranıştır. İtaat ise meşveretin tabii bir neticesidir. Cihan tarihinde peygamberler, vahiyle müeyyed oldukları halde istişare ederek hareket etmişlerdir. Bunun aksine Ramses'ten, Amnofis'e, Sezar'dan Napolyon'a; Cemil Meriç'in ifadesi ile ondan da deli teke Hitler'e, Stalin'e, Lenin'e kadar ne kadar firavun varsa bunların hepsi de müstebit, tek başlarına karar veren ve infaz eden insan görünümlü şeytanların çıraklarıdır.

*“Benim fikrim; yanlış olma ihtimali olan
bir doğrudur,
Senin fikrin; doğru olma ihtimali olan bir
yanlıştır.”*

İmam Şâfiû (r.a.)

¹⁸¹ Bu soru ve cevap M. Fethullah Gülen'in Prizma adlı eserinden aynen alınmıştır. Bkz. M. Fethullah Gülen, *Prizma-2*, İzmir 2012, s. 50-55. Bu yazının biraz farklı versiyonu için bkz. fgulen.com'daki yazı. Tarih: 27 Eylül 2001.

¹⁸² Buharî, "Ahkâm", 9; Müslim, "İmâret" 39; Nesâî, "Bey'at", 4133. İbn Ömer (*radıyallahu anh*)'den rivayet edilen bir hadise göre de Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurmuşlardır: "*Müslüman bir kimse için hoşlansa da hoşlanmasa da İslâm'ın emirlerine göre her emri dinleyip itaat etmesi gerekir. Günaha götürecek emirleri ise dinlememeli ve itaat etmemelidir.*" Bkz. Nesâî, "Bey'at", 4135 [T.K.]

¹⁸³ Nursî, Lem'alar, s. 277 [T.K.].

34. BÜYÜK ÂLİMLER ARASINDA, SAYGI VE TERBİYE GİBİ HUSUSLAR, FİKİR HÜRRIYETİNE GÖLGE DÜŞÜRMÜŞ MÜDÜR? YAŞ AÇISINDAN DAHA KÜÇÜK OLANLARIN MECLİSLERDE SÖZ SÖYLEMESİNİ NASIL DEĞERLENDİRİYORSUNUZ? BÖYLE BİR DURUM ŞİMDİ SÖZ KONUSU OLABİLİR Mİ? ¹⁸⁴

Tarihin belirli zamanlarında toplumdaki terbiye ve kültürde, İslâm'ın ruhuna aykırı olarak bazı kimselerce ve bazı idarelerce baskı ve zorlamaya başvurulmuş ama hep öyle olmamıştır. Aslında saygılı olmak başka, büyüklüğü kabullenip istidatların önünü kesmemek daha başka bir meseledir.

Efendimiz etrafındaki yaşlı sahabilere, hurmayı bir misalle sormuş, pek çok sahabe değişik ağaçlar etrafında dolaşırken, yaşı oradakilere nispeten daha küçük olan Abdullah ibn Ömer cevabı bilmesine rağmen söylememiştir. Öyle anlaşılıyor ki İbn Ömer o dönemde böyle davranılması gerektiğini düşünüyordu. Ama daha sonra babası ona, yapması gerekli olan hususu söyleyince, zannedirim o da değişmişti.

Hicrî 2. asır, Ebû Hanife, Süfyan ibn Uyeyne, Süfyan es-Sevrî ve Evzâî gibi dev imamların yaşadığı çok velûd bir dönemdir. Bu imamlar birbirleriyle muasır olup belki sadece aralarında üç-beş yaş fark vardı. Bu dönemin en mühim özelliklerinden biri, fikirlerin çok serbestçe tartışılıyor olmasıydı. Hususiyle Kûfe'de her şey münazaranın adabına göre tartışılıp konuşuluyor, müzâkere ediliyordu ve bir neticeye bağlanıyordu. Herhâlde şimdilerde olduğu gibi saygısızca ve kavga edercesine değildi! Kavga edilmiyor, tartışmalara girilmiyor ve her şey bir edep çerçevesinde cereyan ediyordu. Yapılan bütün müzâkereler insana karşı saygılı davranma ve hoşgörülü olma çerçevesinde gerçekleşiyordu.

İmam Muhammed, İmam Ebû Yusuf Ebû Hanife'ye karşı çok saygılı ve terbiyeli idiler. Ona, "Hocamız" diyorlardı ama aynı meselede onunla farklı düşünceleri de olabiliyor ve bunu da ifade edebiliyorlardı. Kitaplarda buna misal teşkil edecek, onların pek çok farklı düşünce, mülâhaza ve mütalaaları vardır. Bunlar sadece kuru bir saygıdan dolayı "Hocam" deyip de Kitap ve Sünnet'te öyle görmedikleri hakkı ketmetmiyorlardı. Çünkü onlar hakikat karşısında susanın dilsiz şeytan olduğunu çok iyi biliyorlardı.

35. İSTİŞAREDE KARARLAR NASIL ALINMALIDIR?

- Gündemdeki her madde değerlendirmenin sonunda özetlenip karara bağlanmalıdır. İstişarede kararlar ekseriyete göre alınır. Çünkü “meşverette her zaman icmâ olmayabilir; herkesin görüşünün tek bir noktada toplanmadığı durumlarda, ekseriyetin düşünce ve kanaatine göre amel edilir. Zira Sahib-i Şeriat’a göre ekseriyet icmâ hükmündedir.”¹⁸⁵
- Kararlar -mümkünse- oy çokluğundan ziyade oy birliğiyle alınmalıdır.
- İstişarede alınan karar, umumu ilgilendiren bir konu olduğu için kararla ilgili bütün insanların hukuku göz önünde bulundurulmalıdır. Bir kişinin istişare kurallarını çiğneyerek kendi görüşünü kabul ettirmesi, umumun hukukuna bir tecavüz sayılır. Aksi takdirde istişare sonunda meydana gelecek bütün vebal ve sorumluluk bu şahsa ait olur. Bu yüzden karar alınırken vebalden korkmak, şahsî görüşlerden ziyade umumun görüşüne nazar etmek gerekir. Umumun aldığı karar, açıkça Kur’an, sünnet ve maslahatlara aykırı değilse vebalden de uzaktır. Çünkü Peygamberimiz (*aleyhissalâtu vesselâm*) “*Ümmetim dalâlet üzere içtima etmez.*”¹⁸⁶ buyurmuştur.
- Gerek oy çokluğuyla gerekse oy birliği ile olsun alınan kararlar herkesin anlayabileceği şekilde açık, net ve kısa olmalı, yoruma ve yanlış anlamaya müsait olmamalıdır¹⁸⁷. Yönetici, müzâkereye açılan maddeyle ilgili konuşmalar bittikten sonra sekretere sesli bir şekilde kaydedeceği maddeyi ifade etmeli ve karar bu şekilde kaydedilmelidir. Toplantının sonunda kaydedilen maddelerin tekrar sesli bir şekilde okunması yanlış anlaşılmalardan önüne geçmek içindir. Ayrıca yazılı olmayan hiçbir şeye itibar edilmemeli ve şifahi beyanlardan kaçınılmalıdır.

36. İSTİŞARE NASIL BİTİRİLMELİDİR?

Kişi, istişarede farkına varmadan boş söz konuşabilir, yanlış fikir beyan edebilir veya elinde olmadan bir başkasına karşı yanlış bir davranış sergileyebilir. Bütün bunlardan kurtulmanın yolu; istişare anında çok dikkatli davranmaya çalışmaktır. Bununla birlikte gayriihtiyari durumlar söz konusu olmuş ise toplantı bittiği anda veya toplantı çıkışında arkadaşlardan helallik, Allah’tan da af dilemelidir. Ebû Hüreyre (*radıyallahu anh*)’den rivayete göre Resûlullah (*salallahu aleyhi ve sellem*) şöyle buyurmuştur: “*Her kim bir toplantıda oturup*

orada fazla boş sözler konuşursa, o toplantıdan kalkmazdan önce:

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ
إِلَيْكَ

‘Allahım seni hamdinle tesbih ederim. Senden başka ilâh olmadığına ancak senin gerçek ilâh olduğuna şahitlik ederim. Senden bağışlanmayı ister, tevbe eder, Sana yönelirim’ derse, o toplantıda meydana gelen hataları bağışlanır.”¹⁸⁸

İstişarenin ciddiyeti, orada bulunmanın mesuliyeti ve bize örnek teşkil etmek açısından olsa gerek ki Efendimiz’in, bir toplantıdan kalkmadan önce onlarca defa bağışlanmayı ve tevbelerinin kabul olunması adına sürekli dua ettiğini görüyoruz. Meselâ; İbn Ömer (*radiyallahu anh*)’den gelen rivayete göre şöyle demiştir: Bir toplantıda Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*)’ın kalkmazdan önce *yüz kere* şu duayı yaptığı sayılırdı:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الْغَفُورُ

*“Rabbim, beni bağışla ve tevbemi kabul buyur! Şüphesiz sen tevbeleri kabul eden ve günahları bağışlayansın.”*¹⁸⁹

Yine İbn Ömer (*radiyallahu anh*)’den rivayete göre Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*), bir toplantıdan kalkmazdan önce mutlaka ashâbına şu duayı yapardı:

اللَّهُمَّ اقسِمَ لَنَا مِنْ خَشِيَّتِكَ مَا يَحُولُ بَيْنَنَا وَبَيْنَ مَعْاصِيكَ وَمِنْ طَاعَتِكَ مَا تُبَلِّغُنَا بِهِ جَنَّتِكَ وَمِنْ اليَقِينِ مَا تُهَوِّنُ بِهِ عَلَيْنَا مُصِيبَاتِ الدُّنْيَا وَمَتِّعْنَا بِأَسْمَاعِنَا وَأَبْصَارِنَا وَقُوَّتِنَا مَا أَحْيَيْتَنَا وَاجْعَلْهُ الْوَارِثَ مِنَّا وَاجْعَلْ ثَأْرَنَا عَلَى مَنْ ظَلَمْنَا وَانصُرْنَا عَلَى مَنْ عَادَانَا وَلَا تَجْعَلْ مُصِيبَتَنَا فِي دِينِنَا وَلَا تَجْعَلِ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمِّنَا وَلَا مَبْلَغَ عِلْمِنَا وَلَا تُسَلِّطْ عَلَيْنَا مَنْ لَا يَرْحَمُنَا

“Allah’ım! Sana karşı işlenecek günahlarla aramızda perde olacak korkundan, bizi cennetine ulaştıracak kulluğundan, dünya musibetlerine karşı tahammülümüzü kolaylaştıracak güçlü bir iman nasip et. Allah’ım! Bizi yaşattıkça

kulaklarımız, gözlerimiz ve gücümüzden bizi faydalandır. Aynı şeyleri soyumuza da nasip et. Bize zulmedenlerden intikamımızı al. Düşmanlarımıza karşı bize yardım et. Bizi dinimizden yaralama. Dünyayı en büyük gayemiz eyleme. Dünyalık bilgilerle de sonumuzu getirme. Bize acımayanları üzerimize güçlü ve kuvvetli kılma.”¹⁹⁰

37. İSTİŞARELERİN SONUÇLARINA NASIL BAKILMALIDIR?

Eskiler, “Niyet hayır, akıbet hayır” derler. Hâlisâne ve hakkı verilerek yapılan istişarelerin sonu ne olursa olsun sonucun hayır olduğu düşünülür. İnanan insan “el-Hayru fi mahtârahullah”¹⁹¹ “Hayır, Allahu Teâlâ’nın ihtiyar buyurduğu (seçtiği, takdir ettiği) husustadır.” düşüncesini hatırdan çıkarmamalıdır. Zira bazen olur ki kulun “hayır” olarak gördüğü işte “şer”, “şer” bildiği işte de “hayır” olabilir. Kur’an-ı Kerim’de “*Olur ki siz bir şeyden hoşlanmazsınız da o şey hakkınızda hayırlıdır; bir şeyi seversiniz ama o şey sizin hakkınızda şerlidir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*”¹⁹² buyurulmaktadır. Hâlis niyetlerle başlanıp, vazife şuuruyla hakkı verilen meşveretlerin sonunun da hayırlı olacağından endişe edilmemelidir.

Sonuç olumsuz çıksa bile inanan insan için bu bir kayıp değil kazançtır. “Tecrübe kazanımı” az bir kazanım değildir. Ayrıca işlerin sonunu, “galip/mağlup”, “olumlu/olumsuz” ya da “başarılı/başarısız” kılan Allah’tır. Kişiye vazifesini yapmak, sonra neticesini Allah’a havale etmek düşer. Mükâfatı Allah katında ve teminat altındadır. Dolayısıyla insan, “Biz seferle mükellefiz, zaferle değil.” şeklinde düşünmeli, işin hakkını verdikten sonra tevekkülle beklemelidir.

38. İSTİŞARE YAPILDIKTAN SONRA MESULİYET KALKMIŞ OLUR MU?

Bir şartla ki istişare; ehli ile sancılı ve ızdıraplı ruhlarla ve sırtında küfe taşıma hassasiyeti ile hareket edenlerle yapılırsa mesuliyet de kalkmış olur.¹⁹³

39. İSTİŞAREDE ÇOĞUNLUĞUN KARARINA UYMAK GEREKİR Mİ? EFENDİMİZ’İN “ALLAH (C.C.) ÜMMETİMİ DALÂLET ÜZERE BİRLEŞTİRMEZ” HADİSİNİ NASIL ANLAMALIYIZ?

İstişarelerde oy birliğini/fikir birliğini sağlayarak karar almak temel hedef olmalıdır. Ancak bazen heyetin efkârı ikiye, hatta üçe, dörde ayrılmış olabilir.

Bu tür durumlarda azınlıkta kalan şahısları da rencide etmeyecek, kırmayacak şekilde çoğunluğa göre karar almak gerekir. Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'in Uhud'da çoğunluğa göre karar vermesini hatırlayalım. Bu tür durumlarda dikkat edilmesi gereken önemli bir husus şudur: Çoğunluk tarafında yer alan şahıslar, diğer arkadaşlarına rüçhâniyet ifade edecek hareket, ifade ve beyanlardan sakınmalı; “Gördüğünüz gibi, heyetten bizim istediğimiz gibi karar çıktı, sizin fikirleriniz yanlıştı.” dememeli, arkadaşlarını ötekileştirmemelidir. Bu tavır daha sonraları heyet arasında tamiri imkânsız açıkların oluşmasına sebebiyet verebilir. Aksi takdirde heyetin aldığı karara şerh düşen, aynı fikirde olmadıklarını beyan edenler; “Siz nasıl düşünürseniz düşünün, nasıl karar alırsanız alın biz yine aynı düşüncededeyiz, fikirlerimizden vazgeçmiyoruz.” diyebilirler. Muhalif düşüncede olanlar ya da karara şerh düşenler; “Evet, bu mevzuda sizinle aynı kanaatte olmasak bile, o ki çoğunluk bu yönde karar vermiştir, istişareden hangi karar çıkarsa çıksın, biz uyarız. Sizin kararınız bizim kararımız olur. Dışarıda da aynı şekilde -fikirlerimizin hilâfına dahi olsa- aynı fikirleri paylaşıyormuşuz gibi hareket ederiz.” demelidir. Zira çoğunluğun tarafı olduğu karar(lar) ileride yanlış çıktığında “Biz size demedik mi bu yol yanlıştır, gitmeyin, yapmayın!” demek, istişarenin mana ve muhtevasıyla uyuşmaz. İstişarede muhalif fikir beyan edenlerin dışarıda “Bak bu şekilde karar alındı, amma göreceksiniz işler sarpa saracak, hedeflenen maksada ulaşamayacak...” gibi konuşmalar yapmaları, heyet üyeleri hakkında en azından suizan yapmış olacaklarından doğru bulunmamıştır.

İstişarelerde “ihlâs” ve “uhuvvet”in yara almaması için istişare anında (en acımasızca dahi olsa) fikirler beyan edilmeli (fikirler “tartışılmalı”, kişiler değil), fakat istişare sonrası kardeşlik hukuku aynen devam ettirilmelidir. Aksi takdirde ne o istişarenin ne de o heyetin hayırlı işler yapması, başarıya ulaşması mümkün değildir. Çünkü istişare heyeti, hakkın hatırını âlî (yüce) tutan heyettir ve onu hiçbir hatıra feda etmeyendir. İstişare mahallinde ister doğru, isterse yanlış fikir beyan edilsin; her ikisi de hakkın hatırı için görüşlerini ifade ettiklerinden dolayı saygıya değerdir. Bu sebeple herkesin fikirlerini serbestçe beyan edebilme özgürlüğüne saygı duyulmalıdır.

Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'in ilgili hadisine gelince: İstişare iki sebeple yapılır: Birincisi; meşru bir işin yapılmasını sağlamak. İkincisi ise

ortaya çıkan bir problemin en güzel ve faydalı bir şekilde sonuçlanmasını sağlamaktır. İstişare akılların bir araya gelmesini ve bir konuda çözüm önerilerinin çoğalmasını sağlar. Ferdî görüşlerin yanılma payı yüksektir. Ancak cemaatin ve çoğunluğun görüşünün yanılma payı çok azdır. Peygamberimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*); “Allah ümmetimi dalâlet üzere birleştirmez; Allah’ın eli cemaatin eli üzerindedir.”¹⁹⁴ buyurmuşlardır.

Beyan buyurulan hadis-i şerif iki anlama gelebilir: Birincisi, “Ümmetimin ilim ve içtihat sahibi çoğunluğu ahkâmda yanlıştta birleşmez.” demektir. İkincisi, “Ümmetimin istişarede çoğunluğunun aldığı kararlar yanlış olmaz.” Her iki mana da doğrudur. Zira insan fitratı hak ve adâlete meftundur ve haksızlığa karşı çıkar. Bu nedenle insanların çoğunluğu haksız ve yanlış kararda ittifak etmezler. Siyasî olarak yanlış bilgi ve yalan propagandalarla aldatılabilirler; ancak bu devamlı olmaz. Gerçek ortaya çıkar ve yanlışlıktan dönülür. “Çoğunluk yanılmaz” prensibi bu nedenle demokrasinin dayandığı temel ilke sayılmıştır.¹⁹⁵

40. İSTİŞARE KARARLARINA UYMAK “FARZ” MIDIR?

Bir meselenin farz olabilmesi için o mesele ile ilgili Kur’an’da sarıh bir ayetin bulunması gerekir. Farz, mükelleften yapılması kesinlikle istenen fiil anlamında kullanılan bir fıkıh usulü terimidir.¹⁹⁶

Tariften de anlaşılacağı üzere istişare, Kur’an’da insanlardan yapılması kesin ve bağlayıcı şekilde istenen fiillerden biri değildir. Dolayısıyla meşveret kararlarına uymak “farz” değildir ancak toplumların ve devletlerin idaresinde farz kadar önemlidir, diyebiliriz. Çünkü ulemanın çoğuna göre şûrânın hükmü vaciptir. Vacip de farz ile eşanlımlı, Hanefîlere göre delilinin zannî olması sebebiyle ondan bir derece aşağıda olan teklifî hüküm anlamında bir fıkıh usulü terimidir.”¹⁹⁷

Meşveret kararlarına uyulmaması, bir cemaatin birliği, düzeni ve çalışmalarını açısından son derece yanlış bir tavidir. İstişare dinde farz bir emir olarak emredilmemekle birlikte, gerek Efendimiz için “*İş(ler) hakkında onlarla istişarede bulun!*” emri, gerekse sahabenin faziletleri anlatılırken “*Onların işleri aralarında istişare iledir.*” ayeti İslâm geleneği ve ahlâkında önemli bir yer tutar. Bu sebeple, istişareye sadece bir cemaatin veya grubun almış olduğu karar nazarıyla bakmak, önemsememek, aynı zamanda İslâm’ın prensiplerini ve ahlâkını

da önemsememek anlamına geleceğinden sakıncalıdır.

Evet, “İster icma kararıyla ister çoğunluğun görüşüne göre olsun, şûrâ usulüne göre cereyan etmişse, artık orada üzerinde anlaşılan görüşe muhalefet etmek caiz değildir ve alternatif düşünceler ileri sürülemez. ‘Ben farklı ve isabetle bir görüşte bulunmuştum’ veya ‘Ben muhalefet şerhi koymuştum’ gibi sözlerle alınan kararlar aleyhinde rey izhar etmek düpedüz bozgunculuk ve günahdır. Allah Resûlü, kendi içtihatlarına rağmen böyle bir çoğunluğun görüşlerine uyararak Uhud’a çıkmış, sonra da evvel ve âhir, hatalı da olsa, ekseriyetin içtihatlarıyla alakalı hiçbir beyanda bulunmamıştır.”¹⁹⁸

41. İSTİŞAREDEDEN BEKLENEN NETİCE ALINMADIĞI DURUMLARDA MÜSTEŞARA NASIL DAVRANILMALIDIR?

Bir iş, “salih ve ehil kişiyle” istişare edilirken; soran Allah rızası için sorar, cevap veren de Allah rızası için ihlâsla cevap verirse, cevap yanlış bile olsa, Allahu Teâlâ o işin neticesini hayra çevirir, yani o iş mutlaka hayırla sonuçlanır, diye ümit edilir.

Eğer sorulan kişi, verdiği cevaplarda işin neticesi itibari ile isabet edememiş ise o kişi azarlanmamalı, takdir edilmemeli, tezyif ve tahkirde bulunulmamalıdır. Zira gaybı ve işin en doğrusunu bilen sadece Allah’tır. Müşavere edilen şahıs kendince doğru bildiği şeyleri söylemiştir de netice farklı çıkmıştır; bu mümkündür, bilinçli yapmadığı takdirde de mazurdur. Ancak verilen cevapların ve yapılan iş(ler)in neticesi yanlış çıktı diye yukarıda bahsedilen davranışlar yapılır ise fikir beyan eden insanlara zaman içerisinde bir ümitsizlik ve güvensizlik gelebilir. Daha sonra bu insanlar, ihtiyaç duyulduğu zamanlarda da hata yapmak korkusuyla fikirlerini beyan etmekten sürekli olarak kaçınabilirler. Dolayısıyla itidali elden bırakmamalı, hayır umulan işlerde geride kalınmamalıdır.

42. UYGULAMADA YANLIŞLIĞI GÖRÜLEN KARARLAR NASIL DEĞİŞTİRİLECEKTİR?

İstişarede teorik olarak alınan kararların pratikte yanlışlığı görülürse, yapılacak ilk ve en önemli iş, tekrar istişare heyetini toplamak ve alınan kararları tadil etmektir. Uygulamada yanlışlığı görülen bir karar ya da kararlar, bireysel olarak veya bir iki kişinin bir araya gelmesiyle değiştirilemez. İstişare kararları

her ne kadar yetkin insanların almış oldukları kararlar olsa bile, değişmez kaideler içeren nasslar olmadığından ihtiyaç hissedildiğinde yine istişare heyeti toplanarak alınan kararları değiştirebilir. M. Fethullah Gülen, bu konuda şu görüşleri ifade etmektedir; “İslâm’da, hakkında sarîh ‘nass’ olan meseleler insanların müdahale sınırları dışında bırakılmıştır. Bu türlü meselelerde, sadece nassın ifade ettiği maksadın bulunabilmesi mülâhazasıyla şûrâyâ müracaat edilebilir. Hakkında İlâhî nass bulunmayan meseleler ise bütünüyle şûrâ sınırları içinde sayılır. Bu gibi hususlarda varılan netice ve verilen kararlara, nasslarda olduğu gibi uyma mecburiyeti vardır... ve artık bu kararların aleyhinde bulunamaz... onlara muhalif görüş ve düşünce serdedilemez. Şayet cumhura rağmen varılan neticede bir yanlışlık varsa, o da yine bir istişare ile giderilmelidir.”¹⁹⁹

İstişare yapıldıktan sonraki zamanlarda alınan kararlara aykırı olarak faaliyet yapılması, heyet üyeleri arasında güvensizliğe ve kırgınlığa sebebiyet verir. İdarecinin, yönetimden bir iki kişiyi yanına alarak kararlarda değişikliğe gitmesi, zaman içerisinde diğer üyelerin “Topluca alınan kararları, idareci birkaç kişiyle birlikte istedikleri zaman değiştirebiliyorsa, o zaman biz daha niye bir araya geliyor, istişare yapıyoruz ki?” şeklindeki kırgınlık ve kızgınlıklarına sebep olur. Bu türlü davranışlardan azamî derecede kaçınılmalıdır.

Evet, istişare kararları ağızdan çıkan söz gibidir, gitti mi gelmez. Dolayısıyla onun muadili yine başka bir sözdür (istişaredir)...

- ¹⁸⁴ Bu soru ve cevap M. Fethullah Gülen'in *Kendi İklimimiz* adlı eserinden aynen alınmıştır. Bkz. M. Fethullah Gülen, *Kendi İklimimiz*, İzmir 2007, s. 97-102.
- ¹⁸⁵ M. Fethullah Gülen, *Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 58.
- ¹⁸⁶ Tirmîzî, "Fiten", 2167.
- ¹⁸⁷ Tüzün, *a.g.m.*, s. 39.
- ¹⁸⁸ Tirmîzî, "Da'vât", 3433; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23329. "Meclisin keffâreti ile ilgili hadisler için bkz. eş-Şâmî, *Câmi'u'l-Usûl-i't-Tis'a mine's-Sünneti'l-Mutahhara*, 66(14044-14048); Hâkim, *el-Müstedrek*, 794(2014-2015); Taberânî, *Mu'cemü's-Sağîr*, 436, 671.
- ¹⁸⁹ Tirmîzî, "Da'vât", 3434; Hâkim, *el-Müstedrek*, 793(2012-2013) Duanın son kelimesi İbn Mâce'de "er-Rahîm" olarak geçmektedir. Bkz. İbn Mâce, "Edeb", 3814.
- ¹⁹⁰ Tirmîzî, "Da'vât", 3502. Meclisin sonunda yapılacak kapsamlı bir dua için bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, 773(1977).
- ¹⁹¹ Bkz. Nursî, Şuâlar, s. 391.
- ¹⁹² Bakara, 2/216.
- ¹⁹³ M. Fethullah Gülen, *Fasıldan Fasıla 1*, s. 142.
- ¹⁹⁴ Tirmîzî'de geçen hadisin tamamı şöyledir; "*Allah benim ümmetimi -veya Muhammed ümmetini- dalâlet üzerine bir araya getirmeyecektir. Allah'ın eli (yardımı) cemaatle beraberdir: Her kim cemaatten ayrılırsa cehenneme ayrılmış olur.*" Bkz. Tirmîzî, "Fiten", 2167.
- ¹⁹⁵ *İstişare Adabı*, s. 23-24.
- ¹⁹⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, "Farz", *TDV, İA*, c. 12, İstanbul 1995, s. 184.
- ¹⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "Vâcip", *TDV, İA*, c. 42, İstanbul 2012, s. 410-414.
- ¹⁹⁸ Gülen, *Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, s. 59.
- ¹⁹⁹ Gülen, *a.g.m.*, s. 4.

“Akıllı insan herkesten öğrenen insandır.”

Montaigne

43. DEVLET BAŞKANLARI İSTİŞARELERİNİ BÜTÜN HALKLA MI YOKSA BİR ŞÛRÂ HEYETİ İLE Mİ YAPMALIDIR?

Günümüz şartlarında bir devlet başkanının ya da büyük yerleşim birimlerindeki idarecilerin halkın tamamıyla istişare yapabilmeleri mümkün değildir. Ancak kasaba ve köy gibi küçük yerlerde idareciler nispeten bunu gerçekleştirebilirler. Belki çoğu zaman için -kasaba ve köylerde dahi- her meselede halkın tamamının görüşünün teker teker alınması fikri bir ütopyadan ileri gitmeyebilir.

İdareciler, idarî konularda farklı farklı istişare stratejileri geliştirmeli ve toplumun ahengini bozmadan yürütmeyi sağlamalıdır. Devlet başkanının istişare edeceği heyet, her zaman için statik bir yapı olmayıp değişik bir kadro teşkil etmelidir. Bunun için Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'in sünnetine bakmak yeterli olacaktır. Meselâ;

- a. Uhud savaşında Hz. Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'in Müslümanlarla istişaresinde olduğu gibi bazen *halkın çoğunluğu*,
- b. Bazen Havâzin ganimetleri meselesinde olduğu gibi istişare anında mevcut Müslümanların tamamı,
- c. Bazen Hendek muhasarasında Gatafan'ın çekilmesi için yapılacak antlaşmalarda görüldüğü üzere Sa'd ibn Muâz ve Sa'd ibn Ubâde gibi *kendi kavimleri içinden yükselmiş kişiler*,
- d. Bazen de Bedir esirleri konusunda olduğu gibi, *Müslümanların bir kısmı şûrâ meclisini oluştururlar.*"²⁰⁰

Ancak şûra ister halkın çoğunluğu ister tamamı ister eşrafından oluşsun, temelde İslam'ın genel prensiplerine aykırı olmayacağından alınan kararlar halkın veya birimler üzerinde keyfî bir idare, diktatörlük, zulüm ve adaletsizlik meydana getirmeyecektir. İslâm âdil bir sistem olduğuna göre Müslüman da istişare anında veya hayatın diğer bütün safahatında adaletten ayrılmayacaktır, ayrılmamalıdır.

44. DEVLET BAŞKANI İLE ŞÛRÂ HEYETİ ARASINDA ANLAŞMAZLIK ÇIKTIĞINDA NASIL TAVIR ALINACAKTIR?

İslâmî ölçüler esas alınarak düzenlenen devlet sisteminde; devlet başkanının

dinî esaslara uygun karar ve kanunnamelerini onaylayıp yürürlüğe koymak, aykırı olanlarını ise geri çevirip yürürlüğe koymama hakkı ve yetkisi şûrâya verilmiştir. Böylece devlet başkanını/hükümdarı Kur'an ve Sünnet çerçevesinde tutup keyfî kararlar vermesinin önüne geçilmesi sistemde yer almıştır. Bunun sebebi hükümdarın kayıtsız şartsız tasarruf hakkına sahip olmamasıdır. Kayıtsız şartsız "hükümdarlık" Allah ve O'nun Peygamberine ait bir husustur.

Devlet başkanı ile şûrâ heyeti arasında herhangi bir anlaşmazlığın yaşanması muhtemeldir. Böyle bir durumda, "mezheplerin beyan ettikleri" bazı görüşler mevcuttur. Meselâ; devlet başkanı, şer'-i şerif çizgisinden sapıp keyfî kararlar verme temayülü gösterdiği ve bu hususta şûrânın görüşünü almaya yanaşmadığı takdirde gerek şûrâ gerekse şûrâyla temas halinde olan ilmiye sınıfının ileri gelenleri tarafından uyarılır. Tutumunda ısrar edip hükümdarlığı kendi elinde toplama hevesine kapıldığı zaman azledilmesi söz konusu olur.

Bununla beraber, şûrâ ve ilmiye sınıfı bazı sebeplerden dolayı yüklendiği sorumluluğu yerine getiremediği ve ülkede birtakım fitnelerin çıkması da muhtemel bulunduğu takdirde azil konusunu bir süre rafa kaldırır ve hükümdarı doğru yola çevirmenin çarelerini araştırır.

Bu durumda hükümdarı silah zoruyla düşürmek çok yanlış olur ve vahim sonuçlar doğurabilir. Devletle millet arasını açıp, kapanması zor problemler ortaya çıkmasına sebebiyet verilebilir. O bakımdan böyle durumlarda çok temkinli ve sabırlı olmak ve meseleyi akl-ı selimle çözmeye çalışmak gerekir.²⁰¹

Diğer yandan, devlet başkanı ile şûrâ meclisi arasında bir anlaşmazlık çıktığında; ihtilâf konusunu tartışıp inceledikten sonra görüş bildirecek kişilerden oluşacak "*hakem heyeti*" kurulabilir. Hz. Ömer'in bu husustaki icraatları câlib-i dikkattir; Onun zamanında, Hz. Peygamber'in kabri ile minber arasında "Meclisü'l-Muhâcirîn" yer almıştır.; Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Zübeyr, Hz. Talha, Hz. Abdurrahman ibn Avf (*radiyallahu anhum*) gibi sahabenin önde gelenleri buranın devamlı üyesi olmuşlardır. Hz. Ömer, ortaya çıkan herhangi bir meseleyi onlara havale ederek istişare eder ve sorulan sorulara sünnete uygun cevabı bulmak için her zaman istişarelerine başvururdu²⁰².

Hz. Ömer (*radiyallahu anh*), bahse konu "hakem heyeti" meselesini -daha önce de örneklendirildiği üzere-tatbikatıyla da göstermiştir. Meselâ; Şam'a giderken, yolda orada veba salgını olduğunu öğrenince, yola devam edip

etmeme konusunda Muhâcirlerle istişare etmiş; anlaşma olmaması üzerine Ensârla görüşmüş yine netice çıkmayınca ilk Muhâcirlerden Kureyş büyükleriyle müşavere etmiş ve onların teklifini kabul ederek maiyetiyle birlikte geri dönmüştür²⁰³.

45. İSTİŞARELERDE GAYRİMÜSLİM TEBAANIN YERİ VAR MIDIR?

Bu konuda merhum Muhammed Hamidullah şunları kaydediyor; “Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*)’in hayatında cereyan eden öyle bazı olaylar vardır ki bunlar bizi bu konuda aydınlatmaktadır: Medine’ye varışından hemen sonra Muhammed (*sallallahu aleyhi ve sellem*), Medine şehrini bir ‘Şehir-Devlet’ olarak teşkilâtlandıran anayasayı vazetti; bu devirde şehir halkının hemen hemen yarısı Yahudi idi ve onların (nisbî bir bağımsızlık muhafaza etmek suretiyle) merkezî Konfedere Devlet’e katılıp bağlanmaları, sulh yoluyla ve tamamen kendi arzularıyla olmuştur. Bu Anayasa metninin meydana getirilmesinden önce Müslümanlar ile Medineli Yahudiler arasında müzâkere ve istişarelerin yapılmış olduğunda şüphe yoktur.

Bu anayasada, sulh, muharebe ve askerî savunmanın, Müslümanlar ve Medine Yahudileri arasında müşterek ve bölünmez olduğu sarahatle kaydedilmiştir. Bu maddenin fiiliyatta kendine bir tatbik alanı bulabilmesinin, Yahudilerle müşavere etmeden mümkün olabileceğini düşünmek manasız olur.

Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) ile Arabistan’ın müşrik kabileleri arasında, daha önce işaret ettiğimiz gibi bazı ittifak ve askerî yardım anlaşmaları yapılmıştı. Bu itibarla, gayrimüslim müttefiklerle zaman zaman O’nun istişareye oturması kendisi için zaruri oluyordu.

Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*), bir gayrimüslim olan Amr ibn Umeyye ed-Damrî’yi, Necâşî’nin nezdine elçi olarak göndermişti. Bedir’deki müşrik esirlerinin her birinin ‘kurtuluş fidyesi’ olarak on Müslüman çocuğuna okuma-yazma öğretmesini Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*) şart koşmuştu. Şahsî kâtibi Zeyd ibn Sâbit’e İbranî yazısını öğrenmesini emretmiş ve o da anlaşıldığına göre bunu şehirdeki Yahudilerden öğrenmişti. Şu hâlde O, gayrimüslimleri memur, muallim, teknisyen, inşaatçı vs. olarak kullanmayı helal telakki ediyordu. Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*), şahsen Medine’nin Yahudi tüccarlarından yiyecek maddesi satın almış, hatta zırhlı gömleğini

onlardan birine rehin olarak bırakmış ve onu geri alamadan vefat etmişti. Bir Yahudi bankerinin Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'e bizzat gelerek borcunu ödemesini istediği zikredilir. Vasiyetinde (bk. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Bonn 1953, (Fransızca tercümesi: Fagnan), s. 248); “*Gayrimüslim tebeama (ehl-i zimme) iyi muamele ediniz!*” demiş olduğunu görüyoruz.

Gayrimüslimlerle istişare durumu ve onların devlet hizmetlerinde istihdamına ait vakalar, Hulefâ-i Râşidîn, bilhassa halife Ömer (*radiyallahu anh*) devrinde daha çok sayıda ve mühim işlerdedir. Bu halifenin valilerden birine, Hristiyan olan sekreterini uzaklaştırması için verdiği emre ait münferit bir vaka üzerinde ısrarla durulmuştur. Bu, umuma teşmil olunmayacak olan tamamen münferit bir emirdir. Bu hususi emrin sâik ve sebepleri üzerinde durmayacağız fakat bizim tezimizi teyit eden diğer olaylara işaret edelim: Aynı halife bir gün Suriye'deki valisine, başşehrin malî işlerinin idaresinde istihdam etmek üzere bir Rum hesap uzmanı göndermesi için mektup yazdı. O, zirâî vergiler ve hatta askerî meseleler hakkında dahi sık sık gayrimüslim tebaa ile istişare ederdi.

Hulefâ-i Râşidîn'in sadece nazari olmayıp aynı zamanda tatbiki alanda görülen buna benzer tutumları, sonraki devirde gelen Şâfiîlerden Mâverdî ve Hanbelîlerden Ebû Ya'lâ el-Ferrâ gibi hukukçuları, daha az mühim vazife ve işler bir tarafa, devletin icra organlarında bile Halifenin gayrimüslimleri vezir olarak istihdam etmesinin tamamen helâl olduğunu teyit ve tasdik etmeye sevk etmiş olsa gerektir.”²⁰⁴

Yukarıda da izah edildiği üzere Allah Resûlü (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'den sonra ve özellikle Hz. Ömer devrinde²⁰⁵ gayrimüslim tebaa ile malî, zirai ve askerî konularda istişare edilmesinin söz konusu olduğunu ve bu hususun şimdiki zamanlar için önemli bir ölçü olabileceğini belirtmekle yetinelim²⁰⁶.

46. YÖNETİCİ “PRİMUS İNTER PARES” MİDİR? İSTİŞAREDE “İDARE EDEN” VE “İDARE EDİLEN”İN KONUMLARI NASILDIR?

“Primus inter pares” latince bir terim olup, “Eşitlerin birincisi” demektir. “Primus inter pares” ya da “Eşitlerin birincisi” aynı rütbe, makam ve mevkie sahip kimseler arasında en kıdemli olanı belirtmek amacıyla kullanılan bir terimdir. Bahse konu şahsın teknik anlamda diğerlerine eşit olduğunu, bununla

birlikte diğerleri tarafından özel bir önem veya otoriteye layık görüldüğünü belirtir. Bazı durumlarda grubun gayr-ı resmî veya gizli lideri anlamında da kullanılır.

Lider/yönetici/başkan/imam vs. “Primus inter pares” tir yani “Eşitlerin birincisi”dir. Kendisini “eşitler arasında birinci” görmeyip, -başlangıçta görse bile- zaman içerisinde “eşitler içerisinde bir inci” olarak görmeye başladığı andan itibaren bu özelliğini yitirir ve problemler zuhur etmeye başlar. Tecrübeyle de sabittir ki kendisini diğerlerinden farklı ve üstün gören bir anlayış, önce mesai arkadaşları ile kendisi arasına bir mesafe koymakta, daha sonraları ise kademe kademe sorumlu olduğu kimselerden kopmaktadır. Bu kopuş sadece maddî anlamda bir kopuş değildir. Realitelerden uzaklaşma, dar alan istişaresi ve kendi dünyasının hayalleri ile yetinme, diğer yandan sadece emir veren bir hüviyete bürünme durumuna gelmedir. “Yönetilenler”in kin ve nefret duydukları bir yöneticinin geçtiği aşamalar kısaca böyle oluşur.

İstişare akılların cem'idir. Tek kişinin aklının etrafında kümelenme değildir. İstişare kararları ise ortak aklın aklıdır. Bir kişinin veya etrafına yerleştirdiği kendine benzeyen üç-beş kişinin almış olduğu kararlara “yönetilenlere dikte ettirilecek maddeler” denir, istişarî kararlar denemez. Şimdilerde Türkiye'deki muhafazakâr kesimin bu husustaki en önemli çıkmazlarından biri de budur.

İstişare, bir manada “ortak akıl” olması hasebiyle ortaya çıkan ürünler/kararlar da herkesindir. İstişarelerde herkes eşittir²⁰⁷, hürdür ve farklı bir imtiyaza sahip olamaz. Kimsenin kimseye bir rüçhâniyeti söz konusu değildir. Hâl böyle olduğu takdirde alınan kararları herkes sahiplenir. Abdullah ibn Mes'ûd (*radiyallahu anh*)'un “*Müslümanların güzel gördüğü Allah katında da güzeldir.*”²⁰⁸ sözü tam da bu manayı ifade eder. Aksi takdirde ümitsizlikler, yozlaşmalar ve çürümeler baş gösterir.

Evet, istişare hem idare eden hem de idare edilenler için bir haktır ve bu hakkı kullanma mevzuunda da taraflardan birinin diğerine karşı bir üstünlüğü yoktur. Allah (*celle celâlihû*); “*Onların işleri kendi aralarında meşveret ile dir.*” buyurarak her iki tarafın da eşit olan konumlarına işaret buyurur.

İslâm'da “idare eden” ve “edilenler” arasında hiçbir ayırım söz konusu değildir. Tavan ve taban bu içtimâî yapıda iç içe girmiş bir bütünün parçaları durumundadır. Bundan kasıt; “Bu içtimâî yapıda düzen yoktur.” demek değildir.

İdare etme mevkiinde bulunmak bir üstünlük pâyesi değildir, demektir. İslâmın idârî ve ahlâkî anlayışı budur. Onun için Hz. Ömer (*radiyallahu anh*), insanların en mücrimi olarak kendini bilir ve Cenâb-ı Hakk'a yalvarırken, '*Allahım, ümmet-i Muhammed'i benim ellerimde helâk eyleme!*' derdi²⁰⁹.

Bir başka sefer, camide hutbe verirken bir ara cemaate sorar: '*Eğer ben eğrilirsem ne yaparsınız?*' Cemaatten biri cevap verir: '*Seni kılıçlarımızla doğrultmasını biliriz!*' Bu cevap onu çok sevindirir. Secdeye kapanır ve "*Sana hamd olsun. Ömer eğildiği zaman bu cemaat içinde onu düzeltecekler var.*" diyerek Allah'a şükreder²¹⁰.

Bir başka defasında, yine Hz. Ömer bir hutbe esnasında, "*Ey insanlar, dinleyin ve itaat edin!*" der. Bir sahabi hemen yerinden fırlar: "*Ne dinler ne de itaat ederiz!*" diye yüksek sesle cevap verir. Halife kendisine bu cevabın sebebini sorar. O zat halifeye o anda üzerinde bulunan yeni elbiseyi gösterir ve "*Ya Ömer! Giymiş olduğun bu elbisenin hesabını vermedikçe seni dinlemeyecek ve sana itaat etmeyeceğiz!*" der. '*Zira*' diye devam eder sözlerine, "*Beytûlmâlden sana da bana da aynı kumaş düşmüştü. Ben kendime ondan bir elbise yaptıramadım. Görüyorum ki, sen kendine bir elbise yaptırmışsın. Bu nasıl oldu?*"

Hz. Ömer eliyle oğlu Abdullah'a işaret eder: "*Kalk oğlum, bu elbisenin hikâyesini anlat!*" der. Abdullah ayağa kalkar: "*Bana da babama da birer parça kumaş düşmüştü. Ben hakkımı ona verdim. Şu anda üzerinde gördüğünüz elbise ikimizin hakkından meydana gelmiş bir elbisedir.*" Bu defa sahabi, "*Konuş ey Allah'ın Peygamberinin Halifesi, şimdi seni hem dinler hem de itaat ederiz!*" deyiverdi.

İşte "yöneten" ve "yönetilen"lerin durumları... Bütün bu anlatılanlar şimdi çoğu kesimde birer vaaz veya sohbet mevizesinden ibarettir. Gerçeklerle aramızda -maalesef- 1400 yıl var. Ya da şöyle bir soru soralım: Bir kişi, meşveret anında bir yöneticiye/idareciye/imama... o sahabenin Hz. Ömer (*radiyallahu anh*)'e yaptığıının aynısını yapsa hali nico'lur? Veya böyle bir şey tasavvur edilebilir mi?

Aslında, İslâm'ın genel prensipleri nazara alındığında "yöneten"le "yönetilenler" in birbirleriyle içli-dışlı olmaları ve bu denli hak ve hukukun takipçileri olmaları gayet normaldir. Zira Müslümanlıktaki liderlik anlayışı diğer sistemlerdeki anlayışlardan çok farklıdır.

Genel olarak insanların zihinlerinde “İstişareye katılanların 1 oyu, başkanın ise 2 oyu vardır.”, şeklinde yanlış bir algı mevcuttur. Gelenekte yer edindiği şekliyle böyle bir anlayış -maalesef- birçok yerde hâlâ devam ettirilmektedir. Evet, bu düşünce yanlıştır ve ne Efendimiz ne sahabe ne de onlardan sonra gelen selef-i sâlihîn istişarelerinde böyle bir durumu müşahede etmek mümkün değildir.

Bu noktadan hareketle şu hususları net olarak belirtmekte fayda vardır:

1. “Herkesin bir oyu, benim iki oyum var.” düşüncesinin ciddi bir temeli bulunmamaktadır. Dolayısıyla mesul konumunda olanlar, -eğer varsa- bu türlü düşüncelerinden vazgeçmelidirler. Bedüzzaman Hazretlerinin, “*Bundan sonra her meselemizde emir, Risâle-i Nûr’un şahs-ı manevisini temsil eden has şakirtlerin ve sizlerindir. Benim de şimdi bir re’yim var.*”²¹¹ dediği bir zeminde, yöneticilerin de “bir” adet oylarının olmasında fayda vardır...
2. “Herkes konuşsun ama en sonunda ben konuşacağım. Siz ne fikir beyan ederseniz ediniz, isterseniz hepiniz aynı fikirde olunuz, ben sizin yöneticiniz olmam hasebiyle istediğim yönde karar çıkacaktır.”, anlayışı terk edilmelidir.
3. Saygıdeğer olmak isteyenler evvela bir başkasının duygu, düşünce ve insanlığına saygı duymayı öğrenmelidirler.

47. İDARECİ İSTİŞARE ETMEK ZORUNDA MIDIR?

İster devlet reisi ister bir yerin mülkî âmiri, isterse sivil toplum kuruluşlarından birinin başında ilhamla beslenen biri olsun, her hâl ü kârda istişare etmek zorunluluğu vardır. Düünden bugüne her seviyede bu böyle devam edegelmiştir. Yer yer ihmal edenler bulunmakla birlikte büyük ölçüde devam ettiren millet ve toplumların sayısı az değildir. Tarihen sabittir ki, meşvereti ihmal eden grup, millet ve devletlerin hiçbiri iflah olmamıştır. Hepsi bir bataklıkta içine saplanıp yok olmuşlardır. Bu sebepten olacak ki, Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*) “*İstişare eden kaybetmez.*”²¹², Hz. Hasan (*radiyallahu anh*) da konuyu millet çapında ele alarak “*Bir millet istişare ettiği müddetçe zillete düşmez.*”²¹³ buyurmuştur.

Bir konuya daha dikkat çekecek olursak; aynı zamanda kendisi de bir devlet başkanı olan, diğer yandan sürekli vahiy alan Peygamberimiz (*sallallahu aleyhi*

ve sellem) bile ashabıyla istişare ediyorsa, başkalarının ne yapmaları gerektiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

²⁰⁰ Köse, *a.g.mad.*, s. 232.

²⁰¹ Konuyla ilgili hadisler ve mezheplerin bu hususla ilgili görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri Mezheplere Göre Fıkhî Hükümler ve Şerhleri*, c. 5, Konya 1993, s. 618-627. Ayrıca halifenin azlini gerektiren sebeplerle ilgili bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, c. 11, s. 179.

²⁰² Canan, *a.g.e.*, s. 47.

²⁰³ Buhârî, “Tıb”, 76(30), “Hiyel”, 91(13); Müslim, “Selâm”, 98(2219), 100; İmam Mâlik, *Muvatta’ Tercümesi*, (Müt. Abdülvehhab Öztürk), c. 2, İstanbul 2013, s. 270-273, “Tâûn”, 1701(22/1), 1703(24/3); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19776(2)-19769(5), 19771(7).

²⁰⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 2, s. 894-895. İslâm ülkelerinde yaşayan gayrimüslim tebea için kullanılan bir terim olan zimmî hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Zimmî”, *TDV, İA*, c. 44, İstanbul 2013, s. 428-434; Osman Kaşıkçı, *İslâm-Osmanlı Hukuku*, İstanbul 2015, s. 140-143.

²⁰⁵ Buhârî’de yer alan bir hadiste, Hz. Ömer’in zimmîlere karşı ne kadar hassas davrandığını görebilmek mümkündür: Hz. Ömer (radıyallahu anh), Ebû Lu’lu’ tarafından vurulduktan sonra şöyle demiştir: “Ben, benden sonraki devlet başkanına: Allah’ın zimmetiyle ve Resûlü’nün zimmetiyle, Kitâb ehline verilen taahhütlerin onlara tastamam yerine getirilmesini, onların önünde haklarının korunması yolunda muharebe edilmesini ve onların ancak takat getirebilecekleri miktar cizye ile mükellef tutulmalarını vasiyet ediyorum.” Bkz. Buhârî, “Cihâd”, 251. Kaydettiğimiz bu hadis, *Cenaze* ve Ömer’in Menâkıbı Kitaplarında daha uzun bir metinle getirilmiştir. Bu hadislerde Hz. Ömer vurulduğu gün kendisinden sonra yerine geçecek olan devlet başkanına Muhâcirler, Ensâr, vilâyetler, bedevîler ve zimmet ehli olan Hıristiyanlar ve Yahudiler hakkında vasiyette bulunmuş, bütün bu grupların haklarını ayrı ayrı dile getirerek onların korunmasını talep etmiştir. Buradaki metinde bilhassa Allah’ın ve Resûlü’nün zimmetinde, yani ahd ve emânında olan Kitâb ehli azınlıklarla ilgili devlet taahhütlerinin tastamam yerine getirilmesini, onlara tanınan din hürriyeti, can ve mal emniyeti ve diğer hakların korunması ve gerektiğinde İslâm devletinin taahhüt ettiği bu hakların muhafazası yolunda muharebe edilmesini -çünkü Kitâb ehli azınlıklar, bu haklarının korunması karşılığında İslâm devletine cizye adı altında bir vergi öderler- ve onların ancak takat getirebilecekleri miktarda cizye ödemekle mükellef tutulmalarını, onların esîr ve köle yapılmayacağını vasiyet etmiştir. Hz. Ömer’in bu mühim vasiyeti, ölüm eşiğinde bile insan haklarının korunmasına ne kadar ehemmiyet verdiğini ve ne kadar büyük gönüllü bir devlet başkanı olduğunu gösterir.” Bkz. Buhârî, “Cihâd”, 251, dipnot no: 350. Ayrıca bkz. “Cenâiz”, 147, “Fedâili Ashâbi’n-Nebî”, 48.

²⁰⁶ Hz. Ömer’in gayrimüslimlerle ilişkileri konusunda önemli bir çalışma için bkz. Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler*, İstanbul 2019.

²⁰⁷ Hz. Peygamber’in eşitlik anlayışı ile ilgili bkz. Mevlânâ Şiblî, *Muhammedî Ahlâk*, İstanbul 2011, s. 131-133.

²⁰⁸ Abdullah ibn Mes’ud’dan sahih olarak rivayet edilen bu sözün tamamı şöyledir: “Allah kulların kalplerine bakınca en hayırlı kalbin Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)’e ait olduğunu gördü. Bundan dolayı onu kendine seçti ve risâletle gönderdi. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)’in kalbinden sonra kulların kalplerine bakınca en hayırlı kalplerin onun ashabının kalp-

leri olduğunu gördü. Bundan dolayı onları Peygamber'inin yardımcıları ve dininin savaşçıları kıldı. Müslümanların iyi olarak gördüğü şeyler Allah katında iyi, kötü gördüğü şeyler de Allah katında kötüdür." Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, 26321. Ayrıca bkz. Kettânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 149.

²⁰⁹ İbn Ömer şöyle diyor: Ömer ibn Hattâb, kıtlık zamanında daha önce yapmadığı bir iş icat etti. İnsanlara yatsı namazını kıldırıyor, sonra çıkıyor, nihayet evine varıyordu. Gecenin sonuna kadar namaz kılmaya devam ediyordu. Daha sonra da dışarı çıkıp dolaşıyordu. Bir gece fecir vakti onu duydum, şöyle diyordu: '*Allah'im! Muhammed ümmetini benim ellerimde helâk etme!*' Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 364.

²¹⁰ Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (Müt. Talip Yaşar Alp), İstanbul 2015, s. 297.

²¹¹ Bedüzzaman Saîd Nursî, *Nur Talebelerinin Hizmet Rehberi*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2005, 328-329.

²¹² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, c. 6, s. 365.

²¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 225.

*“Akıllı adam aklını kullanır.
Daha akıllı adam başkalarının da aklını
kullanır.”*

Bernard Shaw

48. İSTİŞARE EDİLEN KİMSELERİN GÖRÜŞLERİNE AYNEN UYMAK GEREKİR Mİ?

Kur'an-ı Kerim'de Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'e işlerini istişare ile yapması emredilmekle beraber bunun "nasıl" olacağına dair herhangi bir hüküm belirtilmemiş, konunun önü açık bırakılmıştır. Dolayısıyla istişare konusunda en çok sorulan soruların başında gelen bu soru ile ilgili şu hususları ifade etmemiz yerinde olacaktır.

İstişare, bir işi yaparken o işin ehli olan kimselerin görüşlerini almak demektir. Liderin, "İstişare ettikten sonra istişare ettiği kimselerin görüşlerine uyma zorunluluğu yoktur. Hangi görüş aklına yatarsa ona uyar. İstişare edilen kimselerin, 'Bizim görüşümüzü aldı, fakat bizim dediklerimize uymadı' demeye hakları olmaz." gibi bir düşünce mevcuttur. Bu düşünceyi destekleyici örnek olarak da Efendimiz (*sallallahu aleyhi ve sellem*)'den sonra hilafet makamına geçen Hz. Ebû Bekir (*radiyallahu anh*)'ın irtidat hadiselerindeki tavrı verilmektedir.

Bilindiği üzere Hz. Ebû Bekir (*radiyallahu anh*) halife iken, mürtetlerle savaşmaya karar verince, Hz. Ömer (*radiyallahu anh*) istişare edilmesini teklif etti. Hz. Ebû Bekir (*radiyallahu anh*) de ashâbın ileri gelenleri ile istişare etti. Müşavere heyetindekiler, çeşitli makul sebepler yüzünden savaşmayı uygun görmediklerini belirttiler. Hz. Ebû Bekir (*radiyallahu anh*) ise hepsini dinledikten sonra, "İstişare yapılmıştır, savaşa karar veriyorum, tek kişi kalmadan askerlerin hepsinin de savaşa gitmesini emrediyorum." buyurdu. Ashâb-ı kirâm, kendi görüşlerine aykırı karar alınmasına bir tepki göstermediler. Çünkü istişare sonunda lider bütün mesuliyeti üzerine almış ve bu şekilde karar vermiştir. O, idaresi altındakilerin fikirlerinin aksine karar almış ve sonunda da yaptığı işte haklı olduğu ortaya çıkmıştır.

Ancak, "*Bir işin her zaman böyle olması gerekir mi? İdareci, her zaman böyle davranırsa ne olur?*" gibi konular üzerinde de hassasiyetle durmak gerekiyor. Ayrıca Hz. Ebû Bekir (*radiyallahu anh*) Efendimizin bu tavrını genel bir kural olarak mı düşünmeliyiz yoksa istisnai bir durum olarak mı algılamak durumundayız? Genellikle tarihte istisnai bir durum yaşanmış ise onu nefsimizin hoşuna gitmesi ya da iktidarımızın perçinleşmesi ve hareket alanımızın alabildiğine genişleyip kimseye hesap vermek istemeyişimizden dolayı bahse

konu olayı genelleştirir ve o kapıyı sürekli açık tutarız. Böyle bir düşünceye karşı çıkan olursa da sahabeden bu misali vermek suretiyle onları ilzam etmeye kalkarız. Dolayısıyla nefsanî olan bir kısım şeylere dinî bir kılıf giydirmek suretiyle o şeyin dokunulmazlığını sağlamış oluruz.

Lider arkadaşları ile ya da ehil kimselerle toplantıyı yaptıktan ve fikirlerini aldıktan sonra “Değerli arkadaşlar, siz bu konudaki fikirlerinizi beyan ettiniz, ama ben sizin lideriniz/başkanınız/şefiniz/imamınız... olarak öyle değil de şöyle yapmak istiyorum.” derse ve bunu da alışkanlık haline getirirse, etrafındaki insanları ne kadar ikna ve tatmin etmiş olabilir? diye düşünmek gerekir. Diğer yandan, buna benzer hadiselerde insanlar genellikle, “Beyan ettiğimiz görüşleri uygulamayacaktın, bizi daha niye çağırdın?” diye serzenişte de bulunabilirler. Haklıdırlar da. Bu davranış ise cemaate/millete/devlete yahut ümmete ait bir meselenin, liderin yanlış tavırlarından dolayı akim kalması demektir ki hiç kimse böyle bir sorumluluğun altına girmek istemez.

Çok sıra dışı yaşanan bir duruma da yer vermeden geçmeyelim. Son derece özel bir konuda istisnai olarak açıklanamayacak özel bir bilgi neticesi kararın bir şekilde çıkması gerekiyorsa -bütün sorumluluk lidere ait olacak şekilde- âmire itaat etmek gerekebilir. Bu konuda istişare heyetinin anlayışlı olması, idarecinin de hayatî bir durum söz konusu olmadığı müddetçe böyle bir yola başvurmaması gerekir.

Bu asır; -maalesef- enaniyet asrı, gurur asrı... Hiç kimse nefesine toz kondurtmak istemiyor... Kâle alınmak istiyor, “adam” yerine konulmak istiyor, sözü dinlensin istiyor. Öyle ise lider konumundaki şahıslar insanların bu yönlerini de hesaba katmalı ve onların aşk u şevklerini kırmamalıdır. Lider burada iki türlü tavır sergilemelidir:

1. “Değerli arkadaşlar, yapılması gereken şöyle şöyle bir mesele var. Ben mesuliyeti üzerime almak kaydıyla bu işin şu şekilde yapılmasını, kararın şu şekilde çıkmasını arzu ediyorum. Ancak bu işi yaparken yine de sizin fikirlerinizi alarak kendimce bir değerlendirmede bulunmak istiyorum” demeli, karşısındaki insanlarda şu düşünceyi hâsıl etmeli ve arkadaşlarını da zihnen rahatlatmalıdır; “Evet, bir konu var, idari âmirimiz, bu işi bütün mesuliyeti üzerine alarak bildiği gibi yapmak istiyor fakat yine de o işi daha iyi yapabilme adına bizim fikirlerimize başvuruda bulunuyor. Biz de elimiz-

den geleni yapalım, o işin en iyisinin yapılmasına destek olalım.” Burada insanların gururları incinmez, kendilerine bir değer verildiğini düşünür ve idarecilerine gönüllü olarak bağlanarak yardımda bulunurlar.

2. Lider, “Değerli hâzirûn, önümüzde istişare etmemiz gereken şu şu konular var. Hepsini ya da şu maddeleri istişare etmemiz gerekiyor. İstişare sonucuna göre de hareket edeceğiz.” diyecek, istişareden çıkan karara uyacak ve bu şekilde arkadaşlarının zihninde “başkalarının fikirleri ile oynayan adam” olma durumundan çıkacaktır. Böyle yapıldığı takdirde yönetici ile yönetilenler arasındaki engeller kaldırılmış ve gönül köprüleri kurulmuş olur. Aksi takdirde yapılan işlerde hep bir gönülsüzlük ve verimsizlik söz konusu olacaktır.

49. “YÖNETİCİLER” İSTİŞAREYE UYMADIKLARI VE “YANLIŞ” YAPTIKLARI TAKDİRDE “YÖNETİLENLERİN” TAVRI NE OLMALIDIR?

Yöneticiler herkesten daha ziyade istişareye ehemmiyet vermelidirler. Onlar istişare etmeye devam ettikleri müddetçe sorumluluktan kurtulmuş olurlar. Şayet istişareye uymazlarsa da idaresi altında bulunan kişiler tarafından behemhâl uyarılmaları gerekir. Yöneticisini ya da yöneticilerini usul ve üslubuna dikkat ederek uyarmayan kimseler Allah katında sorumludurlar ve İlâhî divanda hesaba çekilmeleri mukadderdir. Sorumluluğun gereğini yerine getirmeyenler ötede hesaba çekilecekleri gibi bu dünyada da işlerinde başarısızlığa uğrayarak mükâfatlarını(!) peşin olarak alacaklardır. Diğer yandan, yöneticilerini usul-i veçhile uyarın kişiler için herhangi bir mesuliyet söz konusu değildir.

50. İDARECİ UMUMU İLGİLENDİREN KONULARI İSTİŞAREYE SUNMADIĞI TAKDİRDE MESUL OLUR MU?

İdare makamı kişinin bireysel makamı olmadığından, idarecinin toplumu ilgilendiren meselelerde keyfî hareket etme gibi bir hakkı bulunmamaktadır. Umuma ait bütün meseleler istişareye sunulmak ve alınan kararlar gereğince hareket edilmek zorundadır. Toplumla ilgili meselelerin meşverete sunulması “*İş(ler) hakkında onlarla istişarede bulun!*”²¹⁴ ayeti gereğince her sorumluluk sahibi idareci için bir mecburiyettir. O, bu sorumluluğu yerine getirmediği,

fikirlerine başvuru alanlar da fikirlerini beyan etmedikleri takdirde mesuldürler. Hatta görüşlerini beyan etmemeleri bir yana, görüşlerinin alınmasında kararlı olmadıkları zaman da yine heyet üyesi olma liyakatini gösterememiş veya vatandaşlık görevini yerine getirmemiş olacaklardır.

²¹⁴ Âl-i İmrân, 3/159.

ŞÛRÂ

Şûrâ, ilk mirasçılar gibi günümüzün kutsileri için de en hayati bir vasıf, en esaslı bir kuraldır. Kur'an'a göre o, mümin bir toplumun en bariz alâmeti ve İslâm'a gönül vermiş bir cemaatin en önemli hususiyetidir. Kur'an-ı Kerim'de şûrâ, namaz ve infakla aynı çizgide zikredilir ve *“Onlar (öyle kimselerdir) ki Rabbilerinin çağrısına icabet eder ve namazı dosdoğru kılarlar; onların işleri kendi aralarında şûrâ iledir, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infakta bulunurlar.”* (Şûrâ, 42/38) buyurularak, şûrânın ibadet ölçüsünde bir muamele olduğu hatırlatılır. Evet, bu İlâhî emirde, Allah'ın çağrısına icabet ve bu icabetin gereği ve neticesi sayılan namaz-şûrâ-infak zikredilerek bu hayatî meselenin önemi vurgulanmıştır.

Bu itibarladır ki şûrâyı önemsemeyen bir toplum tam mümin sayılamayacağı gibi, onu uygulamayan bir cemaat de kâmil manada Müslüman kabul edilmemiştir. İslâm dininde şûrâ, hem idare edenlerin hem de idare edilenlerin mutlaka uymaları lazım gelen hayatî bir esastır. İdareci; siyaset, idare, teşrî ve toplumla alâkalı daha pek çok meselede istişarede bulunmakla; idare edilenler de kendi görüş ve düşüncelerini idarecilere bildirmekle sorumlu tutulmuşlardır.

Şûrânın önemiyle alâkalı bir sohbete mevzu olmuş aşağıdaki hususları kaydetmekte fayda mülâhaza ediyoruz: Evvelâ şûrâ, herhangi bir hususta verilecek kararların isabetli olabilmesinin ilk şartıdır. İyiden iyiye düşünülmeden, başkalarının fikir ve tenkitleri alınmadan fert ve toplumla alâkalı verilen kararların, çok defa hüsrân ve fiyasko ile neticelendiği görülmüştür. Kendi düşüncelerine kapalı ve başkalarının fikirlerine de saygılı olmayan biri, üstün bir fitrat, seviyeli bir dimağ, hatta dâhi bile olsa, her düşüncesini meşverete arz eden sıradan ve düz bir insana göre daha çok yanılmalara maruzdur.

En akıllı insan, meşverete en çok saygılı ve başkalarının düşüncelerinden de en çok yararlanan insandır. İş ve planlarında kendi fikirleriyle yetinen hatta onları zorla diğer insanlara da kabul ettirmeye çalışanlar, önemli bir dinamizmi elden kaçırdıkları gibi, çevrelerinden de sürekli nefret ve istiskal görürler.

Evet, bir insanın teşebbüs ettiği herhangi bir işinde en güzel neticelere ulaş-

masının ilk şartı meşveret olduğu gibi; onun kendi gücünün kat kat üstünde önemli bir kuvvet kaynağına sahip olmasının yolu da başka değil yine meşverettir.

Evet, herhangi bir işe teşebbüs etmeden evvel, her türlü danışma ve araştırma yapılmak suretiyle, sebepler bazında ve tedbir planında kusur edilmemelidir ki neticede kaderi tenkit ve çevreyi suçlama gibi, musibeti ikileştiren zararlı davranışlara girilmesin.. evet, herhangi bir işe azmetmeden evvel, akıbet güzelce düşünülmez, bilgi ve tecrübe sahipleriyle de görüşülmezse, hayal kırıklığı ve nedamet kaçınılmaz olur. Önü-arkası düşünülmeden içine girilmiş nice işler vardır ki iki adım ileriye götürülememiş olmaktan başka, müteşebbislerin hem itibar kaybetmelerine hem de inkisarlarına sebep olmuştur.

Bir sistem olarak İslâm nizamını ayakta tutan dinamiklerin başında şûrâ gelir. Ferde-topluma, devlete-millete, ilme-maarife, iktisâdiyâta ve içtimâiyâta ait meselelerin çözümünde en önemli misyon ve vazife şûrâyaya aittir; tabii bu meseleler hakkında manası açık ‘nass’ mevcut değilse..

İslâm’da ‘Devlet Şûrâsı’ icranın önünde ona rehberlik yapma konumunda bir müessesedir. Onun yerinde bugün ‘Danıştay’ vardır ama İslâmî şûrâyaya göre fonksiyonu sınırlı, hareket sahası dar, sıkıştırılmış bir müessesedir.

Devlet reisi veya başyüce, Allah tarafından müeyyed olup vahiy ve ilhamla da beslense, yine istişare etme zorunluluğu altındadır.. günümüze kadar da bu hep böyle devam edegelmiştir. Yer yer onu ihmal edenler olmuş ise de büyük ölçüde, değişik ad ve unvanlarla devam ettiren millet ve toplumların sayısı da az değildir. Aslında bugüne kadar onu görmemezlikten gelen veya göz ardı eden hiçbir toplum iflah olmamıştır. Zaten Efendimiz de ümmetin kurtuluş ve geleceğe yürümesini, ‘İstişarede bulunan kaybetmez.’ sözleriyle meşverete bağlamıyor mu?

Kur’an-ı Kerim’de istişare, iki ayette sarahaten ele alınır; işâreten şûrâyaya temas eden âyât-ı Kur’aniye ise pek çoktur. Tevilsiz, yorumsuz açıktan açığa şûrâ ile alâkalı bu iki ayetten biri, Âl-i İmrân sûre-i celîlesindeki: *“Bu iş hususunda onlarla istişarede bulun!”* (3/159) ayeti, diğeri de Şûrâ sûre-i mübînindeki: *“Onların işleri kendi aralarında meşveret iledir.”* (42/38) fermân-ı Sübhânîsidir. Ayrıca şûrâyaya alâkalı beyanın içinde bulunması itibarıyla, bu sûreye ‘Şûrâ’ isminin verilmesi de gayet manidardır!

Bu sûrede şûrâ, sahâbe-i kirâmın övgüye layık bir vasfı olarak ele alınıyor. Sanki “Her işleri meşveret yörüngeli olan bu insanlar nasıl sena edilmez ki!” tarzında takdir buudlu bir hatırlatma yapılıyor.. evet, ashâbın sena edilecek onca hususiyetlerinin yanında burada, sadece ‘şûrâ’ kelimesi seçilerek onunla sena edilmeleri, meşveretin ehemmiyeti adına çok önemli bir ipucu sayılır..

İstişare, Kur’an-ı Kerim’de önemle üzerinde durulan bir kural olduğu gibi, sünnet-i seniyyede küçümsenmeyecek ölçüde üzerinde durulduğuna, hatta tahşidât yapıldığına şahit oluruz. Efendimiz, hakkında nass vârid olmayan her meseleyi, kadın erkek, genç-ihtiyar herkesle istişare ederdi ki değişik sahalarda onca ilerlemeye rağmen meşveret mevzuunda o gün ulaşılan noktaya henüz ulaşabildiğimiz söylenemez.

Evet, Allah Resûlü, her meseleyi ashâbıyla istişare ederek onların düşünce ve görüşlerini alıyor, planladığı her işi ma’şerî vicdana mâl ediyor ve onun hissiyat, duygu ve temayüllerini âdeta blokaj gibi kullanarak karar verdiği işlere mukavemet açısından ayrı bir güç kazandırıyor. Yani yapılması planlanan işlere, herkesin ruhen ve fikren iştirakini sağlayarak projelerini en sağlam statikler üzerinde gerçekleştiriyordu.

Şimdi bu hususla alâkalı O’nun hayat-ı seniyyelerinden küçük bir kesit arz edelim:

Hazret-i Rûh-u Seyyidi’l-Enâm Uhud’a çıktıkları zaman, ashâbına bir kısım tavsiyelerde bulunmuş ve bir düzine strateji üzerinde durmuştu. Arkadaşlarından zımnî bir muhalefet bile almadan uygulamaya koyduğu bu şeyler arasında: Okçuların bir tepeye yerleştirilmesi, onların düşmanı nasıl karşılayacakları keyfiyeti, ne olursa olsun yerlerinden ayrılmamaları lazım geldiği hususu.. ve diğerleriyle beraber emre itaat edip zaaf göstermemeleri, ganimet arkasına düşmemeleri gibi tavsiyeler bunlardan bazıları.. ne var ki ashâb-ı kirâm, emre itatteki inceliği anlasalar da zaman itibarıyla emir süresinin bitmesinde içtihat hatasına düşmüş ve kapalı bir muhalefet tavrı almışlardı ki Efendimiz, Uhud yolunda karşılaştığı zımnî muhalefetlerden biriyle karşı karşıya bulunuyordu. Şimdi, eğer O’nun yerinde böyle üst üste muhalefetlerle karşılaşan bir başkası olsaydı, bunca zarar ve zayıttan sonra onları da onların düşüncelerini de elinin tersiyle iter ve “Gidin Allah’tan bulun!” derdi. Ama O, öyle yapmadı; arkadaşlarının sebebiyet verdiği ve hasımlarının gerçekleştirdiği en amansız tecavüz-

lerle yüzü-gözü kanlar içinde, bir sürü şehidin paramparça cesetleri karşısında ve arkadaşlarından bazılarının kendi başlarının derdine düştükleri, hatta bazılarının da Medine yolunu tuttuğu hengâmda, O suçlu-suçsuz etrafında kümelenen insanlara, hiçbir şey olmamış gibi, Allah'ın: *“Bu iş hususunda onlarla istişare et!”* ayetini onlara okuyor ve oturup yeniden onlarla meşverette bulunuyordu. Sadece meşveret etmekle de kalmıyor, onları bağışlaması lazım geldiğini ve onlar hakkında istiğfar emri aldığını da onlara duyuruyordu.

Böylece Allah Resûlü, hayat-ı seniyyelerini vahyin aydınlığında sürdürüyor olmalarına rağmen meşveretle memur olduğunu da ortaya koyuyor; bununla idarecilere sorumluluklarını hatırlatıyor, idare edilenlere de düşüncelerinin değerlendirilmesi fırsatını veriyor.. ve onlara, idarecilere yardımcı olma yollarını açıyor, idarecilere de istibdada girmemelerini hatırlatıyordu.

Ayrıca Uhud Harbini müteakip: “Bu iş hususunda onlarla istişare et!” fermân-ı Sübhânisi nazil olunca, Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğu nakledilir: “Şüphesiz ne Allah'ın ne de Resûlü'nün meşverete ihtiyacı vardır. Ne var ki Allah onu, ümmete bir rahmet vesilesi kılmıştır. Kim istişarede bulunursa, o doğruya ulaşmaktan mahrum kalmaz.. kim de onu terk ederse sapıklığa düşer?” Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi Allah, meşverete ihtiyacı olmayan Nebîsine istişareyi emretmekle, idarecilere şûrânın önemini hatırlatmak istiyordu.

İstişare hususunda, O'ndan şerefsüdûr olmuş:

“Meşverette bulunan pişman olmaz.”

“İstişare eden zarar görmez.”

“Meşveret eden güvenlik içindedir.”

“İstişare edip doğru neticeye ulaşmamış bir topluluk yoktur.”

gibi.. dünya kadar pırlanta söz vardır.

Bütün bunları nazara alarak İslâm uleması, şûrânın, İslâm'ın temel prensiplerinden olduğunda ve mutlaka hayata mâl edilmesi gerekli hükümlerden olduğunda ittifak etmişlerdir. Değişik devirler, değişik zaman ve bir kısım hususi şartlar muvacehesinde tatbikatta bazı farklılıklar göze çarpsa da bu hep böyle olmuştur.

* * *

Elbette ki şûrâ İlâhî emirler önünde bir teşrî` kaynağı değildir. O bir kısım

kanun ve prensiplere esas olmakla beraber, gerçek teşrî kaynaklarına bağlılıkla sınırlandırılmıştır. Evet İslâm'da, hakkında sarîh nass olan meseleler insanların müdahale sınırları dışında bırakılmıştır. Bu türlü meselelerde, sadece nassın ifade ettiği maksadın bulunabilmesi mülâhazasıyla şûrâya müracaat edilebilir. Hakkında İlâhî nass bulunmayan meseleler ise bütünüyle şûrâ sınırları içinde sayılır. Bu gibi hususlarda varılan netice ve verilen kararlara, nasslarda olduğu gibi uyma mecburiyeti vardır.. ve artık bu kararların aleyhinde bulunulamaz.. onlara muhalif görüş ve düşünce serdedilemez. Şayet cumhura rağmen varılan neticede bir yanlışlık varsa, o da yine bir istişare ile giderilmelidir.

Şûrâ hakkındaki nasslar, bir manada umumiyet ifade etse de onlar belirli mevzularla alâkalı nasslar ve Allah Resûlü'nün hareket ve davranışlarıyla da sınırlandırılmışlardır. Aslında İslâm'daki nasslar, küllî prensipler ve umumi kaideler ifade eden, sayıları da fazla olmayan bir kısım meselelerin dışında, teferruat sayılabilecek konular üzerinde, tafsilatta bulunup fazla durmamıştır. Haklarında nass vârid olmayan mevzulara gelince bunlar bütünüyle şûrâ alanı içine girerler ve meşverete açık meselelerdir.

İslâm'ın sarîh olarak hakkında ahkâm vazettiği her mesele şûrâ sınırları dışında, hakkında açık bir hüküm bulunmayan hususlar da şûrâ sınırları içinde kalması gerçeğinden hareketle o, hemen her durum ve şart altında İslâm'a bağlılıkla sınırlı Kur'an ve sünnet endeksli, Kitâbullah'la belirlenen gayeyi gerçekleştirmeye çalışır. Hiç şüphesiz, İslâm'ın hedeflediği hususların başında da insanlar arasında eşitliğin tahakkuk ettirilmesi.. cehaletle savaşıp bilginin yaygınlaştırılması.. her meselenin İslâmî kimlik etrafında örgülenip, Müslümanın kendi özüyle tersleşmesine meydan verilmemesi.. ülke insanının devletlerarası muvazenede yer ve itibarını korumaya yönlendirilmesi.. fert ve toplum arasında içtimâî adaletin gerçekleştirilmesi.. her kesimiyle bütün bir milletin, hemen her ferdinde, sevgi, saygı, diğergâmlık ve maddî-manevî füyûzât hislelerinden fedakârlıkta bulunarak başkaları için yaşayabilmesi duygularının geliştirilmesi.. dünya ve ahiret muvazenesinin korunup kollanması.. iç ve dış siyasetin tanzim edilmesi.. dünyanın yakın takibe alınması.. ve icabında bütün bir cihanla başa çıkabilecek güç kaynaklarının, hatta psikolojik savaş timlerinin hazırlanması veya modernizasyonu.. gibi hususları sıralayabiliriz. Bütün bunlar, eskiden beri büyük idarecilerin, insanüstü mütefekkirlerin ve devasa filo-

zofların da ısrarla üzerinde durdukları insanlık meseleleridir. İslâm'ın Yüce Peygamberi de hayat-ı seniyyeleri boyunca, teşrî` ve temsil sorumluluğu içinde hep bu hedefi takip etmiş ve insanların hayatlarını, kültür faaliyetlerini, teşebbüs ve çalışmalarını, birbirleriyle olan münasebetlerini bu esaslar üzerine oturtmuş; duygu, düşünce, akıl, mantık, his ve kalbleri arasındaki irtibatı da bu yolla tahakkuk ettirmiştir.

* * *

Şûrânın kendine göre vadettiği bir kısım neticeleri ve o neticelere ulaştıran bir kısım da kuralları vardır. Bu cümleden olarak; toplumun fikir ve müdahale seviyesini yükseltmek.. her yeni hadisede onun görüşlerini alıp ona kendi önemi hatırlatmak, hatırlatıp alternatif düşünce üretmeye sevk etmek.. İslâm'ın geleceği adına, şûrâ prensibini dinamik olarak sürekli gündemde tutmak.. bir ölçüde hemen her hadise münasebetiyle, 'Sevâd-ı A'zam'ın idareye katılmasını sağlamak.. halkın idareyi kontrol edip, gerektiğinde onun idarecileri sorgulaması şuuru canlı tutmak.. yöneticilerin sorumsuzca davranışlarını engelleyip tasarruflarını sınırlandırmak.. gibi hususları zikredebiliriz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi şûrânın bu hayati önemindedir ki Allah, Ashab-ı kirâmı sena makamında *“Onların işleri kendi aralarında meşveret ile-dir.”* buyurur. Ayrıca Efendimiz'e, Uhud'un sonuna doğru ve en ızdıraplı dakikalarında, o acı son ve ızdıraplı dakikalara sebebiyet veren ashâbıyla *“Bu iş hususunda onlarla istişarede bulun!”* diye bir kere daha meşvereti emreder ki fevkalâde manidardır!

Şûrâ kuralıyla alâkalı şerefnüzûl olan her iki ayet de olabildiğince esnek, her devrin ihtiyacını karşılayabilecek mahiyette ve bütün zamanları aşacak genişliktedir. Öyle ki dünya ne kadar değişirse değişsin, zaman ne kadar başkalaşırsa başkalaşsın, hatta isterse insanlık gidip fezada kentler kursun bu nasslara yeni bir şeyler ilave etme lüzumu duyulmayacaktır. Aslında İslâm'ın diğer kaide ve prensipleri de aynı esneklik ve aynı evrenselliğe açıktırlar.. ve zamana rağmen hep gençliklerini ve geçerliliklerini korumuşlardır ve koruyacaklardır da..

* * *

Şûrâya esas teşkil eden şu hususları hatırlatmakta da yarar görüyoruz:

1. Şûrâ, hem idare eden hem de idare edilenler için bir haktır ve bu hakkı kul-

lanma mevzuunda da taraflardan birinin diğerine karşı hakk-ı rüçhâniyeti yoktur. Allah (c.c.): *“Onların işleri kendi aralarında meşveret iledir.”* buyurarak her iki tarafın da müsavi olan konumlarına işaret buyurur. Bütün Müslümanlara ait işler herkesi alâkadar ettiği için onlara ait meselelerin görüşülmesinde idare edenin de edilenin de hakları eşit kabul edilmiştir. Ancak bu hak, yer, zaman ve şartlara göre farklılaşabileceğinden, şûrânın icra ediliş şekli de farklı olabilir.

2. Toplumun alâkadar eden meselelerin meşverete sunulması, *“Bu iş hususunda onlarla istişarede bulun!”* fermânı gereğince, şûrâyaya esas teşkil eden hususu rey ashâbına arz etmesi bir sorumluluk olduğundan, idareci bu sorumluluğu yerine getirmediğinde mesul olacağı gibi, idare edilenler de fikirlerinin alınmak istendiği konularda görüşlerini bildirmediklerinde mesul olurlar. Hatta sadece görüşlerini bildirmemekle değil, görüşlerinin alınmasında kararlı olmadıkları zaman da vatandaşlık vazifesini yerine getirmemiş sayılırlar.

3. Şûrânın, Allah rızası için ve Müslümanlar yararına yapılması, rüşvet, baskı ve tehditlerle istişare heyetinin düşünce çizgisinin saptırılmasına meydan verilmemesi de önemli bir esastır. Allah Resûlü, “Kendisiyle istişare edilen insan bir güven insanıdır; kendisine bir husus danışılan kimse kendi hakkında karar veriyor olma ölçüsünde düşüncesini bildirmelidir.” buyururlar.

4. Meşverette her zaman icmâ olmayabilir; herkesin görüşünün tek bir noktada toplanmadığı durumlarda, ekseriyetin düşünce ve kanaatine göre amel edilir. Zira Sahib-i Şeriat’a göre ekseriyet icmâ hükmündedir. O:

“Allah’ın eli (inayeti) cemaat iledir.!”

“Ümmetim sapıklıkta birleşmez.”

“Allah’tan, ümmetimin sapıklıkta içtima etmemesini istedim, O da bu isteğimi kabul buyurdu.” beyanlarıyla çoğunluğun icmâ kuvvetinde olduğunu ve ‘Sevâd-ı A’zam’a uyulması lazım geldiğini ihtar eder ki bu mevzuda hayat-ı seniyyelerinden pek çok misal aktarmak mümkündür. Ezcümle, Bedir ve Uhud’un hem bidayetindeki hem de nihayetindeki meşveretler bu çizgide cereyan etmişlerdir.

5. İster icmâ kararıyla ister çoğunluğun görüşüne göre olsun, şûrâ usûlüne

göre cereyan etmişse, artık orada üzerinde anlaşılan görüşe muhalefet etmek caiz değildir ve alternatif düşünceler ileri sürülemez. “Ben farklı ve isabetli bir görüşte bulunmuştum.” veya “Ben muhalefet şerhi koymuştum.” gibi sözlerle alınan karar aleyhinde rey izhar etmek düpedüz bozgunculuk ve günahdır. Allah Resûlü, kendi içtihatlarına rağmen böyle bir çoğunluğun görüşlerine uyararak Uhud’a çıkmış, sonra da evvel ve âhir, hatalı da olsa, ekseriyetin içtihatlarıyla alâkalı hiçbir beyanda bulunmamıştır. Kaldı ki Kur’an-ı Kerim, Uhud’a hazırlanırken irtikap edilen o mukarrabînin zellesinin sorgulanabileceği işaretini de vermişti...

6. Şûrâ, mevcut problemleri çözmekle meşgul olur; muhtemel hâdiselerle alâkalı tahminî kararlar üzerinde fazla durmaz. Zaten İslâmî hayat, nassların ışığı altında sürüp gitmektedir. O çerçevenin dışında cereyan eden vakalar veya mutlaka gerçekleştirilmesi lazım gelen plan ve projeler ise o vaka ve o projelerin hususiyetleri de nazar-ı itibara alınarak, her hadise, her plan kendi cereyan keyfiyetine göre kendi içinde çözümlenmelidir.
7. Şûrâyı teşkil eden heyet ihtiyaç hâsıl olunca bir araya gelir.. ve problemleri çözüp, plan ve projeleri nihai duruma getirecekleri âna kadar da çalışmasını sürdürür. Onun periyodik olarak icra edileceğine dair herhangi bir nass olmadığı gibi, maaşlı ve ücretli adamlarla yürütüldüğüne dair de herhangi bir işaret mevcut değildir. Teşrî` döneminden sonraki tatbikat ise bizi bağlamaz. Zaten şûrânın maaşlı memurlarla yürütülmesi beraberinde bir kısım problemleri de getirir...

* * *

Şûrâ söz konusu olunca kimlerle meşveret edileceği hususu üzerinde de durmak icap eder. Bütün bir ülke insanını bir araya getirip hepsiyle birden istişare etmek mümkün olmadığına göre onun sınırlı bir kadro ile gerçekleştirilmesi zarureti doğar. Ayrıca istişareye arz edilen konular, büyük ölçüde ilim, müma-rese, ihtisas ve tecrübe istediğinden, şûrânın da bu hususlarla temayüz etmiş şahıslardan teşkil edilmesi icap eder ki bu da ancak ulemanın ‘ehlü’l-hall ve’l-akd’ dedikleri her meseleyi çözebilecek bir baş yüceler heyeti olabilir. Husu-siyle hayatın bütün bütün giriftleştigi, dünyanın globalleştiği ve her problemin bir dünya problemi hâline geldiği günümüzde, İslâmî mana, İslâmî ruh ve

İslâmî ilimlerin yanında, Müslümanlar için çok defa maslahat sayılan diğer ilim, fen ve teknikle alâkalı konuları bilen kimselerin de bu baş yüceler içinde bulunması şarttır. Bu ikinci şıktaki hususlar, dine uygunluğu, dinî otoritelerce kontrol edilmesi kaydıyla, her zaman değişik sahalardaki ihtisas erbabıyla yapılabilir. Aslında şûrâ, ehlü'l-hall ve'-akd'e bırakıldığı gibi, onun değişik zaman ve değişik keyfiyetlere göre icra şekli de yine onlara havale edilmiştir. Dönüp tarihe baktığımız zaman, değişik devirler ve ayrı ayrı ahvâl itibarıyla onun tabikatındaki farklılıkları görmek mümkündür. Evet, tarih boyunca o, yer yer dar dairede, zaman zaman da genişletilmiş olarak; bazen sırf siviller arasında, bazen de askeriye ve ilmiyeye de kapılarını açarak bir hayli farklılıklara sahne olmuştur. Ama bu onun değiştirilmeye maruz bir kural olmasından değil, her devirde uygulanabilirliğindeki esnekliğinden ve evrenselliğindedir.

Değişik şart ve değişik devirlere göre şûrânın icra şekli ve heyet mozaigi değişse de onu teşkil eden baş yücelerin, ilim, adalet, görüş ve tecrübe sahibi, hikmet ve feraset erbabı olmaları vasfı değişmez. Adalet; farzları yerine getirip haramlardan sakınmak ve insanî değerlere ters işler yapmamak demektir. İlim; dinî, idari, siyasi ve fennî uzmanlık demektir. Her ferdin değişik ilim dallarında ihtisas erbabı olması gerekmesede heyet ve şahs-ı manevînin, yukarıda zikredilen mevzulara açık olması yeter. Bazen görgü ve tecrübenin esas olduğu hususlarda, ilmiyeden olmasa bile, tecrübe sahiplerinin görüş ve düşünceleri de alınabilir. Hikmet; ilim, hilim, mana-yı nübüvvet anlamlarına geldiği gibi, eşyanın perde arkasına ittila, halka kapalı olan şeyleri feraset nuruyla görüp sezme; ferdî ve içtimâî problemleri çözebilme istidat, kabiliyet ve fetâneti manalarına da hamledilmiştir ki her zaman erbabı az, değeri yüksek bir vasıf olarak görülmüş ve kabul edilmiştir.

Efendimizin, bütün hayat-ı seniyyelerinde şûrâya verdiği önem ve değişik yaş ve baştaki insanların görüş ve düşüncelerine saygı da üzerinde durulması icap eden başlı başına bir mevzudur. Evet, O, hemen her zaman başkalarının düşüncelerine başvurur.. herkesin fikrini alır ve şûrâ yoluyla alternatif plan ve projeleri daha sağlam bir zemine oturtma yollarını araştırırdı. Bazen rey ve görüş sahiplerine birer birer düşüncelerini açarak, bazen de ashap-ı reyi bir araya getirerek kararların kolektif şuura dayandırılmasına fevkalâde önem verirdi. Şimdi, isterseniz bu hususu tenvir için birkaç örnek arz edelim; sonra da

konuyu noktalayalım:

1. İlk Hâdisesi (münafıkların Âişe Vâlidemize iftira vakası) münasebetiyle Hz. Ali, Hz. Ömer, Zeynep binti Cahş ve Berîre gibi pek çok sahâbî (rıdvânullahi aleyhim) efendilerimizle istişare etmişti. Hz. Ali, Efendimiz'in, içinde bulunduğu sıkıntıdan sıyrılması istikametinde izhar-ı reyde bulunmuş; Hz. Ömer, Zeynep ve Berîre gibi pek çok mübarek zevat ise Âişe Vâlidemizin muallâ ve müzekkâ olduğu üzerinde durmuşlardı. Hatta senet açısından tenkit edilse de bu istişare münasebetiyle, Efendimiz ve Hz. Ömer arasında şöyle latif bir muhaverenin cereyan ettiği de kaydedilir: Allah Resûlü, Hz. Ömer'e, Âişe Vâlidemiz hakkındaki düşüncesini sorar. Hz. Ömer: "Yâ Resûlallah! Âişe katiyen pak ve temizdir." der. Efendimiz; Âişe Vâlidemizin pak ve temiz olduğuna nasıl hükmettiğini sorunca da Hz. Ömer şöyle buyurur: "Bir gün bize namaz kıldırıyordunuz. Tam namaz esnasında, ayağınızdaki nalınları çıkarıverdiniz. Namazdan sonra keyfiyet sorulunca, ayakkabınıza bir pislik bulaşmış olduğunu ve Cebrâil'in gelip bunu haber verdiğini; bunun üzerine de ayakkabınızı çıkardığınızı ifade etmiştiniz.. şimdi eğer, pâkize zevcenize böyle bir şey bulaşmış olsaydı Allah onu hiç haber vermez miydi..?" Bu vakanın aslı hadis kriterlerine takılsa da faslı üzerinde bir şey söylenemez.
2. Bedir'e çıkılacağı zaman Allah Resûlü, hem muhâcirler hem de ensârla istişare etmişti. Muhâcirler adına Mikdat (radiyallahu anh), ensâr adına da Sa'd ibn Muaz birbirine yakın ve Allah Resûlü'nün görüş ve düşüncelerini destekler mahiyette iman, teslimiyet ve heyecanla köpüren konuşmalar yapmış ve başında buldukları toplumları, orada alınan kararlara ve o kararları yerine getirmeye imâle etmişlerdi. Görüldüğü gibi burada da yine Allah Resûlü, bir kısım hayatî kararları umuma mâl ediyor ve maşerî vicdanı yanına alarak hedefine öyle yürüyordu.
3. Ve yine Bedir'de İslâm ordusunun nerede konaklayacağı, hangi vadilerde düşmanla karşılaşacağı hususlarını Hubab ibn Münzir gibi sahâbilerle görüşüyor ve onların görüşleri istikametinde karar veriyordu ki o kararlar çerçevesinde hareket eden İslâm ordusu, kendilerinden üç-dört kat fazla düşman birliklerini bir hamlede ezip geçiyor ve zafer neşideleriyle Medine'ye dönüyordu.

4. Ahzâb vakasında, ashâb-ı kirâmla istişareleri esnasında, Selmân-ı Fârisî'nin düşüncelerine temayül göstermeleri ve düşmanın Medine'ye sızması muhtemel noktalarda hendekler kazdırması O'nun meşverete verdiği önemi aksettiren aynı bir tablo..
5. O, Hudeybiye musâlahası esnasında da istişareye fevkalâde önem vermiş; herkesin görüş ve düşüncelerini aldıktan sonra Ümmü Seleme Vâlidemizle de meşverette bulunmayı ihmâl etmemiş; sonra da zatî temayülleri istikametinde ortaya konan görüşlere göre bir yol ve strateji belirlemiş ve muhakkak bir hezimetî zafere çevirerek Medine'ye öyle dönmüştü.

O'nun hayat-ı seniyyeleri yakından takip edildiğinde, vahyin sınırları dışında kalan her mesele ve her problemin şûrâdan geçirildiği ve maşerî vicdana arz edildikten sonra icraya konduğu görülür ki daha sonraları, değişik İslâm devletlerinde müşahede ettiğimiz meşveret meclisleri bu ilk şûrâ ve şûrâ heyetinin basit bir kopyasından başka bir şey değildir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdürrezzâk** (Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî), *Musannef*, (Müt. Zekeriya Yıldız, Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız), c. 11, İstanbul 2013.
- Ahmed b. Hanbel**, (Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî), *Müsned*, (Müt. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız), c. 17, İstanbul 2014.
- el-Askalânî**, İbn Hacer, *el-İsâbe Seçkin Sahabeler*, (Müt. Seyfullah Erdoğan), İstanbul 2011, s. 422.
- Aslan**, Recep, “İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 2, Sayı: 1, Haziran 2014, s. 223-241.
- Beyhakî**, (Ahmed b. el-Hüseyin), *es-Sünenü'l-Kebîr*, (Müt. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız), c. 19, İstanbul 2016.
- _____, Şu'abu'l-İmân, (Müt. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız), c. 7, İstanbul 2015.
- Buhârî**, (Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl el-Buhârî), *Edebu'l-Müfred*, (Müt. Rauf Pehlivan), İstanbul 2010.
- _____, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, (Müt. Mehmed Sofuoğlu), c. 2, 3, 4, 5, 8, İstanbul 2017.
- Buladı**, Kerim, *Kur'an Kendisini Nasıl Tanıtır?* İstanbul 2010, s. 82-124
- Canan**, İbrahim, Çocuk Hakları Beyannamesi Işığında İslâm'da Çocuk Hakları, İstanbul 1980.
- _____, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, c. 16, İstanbul, Akçağ/Zaman.
- _____, *İslâm'da Zaman Tanzimi*, İzmir 2008.
- Çakan**, İsmail Lütfi, *Hadislerle Gerçekler*, İstanbul 2015.
- Çınar**, Ömer, *Kur'an'dan İncelikler*, c. 1, İstanbul 2018, s. 50-51.
- Devellioğlu**, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Yay. Haz. A. S. Güneyçal), Ankara 2006.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, c. 1, İstanbul 1986, s. 544-545; c. 2, İstanbul 1986, s. 186.
- Dönmez**, İbrahim Kâfi, “Farz”, *TDV İA*, c. 12, İstanbul 1995, s. 184.

- _____, “Vâcip”, TDV, İA, c. 42, İstanbul 2012, s. 410-414.
- Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ**, *Mu'cemu'l-Mekâyîsu fi'l-Lugati*, (Tahk. Şihâbuddîn Ebû Amr), Dâru'l-Fikr, Kahire 2011, s. 541
- Ebü Dâvûd**, (Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî), *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, (Müt. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar), c. 12, İstanbul 1991.
- Er**, Rahmi, “Tenkit”, *TDV, İA*, c. 40, İstanbul 2011, s. 458-461.
- Fayda**, Mustafa, “Bey'atürrıdvân”, *TDV, İA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 39-40.
- _____, Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler, İstanbul 2019.
- _____, “Hulefâ-i Râşidîn”, TDV, İA, c. 18, İstanbul 1998, s. 324.
- _____, “Zımmî”, c. 44, TDV, İA, İstanbul 2013, s. 428-434.
- Feyrûzâbâdî**, (Mecdi'd-dîn Muhammed b. Ya'kûb el-), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (Tahk. Muhammed Na'îm ve diğerleri), Müessesetu'r-Risâle Beyrut-Lübnan 2015, s. 420
- Fındıkçı**, İlhami, *Bir Gönül Yolculuğu Hizmetkâr Liderlik*, İstanbul 2009.
- Gazzâlî**, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, (Müt. Ahmet Serdaroğlu), c. 1, İstanbul 1989.
- Gülen**, M. Fethullah, *Cemre Beklentisi*, İstanbul 2011.
- _____, *Çizgimizi Hecelerken* (Prizma 8), İstanbul 2012.
- _____, *Diriliş Çağrısı*, İstanbul 2012.
- _____, *Enginliğiyle Bizim Dünyamız – İktisadi Mülâhazalar-*, İstanbul 2009.
- _____, *Fasıldan Fasıla 1*, İzmir 1996.
- _____, *İkinci Yağmurları*, İstanbul 2013.
- _____, *İnancın Gölgesinde 2*, İstanbul 2008.
- _____, *İnsanlığın İftihar Tablosu Sonsuz Nur*, c. 1-2, İstanbul 2008.
- _____, *Kendi İklimimiz*, İzmir 2007.
- _____, *Ölçü veya Yoldaki Işıklar*, İzmir 2013.
- _____, *Prizma 1*, İstanbul 2013.
- _____, *Prizma 2*, İstanbul 2013.
- _____, *Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, İzmir 2012.
- _____, “Şûrâ”, Yeni Ümit, Nisan-Mayıs-Haziran İzmir 1994, c. 3, Sayı 24, s. 3-7.
- _____, *Yaşatma İdeali*, İzmir 2012.
- _____, *Zamanın Altın Dilimi*, İzmir 2008.
- Hâkim**, (İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbûrî), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (Müt. M. Beşir Eryarsoy), c. 6, İstanbul 2013.
- Hamidullah, Muhammed**, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul (ts.).
- _____, “Hendek Gazvesi”, TDV, İA, c. 17, İstanbul 1998, s. 194-195.

- _____, *İslâm Anayasa Hukuku*, İstanbul t.y.
- _____, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), c. 1-2, İstanbul 1993.
- el-Heysemî**, (Ebu'l-Hasan Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman Nüreddîn), *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, (Müt. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız), 20 cilt.
- _____, *Mevâridü'z-Zam'ân ilâ Zevâidi İbn Hibbân Sahîh-i İbn Hibbân Zevâidi*, (Müt. Hasan Yıldız), c. 1-2, İstanbul 2015.
- Hızlı**, Mefail-Köse, Saffet, "*İstişare*", Şamil İslâm Ansiklopedisi, c. III, İstanbul 1991, s. 183-185.
- el-Isbehânî**, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, (Müt. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız), c. 3 İstanbul 2015, s. 24.
- İbn Hazın**, *Güvercin Gerdanlığı*, (Müt. Mahmut Kanık, İstanbul 2014.
- İbn Kayyım el-Cevziye**, *Sabredenler ve Şükredenler*, İstanbul 2012.
- _____, *Zâdü'l-Meâd Rahmet Peygamberi ve Devleti*, (Tercüme ve Tahkik: Muzaffer Can), c. 3, İstanbul 1990.
- İbn Kesîr**, *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, (Çev. Mehmet Keskin), c. 3, İstanbul 2017.
- _____, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri*, (Müt. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), c. 4, İstanbul 1988, s. 1402.
- İbn Mâce**, (Ebû Abdillâh Muhammed b. yezîd Mâce el-Kazvînî), *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, (Müt. Haydar Hatipoğlu), c. 2, 10, İstanbul 2012.
- İbn Manzûr** [Ebü'l Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (İbn Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî)], *Lisânü'l-Arab*, Dar Sader Beyrut 2005, c. 8, Tahkikli 4. Baskı, s. 159-160.
- İmam Mâlik**, *Muvatta Tercümesi*, (Müt. Abdülvehhab Öztürk), c. 2, İstanbul 2013, s. 270-273.
- İsfehânî**, (Râgıp el-), *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, (Müt. Yusuf Türker), İstanbul 2018, "ş-v-r" maddesi, s. 822.
- el-İskâfî**, Hatîb, *Devlet Yönetiminde İstişare, Tedbir ve Tecrübe Tercüme-i Lutfu't-Tedbir fî Siyâsâti'l-Mülûk*, (Müt. Abdullah Kudsî), İstanbul 2018, s. 71-72.
- İstişare Adabı ve Toplantı Yapma Sanatı**, (Heyet), Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2014.
- Kallek**, Cengiz, "Biat", *TDV, İA*, c. 6, İstanbul 1992, s. 120-121.
- _____, "Mâverdî", *TDV, İA*, c. 28, İstanbul 2003, s. 180-186.
- Kandehlevî**, M. Yusuf, *Hayâtü's-Sahâbe Peygamberimiz ve İlk Müslümanlar*, (Müt.

- Hüseyin Okur), c. 1, 3, İstanbul 1991.
- Kaşıkçı**, Osman, *İslâm-Osmanlı Hukuku*, İstanbul 2015.
- Kettânî**, Muhammed Abdülhay el-, *Hz. Peygamber'in Yönetimi et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, (Müt. Ahmet Özel), c. 1-2, İstanbul 2012.
- Kılıç**, Ünal, "Râşid Halifeler Döneminde İdari, Dinî, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum (I. İdari Yapı)", *İslâm Tarih ve Medeniyeti Râşid Halifeler Dönemi*, c. 2, İstanbul 2018, Siyer yayınları, s. 379.
- Koca**, Ferhat, "Menât", *TDV. İA*, c. 29, İstanbul 2004, s. 119-121.
- _____, "Mendup", *TDV. İA*, c. 24, İstanbul 2009, s. 128-130.
- Köksal**, M. Âsım, *Peygamberler Peygamberi Hazreti Muhammed Aleyhisselâm ve İslâmiyet*, c. 3-8, İzmir 2010.
- Köktaş**, Yavuz, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Ankara 2020, s. 139, 262-265.
- Lings**, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul 2006.
- Mansur Ali Nasîf el-Hüseyînî**, *Tac Tercemesi ve Şerhi*, (Müt. Abdülvehhab Öztürk), c. 3, İstanbul 2016.
- Mâverdî**, *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk Mâverdî'nin Siyâsetnâmesi*, (Haz. Abdüsselam Arı), İstanbul 2019, s. 46-48.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**, Dersâdet 1322, s. 24
- Mehmed Salâhî**, *Kâmûs-i Osmânî*, (Haz. Ali Birinci), İstanbul 1313 (2019), c. 2, s. 88, "şûrâ" maddesi.
- Müslim**, (Ebu'l-Hüseyin Müslimi'bnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî), *el-Câmiu's-Sahîh Sahîh-i Müslim ve Tercümesi*, c. 5, 7, İstanbul 2014.
- Nedvî**, Şah Muînüddîn Ahmed ve Said Sahib Ansârî, *Asr-ı Saadet*, (Müt. Ali Genceli, Haz. Eşref Edib), c. 1, İstanbul 1985, s. 51.
- Nedvî**, (Ebu'l-Hasen Ali en-Nedvî), *Rahmet Peygamberi*, (Çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 2005.
- Nesâî**, (Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî), *Sünen-i Nesâî Tercemesi*, (Müt. Abdullah Parlıyan), c. 1, İstanbul 2005.
- Nevevî**, *Riyâzü's-Sâlihîn*, (Müt. M. Y. Kandemir, İ. L. Çakan, R. Küçük), c. 1, 2, 4, 7, İstanbul 2011.
- Nursî**, Bedüzzaman Said, *Barla Lâhikası*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2010.
- _____, *Beyânât ve Tenvirler*;
- _____, *Emirdağ Lahikası 1*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2010.
- _____, *Hutbe-i Şâmiye*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1993.
- _____, *İki Mekteb-i Musîbetin Şehâdetnâmesi veya Dîvân-ı Harb-i Örfî* ["Birinci

- Cinayet*’], Sözlere Yayinevi, İstanbul 1975.
- _____, *Kastamonu Lâhikası*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2010.
- _____, *Lem’alar*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2011.
- _____, *Mektûbât*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2011.
- _____, *Mesnevî-i Nûriye*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2011.
- _____, *Muhâkemât*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2010.
- _____, *Münâzarât*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1996.
- _____, *Nur Talebelerinin Hizmet Rehberi*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2005.
- _____, *Siyasî Tesbitler Beyânât ve Tenvîrler*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1995.
- _____, *Sözlere*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2011.
- _____, *Sünûhât*, İhlas Nur Neşriyat, Ankara (ty).
- _____, *Şuâlar*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2010.
- _____, *Tarihçe-i Hayatı, (İlk Hayatı)*, Söz Basım Yayın, İstanbul 2010.
- Önkal**, Ahmet, “Akabe Biatları”, *TDV, İA*, c. 2, İstanbul 1989, s. 211.
- Öztürk**, Hamdullah Bayram, *Kur’an’da İstişare*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- er-Râzî**, Fahrüddîn, *Tefsîr-i Kebir Mefâtihi’l-Gayb*, (Müt. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru), c. 7, İstanbul 2013, s. 160
- er-Râzî**, İbn Ebî Hâtim, *İmam eş-Şâfi’î (Âdâbu’s-Şâfi’î ve Menâkıbuh)*, (Müt. Ömer Çınar), İstanbul 2021, s. 258.
- Razî**, Seyyid, *Nehcü’l-Belâğa*, (Müt. Kadri Çelik), İstanbul 2019.
- Sahabeden Günümüze Allah Dostları Hilyetü’l-Evliyâ ve Sıfatü’s-Safve**, (Heyet), c. 1, İstanbul 2003, s. 359.
- Sîret Ansiklopedisi**, (Haz. Afzalur Rahman), c. 1, İstanbul 1996.
- Sönmez**, Abidin, Şûra ve *Resûlullah’ın Müşaveresi*, İstanbul 2015.
- Suruç**, Salih, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı-2*, İstanbul 2015.
- Süyûtî**, (Celâleddîn), *el-Câmi’u’s-Sağîr min Ahâdîsi’l-Beşîri’n-Nezîr*, (Çev. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya yıldız), c. 4, İstanbul 2015.
- _____, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr*, (Müt. Hasan Yıldız), c. 4, İstanbul 2016, s. 95, dip. no: 3.
- _____, *Olağanüstü Yönleriyle Peygamberimiz el-Hasâisu’l-Kübrâ*, (Müt. Naim Erdoğan), c. 3, İstanbul 2003, s. 1013.
- Seyyid Mansûr Ali Nâsîf el-Hüseynî eş-Şafî**, *Tâc Tercemesi*, (Müt. Bekir Sadak), c. 3, İstanbul 1981.

- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, (Müt. Abdülkadir Şener, İbrahim Çalışkan), Ankara 2017, s. 236-237.
- eş-Şâmî, Ahmed Sâlih, *Câmi'ü'l-Usûl-i't-Tis'a mine's-Sünneti'l-Mutahhara Hadis Hazinesi*, (Haz. Yusuf Özbek), c. 11, İstanbul 2017, s. 451.
- Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet İslâm Tarihi*, (Müt. Ömer Rıza Doğrul), c. 4, İstanbul 1978, s. 368-369.
- _____, *Muhammedî Ahlâk*, İstanbul 2011.
- Taberânî, *Mu'cemü's-Sağîr Tercüme ve Şerhi*, (Müt. İsmail Mutlu), c. 1, İstanbul 1996, s. 164.
- Taberî (Ebû Cafer Muhammed b. Cerir), *Taberî Tefsiri*, (Müt. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), c. 2, İstanbul ty., s. 392.
- _____, *Tarih-i Taberî*, (Müt. M. Faruk Gürtunca), c. 1, İstanbul ty, s. 519-530.
- Tezcan, Tuğrul, *Kur'an'da Şûrâ Kavramı ve Çağdaş Yorumları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 5.
- Tirmîzî, [Ebû İsâ muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmîzî], *Sünen-i Tirmîzî Tercemesi*, (Haz. Abdullah Parlıyan), c. 2, İstanbul 2007.
- Topaloğlu, Bekir, “Şûrâ Sûresi”, *TDV, İA*, c. 39, İstanbul 2010, s. 239-240.
- Türcan, Talib, “Şûra”, *TDV, İA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 230-235.
- Türkçe Sözlük, (Heyet), Türk Dil Kurumu, (11. Baskı), Ankara 2011, s. 2322.
- Tüzün, İdris, “İstişarenin Hakkını Veriyor muyuz?”, İrfan Mektebi, Yıl: 2, Sayı: 18, İstanbul [Mayıs] 2008, s. 29-39.
- Ünal, Ali, *Allah Kelâmı Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul 2014.
- Wensinck, Arent Jan, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî*, c. 3, Leiden 1955, s. 209-212. (“ş-v-r” md.)
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Cedel”, *TDV, İA*, c. 7, İstanbul 1993, s. 208-210.
- _____, “Münâzara”, *TDV, İA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 576-577.
- _____, “Vahiy”, *TDV, İA*, c. 42, İstanbul 2012, s. 440-443.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boilelli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım/ZAMAN, c. II ve VIII, İstanbul ts.
- Yenibaş, Hasan, *Vazifelendirmede Peygamber Metodu*, İzmir 2011, s. 109.
- Yıldırım, Celal, *Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri Mezheplere Göre Fikhî Hükümler ve Şerhleri*, c. 5, 6, Konya 1993.
- Zebîdî, (Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîfî), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-*

i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, (Mütercim ve Şârihi: Kâmil Miras), c. 10, Ankara 1983.

Zemahşerî, (Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-), *Esâsu'l-Belâğâ*, [Tahkik. Muhammed Ahmed Kasım), el-Mektebetu'l-Asriyye Sayda-Beyrut 2013, s. 455-456.

_____, *el-Keşşâf*, (Müt. Harun Ünal), c. 2, İstanbul 2016.

_____, *el-Keşşâf 'An Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîlfi Vücûhi't-Te'vîl Keşşâf Tefsîri*, (Müt. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Adil Bebek), c. 1, İstanbul 2016, s. 1110.